

M&L

MONUMENTEN
EN
LANDSCHAPPEN

2^e JAARGANG, NR. 1 - NOVEMBER 1982 - TWEEMAANDELIJKS

SNOECKS NATUURPOSTERS

86 × 60 cm - 80 fr.

Snoecks Natuurposter

203

Naast een duin- (201) en een beeklandschap (202) is nu ook een schitterend boslandschap (203) verkrijgbaar in deze reeks kleurenposters.

U kunt deze prachtige kleurenposters bestellen door 80 fr./ex. over te schrijven naar rekening nr. 290-0204513-58 en onderstaande bestelkaart (of een fotokopie ervan) goed ingevuld te zenden naar Snoeck-Ducaju & Zoon, Dienst posters, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent, tel. 091/23.48.97.

Ik bestel ex. Snoecks natuurposter 201

..... ex. Snoecks natuurposter 203

..... ex. Snoecks natuurposter 202

Ik stort het totale bedrag van fr. op rekening nr. 290-0204513-58 van Snoeck-Ducaju & Zoon.

Naam:

Adres:

Handtekening: Datum:

WOONERVEN
in een globale
stedebouwkundige visie

WOONERVEN

in een globale stedebouwkundige visie

*Ruimtelijke ordening, Landinrichting
en natuurbehoud*

*Bestuur van de Stedebouw
en de Ruimtelijke ordening*

Technische gegevens: 200 bladzijden - 590 fr. - 2 kleuren
- kaft: 4 kleuren

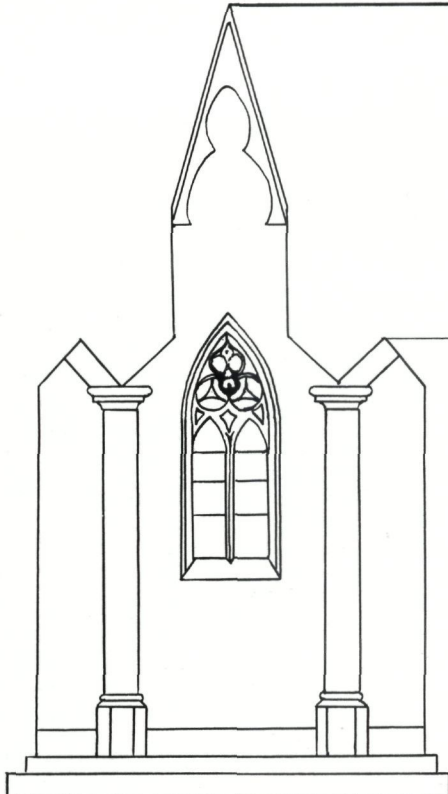
Inhoud: de verschillende hoofdstukken handelen over:

- kennismaking met het woonerf
- een nieuw stedebouwkundig perspectief
- het woonerf als onderdeel van een maatregelenpakket
- de „andere” straatverbeteringen
- de vormgeving van het woonerf
- de ontwerpmethodiek
- synthese van de vormgevings- en beoordelingscriteria
- diverse aspecten
- samenvatting der bevindingen

verkrijgbaar in de boekhandel of bij de uitgever

Snoeck-Ducaju & Zoon, n.v. Begijnhoflaan 464, 9000 Gent, tel. 091/23.48.97

HEDENDAAGSE METHODEN BIJ DE ZACHTE RESTAURATIE VAN GEBOUWEN EN MONUMENTEN

- Constructieve scheurinjectie
- Dichtende scheurinjectie
- Consolidatie van hout en steen
- Restauratie van steen
- Restauratie van beeldhouwwerk
- Behandeling tegen stijgend muurvocht
- Restauratie van hout
- Constructieve restauratie van houten draagbalken
- Curatieve en preventieve behandeling van hout
- Antizwambehandeling

Met behulp van 'zachte' polymeertechnische middelen als:
 — epoxyharsen
 — polyurethanen
 — silicoonharsen

N.V. RESIPLAST

Bistweg 80 - 2250 Broechem - Tel. 03/485.62.31

SOLIGNUM PVBA **ISOFINA**

HOUTBESCHERMING

1e Kwaliteit houtbeschermingsprodukten van
SOLIGNUM Ltd - Engeland - A BURMAH COMPANY

Uitroeiing van houtschimmel en houtworm met

20 JAAR GARANTIE

VRAAG KOSTELOOS INSPECTIEBEZOEK

Verkoop van produkten voor vakman en doe-het-zelver,
 inbegrepen decoratieve Solignum produkten

PVBA **ISOFINA**, Houtbeschermingstechnieken
 Abeelstraat 9, 9600 RONSE

(055) 21 61 71 - na 18 u.. (055) 21 25 25

BOUWSTOFFEN WALTER LEYS

Bredabaan 126 - 2130 Brasschaat
 Tel. 03/651 79 10

CHEMISCHE BOUWSPECIALITEITEN

SOKOL®

Waterdichting - Silikonen - Hechtingsemulsie
 Snelcement - Plasificeerder - Ontkistingsolie

OMBRAN®

Betonbeschermingsprodukten - Herstmortels
 Wandafdichtingsmaterialen - Saneringsprodukten

Uitvoering met anorganische produkten.

Levering en verwerking van:
MINEROS en KEIM produkten

BETONSANERING
 SPUITBETON
 GEVELKOSMETIKA
 WATERDICHTING
 STEENRESTAURATIE
 BETONREPARATIES

bagrat

ISO-Isoleertechniek

BAGRAT BELGIUM p.v.b.a.

Dr. Van de Perrestraat 289

2440 GEEL

Tel. 014/58 04 90

M.568 1/2

Steeds in voorraad
Tientallen soorten

Kasseien

in natuursteen

**Kasseien, mozaïekkeien,
kasseitegels**

nieuw - herbruik

voor bestrating van : - dorpskernen
- wandelstraten
- monumenten
- villa's
- nijverheid
- parkeerplaatsen
- restauratiewerken
- park en tuin.
terrassen

Waardebestendig
Tijdsbestand

Van Camp

**Pater Nuyenslaan 60
2230 Schilde
Tel. : (03) 353.87.66**

Inventaire visuel de L'ARCHEOLOGIE INDUSTRIELLE de l'agglomération de Bruxelles

Een verwezenlijking van „Les Archives d'architecture moderne”, in samenwerking met het „Ministère de la Communauté Française”.

Twee jaar lang heeft een team van historici en architecten een diepgaande zoektocht ondernomen naar de bijna uitgewiste sporen van vroegere fabrieken en produktieketens in de Brusselse agglomeratie. Zowel ter plaatse als aan de hand van archiven hebben zij gepoogd te achterhalen of die zeer verspreide en verwarde overblijfselen in het verleden niet volgens een welomlijnd schema opgericht werden.

Deze originele inventaris brengt het uiterst boeiend relaas van een speurtocht naar een miskend patrimonium. Hij is ingedeeld per gemeente en per industrietak. Hij brengt een overzicht van alle tussen 1800 en 1940 opgetrokken industriële gebouwen. Dat resulteert in een massa onuitgegeven referentiemateriaal, onmisbaar voor de historische studie van de hoofdstad en voor haar industriële ordening en toekomst.

U kunt de verschillende boekdelen bestellen via onderstaande bestelkaart.

BESTELKAART

Gelieve deze kaart te zenden naar Snoeck-Ducaju en Zoon, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent, tel. 091/23.48.97.

Ik bestel :

- De volledige inventaris (18 delen) 24.900 fr.
- Molenbeek I 2.500 fr.
- Molenbeek II 1.200 fr.
- Molenbeek III 900 fr.
- Anderlecht I 2.500 fr.
- Anderlecht II 2.500 fr.
- Bruxelles (Pentagone ouest) 1.800 fr.
- Bruxelles (Pentagone est) 1.800 fr.
- Bruxelles (hors Pentagone) 1.200 fr.
- Ixelles 1.800 fr.
- Saint-Gilles 900 fr.
- Forest 1.800 fr.
- Koekelberg 600 fr.
- Jette / Berchem / Ganshoren 900 fr.
- Schaerbeek / Saint-Josse 1.800 fr.
- Uccle 600 fr.
- Evere / Woluwe-St-Lambert / Woluwe-St-Pierre 600 fr.
- Watermael-Boitsfort / Auderghem 600 fr.
- Etterbeek 900 fr.

Ik stort het totale bedrag van fr.
op rekening nr. 290-0204513-58 van Snoeck-Ducaju en Zoon.

Naam :

Adres :

Datum :

Handtekening :

Spectron herstelt, onderhoudt en injecteert alle soorten bouwwerken.

Spectron N.V. Injecteerbedrijf

Liersesteenweg 36, B-2800 Mechelen Telefoon (015) 21.99.02

Solar n.v.

Afd. Restauratietechnieken

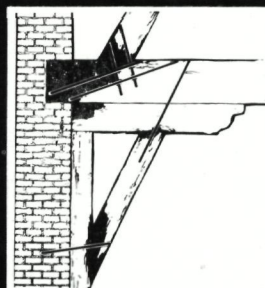

Vlyminckshoek 70
2700 SINT-NIKLAAS
tel. 03/776.91.62

Officieel licentiehouder Renofors-Beta-systeem

POLYMEERCHEMISCHE HOUTRESTAURATIE

volgens het, reeds in meer dan duizend kerken,
kastelen, raadhuizen, paleizen en woonhuizen
toegepaste **renofors - beta - systeem**
(Belgisch Octrooi nr. 793.103)

Gratis advies & bestek

ook sterk in: gevelreiniging - steenverharding - vochtwering - drooglegging van muren met capillair stijgend vocht - dichtingswerken - betonrestauratie - houtbehandeling - brandremming

**BOUWHEREN - ARCHITEKTEN - DAKDEKKERS -
EIGENAARS - PRIVATE en OPENBARE DIENSTEN**

Met het oog op de besparingen die gewenst worden door de Regering
biedt de P.V.B.A. **FEDRA'S** U haar natuurleien H.14
van KWALITEIT in HOEVEELHEID tegen SCHOKPRIJS

De natuurlei H. 14 werd in het laboratorium van het Wetenschappelijk en Technisch Centrum van
het Bouwbedrijf getest op basis van de criteria's van het lastenboek 104 en de STS-34

P.V.B.A. **FEDRA'S** JERUZALEMSTRAAT 43 - 9420 ERPE-MERE - Tel. (053) 21 01 54
VERKOOPKANTOOR: MINNENBERGSTR 32 - 9531 ZOTTEGEM-OOMBERGEN - Tel. (091) 60 22 74

RIETEN DAKEN

WILLY IBENS P.V.B.A.

Brandbeveiligde daken

Rietmatten en rietplaten

Restauraties

Nieuw en herstellingswerk

Isolatiewerken met rustieke rietplaten

Gratis documentatie

Leopoldslei 161 2130 Brasschaat Tel. (03) 651 53 45

Minéros steenrestauratie

Minerale verfsystemen

Invoerder: Lumac p.v.b.a.

Schuitbroekstraat 2 - 3999 Laakdal - 014/30.07.24

BOUWEN DOOR DE EEUWEN HEEN IN VLAANDEREN

Deel 4 nd - Drongen, Antoon Catriestraat 63

vanaf 20 december verkrijgbaar in de boekhandel

delen **4nc** en **4nd**
van de onvolprezen reeks

BOUWEN DOOR DE EEUWEN HEEN IN VLAANDEREN

Deel 4nc: Gent, 19de en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding

Deel 4nd: Gent, fusiegemeenten

Snoeck-Ducaju & Zoon, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent, tel.: 091/23.48.97

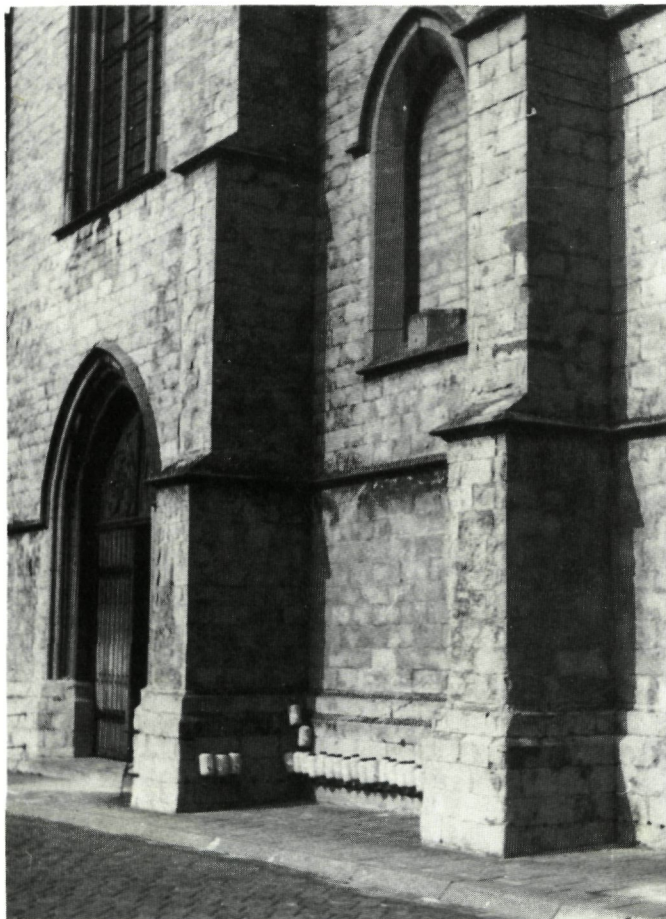
n.v. **DRY WORKS**

Sedert 26 jaar

Steeds tot uw dienst

- Waterdichtheid:
Voegen - bezettingen - gunitering - injecteringen - herstellen van scheuren.
- Droogmaking van vochtige muren - PETER COX transfusie methode.
- Speciale beschermingen tegen aantastingen.
- Industrievloeren.

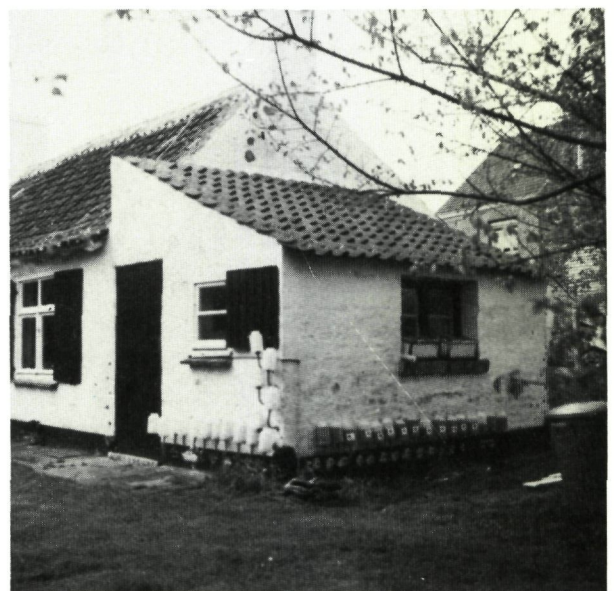
Tienjarige effectieve waarborg.

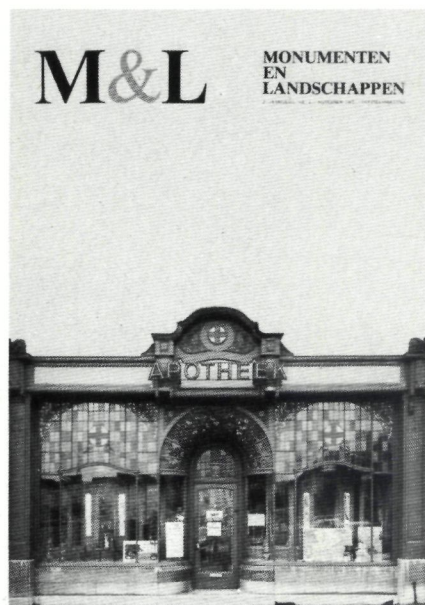

n.v. **DRY WORKS**

*César Franckstraat 53-55,
1050 BRUSSEL*

Tel.: 02/647.05.26

St.-Pietersplein nr. 26. Apothekerspui
(Foto: Peter Somers, R.M.L.Z.)

Redactioneel	9
Van Winkelen en Puien Chris Bogaert, Kathleen Lanclus en Guido Deseyn	12
Het Citadelpark te Gent B. Baillieul, G. Van der Linden en H. Van den Bossche	42
Geo Henderick Guido Deseyn	46
Een aanzet tot een beheersplan voor een gerangschikt landschap, het Staatsbos Berlare-Broek. Eerste luik: de natuurwetenschappelijke waarde Paul van den Bremt en Regi de Meirman	59
M&L Binnenkrant	
Literatuur	[2]
Buitenkrant	[5]
Restaurants	[7]
Wat zegt de wet?	[11]
RMLZ-activiteiten	[11]
Bescherming van het Cultuurpatrimonium	[12]
Summary	[14]

Redactiecomité:

E. Goedleven (Voorzitter), H. Craeybeckx
(Voorzitter K.C.M.L.), O. De Wandel (afge-
vaardigde van Gemeenschapsminister
K. Poma), A. Bergmans, M. Buyle, M. Celis,
W. Claes, M. Fierlafijn, M. Hoflack,
H. Jult, M. Ramakers, H. Stynen, S. Van
Aerschot, Hedwig Van Den Bossche,
Herman Van Den Bossche.

Redactie:

Rijksdienst voor Monumenten- en Land-
schapszorg, Jozef II-straat 30, 1ste verdie-
ping, 1040 BRUSSEL.
Tel. 02/217.99.90.

Marijke Hoflack: coördinatie.
Lut Pans: Public-Relations.
Marcel Ramakers: produktie en lay-out.
Herman Stynen: eindredactie.
Diane Torbeyns: zetwerk.

De verantwoordelijkheid voor de
gepubliceerde artikels berust uitsluitend
bij de auteurs. Alle rechten voor het
reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.

Jaarabonnementen:

België: 690 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 120 fr.).
CPJ'ers betalen 600 fr.
Buitenland: 840 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in met het eerstvolgend nummer (tenzij u dit expliciet anders vermeldt) na overschrijving van het abonnementsgeld naar rek. 445-3608261-22 van Snoeck-Ducaju & Zoon, N.V., Abonnementen M & L, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent (tel. 091/23.48.97).

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Advertentiewerving:

De Ganzerik, Postbus 71, 8000 Brugge 1. Tel. 050/32.34.98.

Druk: Snoeck-Ducaju & Zoon

Redactioneel

Met „**van winkelen en puien**” opent dit eerste nummer van de tweede M&L-jaargang. Dit artikel, uitgewerkt naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling die tot januari loopt in het Gentse hotel d’Hane-Steenhuysse, is uitgegroeid tot een volwaardige bijdrage tot de schaarse literatuur rond dat onderwerp. Het overvloedig gedocumenteerde materiaal dat hier aangedragen wordt, toont tevens de rijkdom van het Gentse patrimonium aan.

Dit bijna uitsluitend Gentse nummer houdt even halt bij het **Citadelpark**.

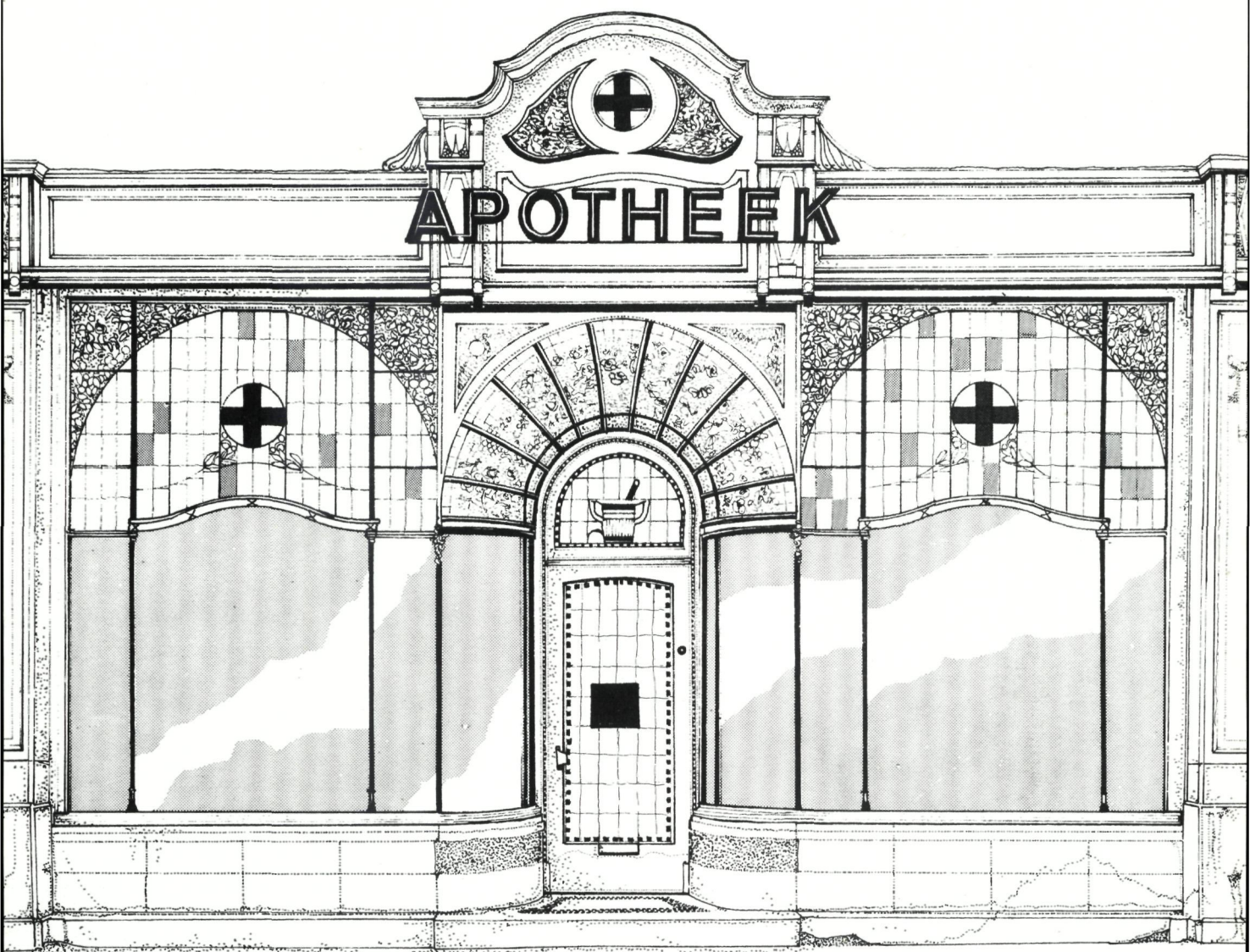
De geschiedenis van de aanleg van specifieke stadsparken vanaf de negentiende eeuw lijkt wel, mits plaatselijke nuances, steeds langs dezelfde lijn te lopen. In tegenstelling echter met het Boekenbergpark te Deurne (M&L nr. 6), waar de bebouwing van buitenuit binnendrong, lijkt hier de bedreiging vooral van binnenuit te komen. Door een teveel aan voorzieningen dreigt men het zicht op het park te verliezen.

De Gentse architect **Geo Henderick** was tot nog toe enkel voor „ingewijden” min of meer een bekende. Als zijn naam recent ter sprake kwam, dan was het naar aanleiding van de omstreden bescherming van het Coliseum op de Kuiperskaai: één van zijn belangrijkste vooroorlogse realisaties (1911). Deze bijdrage heeft niet de bedoeling in te spelen op deze polemiek. Wel wordt aangetoond dat de figuur en het werk van Geo Henderick in de architectuur van de Art Nouveauperiode en het Interbellum een aparte, belangrijke plaats inneemt. Impliciet wordt dus duidelijk dat dit fijngevoelig oeuvre het plaatselijk belang overstijgt en een zorgzame omgang vraagt.

Het voorstel van beheersplan voor **het Broek te Berlare** sluit dit welgevulde nummer af. De auteurs, inspecteurs van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg voor het betrokken gebied, geven hierin een aanzet tot een ruimere interpretatie van het begrip ’beschermen’. Zij hebben getracht op basis van wetenschappelijke studies en gegevens en rekening houdend met de desiderata van eigenaars en recreanten een voorstel van beheersplan uit te werken dat enerzijds de intrinsieke waarden en kwaliteiten van het gebied bewaart en anderzijds de toegankelijkheid ervan verhoogt. In een eerste deel tonen zij voornamelijk de natuurwetenschappelijke waarde aan van betrokken site terwijl in een tweede deel, dat in het volgend nummer zal verschijnen, hun voorstel van beheersplan wordt toegelicht.

Het is deze werkwijze die voor een deel ingebouwd zit in de vernieuwde wetgeving op de landschapszorg, momenteel nog in parlementaire behandeling.

VAN WINKELN EN PUIEN

TENTOONSTELLING

georganiseerd door de Stad Gent - Dienst Monumentenzorg en de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapzorg naar aanleiding van het verschijnen van de inventarisdelen 4nc en 4nd, Stad Gent uit de reeks „Bouwen door de eeuwen heen”.

Plaats: hotel d'Hane-Steenhuysse, Veldstraat 51-55, Gent.

Periode: van 20 november 1982 tot 14 januari 1983.

Uren: alle dagen van 9 u. tot 18 u. (vrijdag tot 19 u.). Zondag gesloten.

Hiernavolgend artikel werd bedacht als begeleiding en documentatie bij deze tentoonstelling.

Van winkelen en puien

Chris Bogaert en Kathleen Lanclus, R.M.L.Z.
Guido Deseyn, D.M.S.A., Gent.

Bij het inventariseren van het bouwkundig erfgoed van de stad Gent werden we getroffen door de talrijke nog aanwezige, historisch waardevolle winkelpuien. Als begeleiding van en documentatie bij de tentoonstelling 'Van winkelen en puien', willen wij in deze bijdrage het verschijnsel winkelpuien nader belichten in relatie met de economische achtergronden, de evolutie van handel en distributie en de weerslag van het fenomeen winkelen op de stedelijke ontwikkelingen.

Buitenlandse publikaties over winkelen en winkelpuien tonen het internationale karakter ervan aan onder meer op het vlak van de vormgeving, evenwel met typische lokale verschillen. Dankzij de talrijke bouwaanvragen bewaard in het stadsarchief (1) kon een chronologische indeling opgemaakt worden van de evolutie van de vormgeving van de Gentse winkelpuien. Het is echter niet onze bedoeling geweest een volledige inventaris op te maken van alle nog bestaande of ooit gebouwde winkelpuien en -inrichtingen. Wij hebben geopteerd voor een selectieve aanpak van de meest representatieve, al of niet gedateerde, voorbeelden. Goed bewaarde en originele winkelinrichtingen worden hierbij samen met de pui besproken; caféinrichtingen hebben wij omwille van hun karakter buiten beschouwing gelaten.

De nog resterende winkelpuien uit de late 19de eeuw en de eerste decennia van de 20ste eeuw worden iets uitvoeriger behandeld. De versnelde opeenvolging van stijlen en het gebruik van nieuwe materialen in deze periode maken dat deze puien bijna stuk voor stuk unieke concepten zijn, veelal door architecten ontworpen. Door het feit alleen dat zij tot de 'moderne architectuur' gerekend kunnen worden, zijn zij bovendien veel kwetsbaarder en is het belang van een zo volledig mogelijke inventarisatie vanzelfsprekend veel groter.

Achtergronden: handel en distributie

De ambachtelijke handel

Gent is vanaf de middeleeuwen een zeer belangrijk en druk handelscentrum geweest. Deze middeleeuwse handel had een vrij primitief en ambachtelijk karakter. Groot- en kleinhandel waren haast niet gescheiden. De handelsactiviteit concentreerde zich op en rondom de markten en jaarmarkten in de grote steden. De rondreizende kooplieden hadden slechts een geringe handelsvrijheid en waren zoals de ambachtslieden verenigd in gilden of corporaties. De detailhandel was gewoonlijk het privilege van de stedelijke kramersgilde. Door de bloei van de lakennijverheid en -handel en talrijke privileges (2) ontstond in Gent vrij vroeg een nieuwe klasse van rijke kooplieden die steeds meer politieke macht kregen.

Het zwaartepunt van de handelsbedrijvigheid was gesitueerd in de Gentse binnenhaven, langs de Gras- en Korenlei en rond de Groentenmarkt en Vrijdagmarkt. De distributie gebeurde door rondtrekkende marskramers en op of rond de markt. Op straat gebeurde de verkoop vóór de pui, onder een permanent of voorlopig afdak of luifel.

Uithangtekens in de vorm van een smeedijzeren, gesculpteerd of geschilderd paneel, moesten de aandacht van de voorbijganger trekken. Bepaalde producten als vlees en vis mochten niet aan de straat verkocht worden maar enkel in speciaal daarvoor gebouwde hallen. Zo was in Gent de verkoop van vlees bij voorbeeld, het privilege van enkele families die lid waren van de vleeshouwersnering (opklimmend tot de 11de eeuw) en die in het Groot of Klein Vleeshuis, respectievelijk aan de Groentenmarkt en op de hoek van de Kortedagsteeg, hun ambacht mochten uitoefenen. Pas met de afschaffing van de gilden door de Fransen in 1796, mocht vlees in privéwinkels verkocht worden. Tot het einde van de 18de eeuw overigens behield het handeldrijven een ambachtelijk karakter.

De ommekeer door de industriële revolutie en het ontstaan van het moderne kapitalisme

Met de vooruitgang van de techniek en de hiermee gepaard gaande industrialisatie werd massaproductie mogelijk. De verbetering van het verkeers- en transportwezen door het toepassen van de stoomkracht in de loop van de tweede helft van de 18de eeuw, gevolgd door de ontwikkeling van het spoorwegnet en de communicatiemiddelen (post, tele-

Ets van A. Rimington (? , 1890) van de handelsbedrijvigheid aan de Gras- en Korenlei. (S.A.G., Atlas Goetghebuur)

graaf en telefoon) in de 19de eeuw heeft de handelspolitiek fundamenteel veranderd. Groot- en detailhandel werden definitief gescheiden. Er ontstond een net van internationale contacten gebaseerd op vrijhandel waarbij nieuwe vormen als leverings- en beurshandel gingen primeren op markthandel in aanwezige goederen. In de detailverkoop werden de vroeger zo populaire markten en marskramers verdrongen ten voordele van de winkel, in de betekenis van een huis waar produkten verkocht werden. Ook de technische vooruitgang in de glasproductie, namelijk het vervaardigen van doorzichtig vensterglas, waardoor het tentoonstellen van produkten zonder vrees voor beschadiging of diefstal mogelijk werd, was mede determinerend voor hun ontstaan. De verschuiving van de verkoop van waren naar de winkelruimte toe, werd ook in de hand gewerkt door enkele stedelijke reglementen. Zo verbood een reglement van 1764 de verdere plaatsing van banken, luifels of 'tribunes' op de publieke weg, vooral wegens het toenemend verkeer in de straten en het brandgevaar dat de houten luifels inhielden. Door een verordening van de burgemeester van 1812 moest vooraf elke plaatsing van een uithangteken of een inscriptie aangevraagd worden.

Door de doorgevoerde specialisatie en rationalisatie in de produktie en de nieuwe transport- en communicatiemogelijkheden stegen, in het kader van deze vrijhandel, de winstmogelijkheden en kreeg de handel zijn modern kapi-

talistisch karakter. De 19de eeuw is de eeuw van de industriële beschaving. Een maatschappij komt tot ontwikkeling waarin produktie en handel de middelen tot rijkdom geworden zijn en waarbij een nieuwe klasse, de burgerij, de macht in handen kreeg. De detailhandel als laatste schakel in de distributie van goederen aan het publiek, werd onder impuls van deze burgerij sterk gedifferentieerd en gericht op hun nieuwe smaak.

Boodschappen doen in de buurtwinkel

Er ontstonden verschillende winkeltypes naar gelang de te koop aangeboden waren produkten voor dagelijks gebruik, urgentiegoederen, specialiteiten of keuzegoederen betroffen. Het winkelttype met een grote variatie aan artikels zoals de kruidenierszaak, bakkerij of zuivelwinkel, maar met een eerder beperkte voorraad, is vooral gericht op de dagelijkse behoeften van de buurtbewoners. Ze komen dan ook al zeer vroeg voor in alle woonwijken van de stad en zijn gelokaliseerd tussen de woonhuizen in. Typisch in deze categorie zijn ook de winkels voorzien bij de beluiken, zoals bij voorbeeld bij het beluik Krommelleboog nr. 49-75.

Meer gespecialiseerde winkels zoals de banketbakker, drogist of sigarenwinkel (bij voorbeeld Brandstraat nr. 59) waar een bepaald produkt met grote keuze aangeboden

Schilderij van Armand Heins. Binnenzicht van het Groot Vleeshuis aan de Groentenmarkt voor de verbouwingen van 1883. (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

Buurtwinkeltje bij het beluik, Krommenelleboog nr. 49-75. (Foto P. Somers, R.M.L.Z.)

Buurtwinkels in de Brandstraat nr. 59-61. (Foto P. Somers, R.M.L.Z.)

Volgende pagina: archiefphoto van een winkelhuis met typische gevelbeschildering, op de Oude Beestenmarkt. (Foto A.C.L. copyright)

wordt, vestigen zich bij voorkeur langs drukker verkeersstraten. We vinden ze vooral langs de typische invalswegen naar het stadscentrum zoals de Brugsepoort-, Brusselsepoort-, Kortrijksepoort- en Dampoortstraat, en in het verlengde daarvan in de randgemeenten. Door hun ligging kunnen ze ook profiteren van de urgentieaankopen van voorbijgangers.

Uit de toenemende behoeften van het publiek, hoofdzakelijk van de nieuwe burgerij, ontstonden in de tweede helft van de 19de eeuw echte speciaalzaken.

Winkelen in het 'huis van vertrouwen'

Deze winkels verkopen produkten van een minder frequent verbruik. Ze bieden echter een ruim assortiment aan en beogen voornamelijk kwaliteit en dienstbetoon. Teneinde een voldoende grote afzet te verzekeren, werden gespecialiseerde winkels rond de drukst bezochte plaatsen van de stad geconcentreerd. De lokalisatie wordt dus uiterst belangrijk en op de drukst bezochte plaatsen van de stad vormden zich dan ook concentraties van gespecialiseerde winkels. Typische speciaalzaken zijn kledingzaken, schoen- of hoedenwinkels, ijzerwinkels, delicatessen- en geschenkwinkels. Ten gevolge van de concentratie ontstond een sterke concurrentiegeest, die echter leidde tot een betere presentatie van de winkel, de winkelpui en -inrichting. Op die manier werd het winkelen, de nieuwe vorm van tijdverdrijf, namelijk het rondkijken, zoeken en vergelijken van produkten, veel aantrekkelijker gemaakt. Het aan de man brengen van de waar wordt hoofdzaak. Het winkelraam met zijn uitgebouwde erkertjes of houten omliggende en de uitstalling van de koopwaar in de etalage moesten de voorbijganger in de straat aantrekken, bekoren, verrassen of vermaken om hem binnen te lokken. Naast de uithangtekens met typisch commerciële attributen als een schaar, laars of hoed, worden geschilderde teksten op de gevels zelf of op afzonderlijke panelen als reclame aangewend. Met de verlichting van de etalages, eerst met gaslicht en vanaf het einde van de 19de eeuw met elektriciteit, kregen de puien een betoverend uitzicht.

Schaalvergrotingen

Naast de individuele winkels ontstond in de 19de eeuw een nieuw bouwfenomeen, namelijk de *winkelgalerij*, een rij winkeltjes in een passage, een met glas overdekte verbindingsstraat tussen twee hoofdstraten. De winkelgalerijen waren ontstaan in Parijs in het begin van de eeuw (3) en ze vonden in heel Europa navolging. Een prachtig voorbeeld hiervan is de Sint-Hubertusgalerij in Brussel, gebouwd in 1846-1847 en ontworpen door architect J.P. Cluysenaar. In hetzelfde jaar kreeg ook Gent zijn galerij met name de 'Vanderdonckdoorgang' of zogenaamd 'Glazen straatje' aan de Brabantdam. Een grootser opgevat doch nooit uitgevoerd ontwerp was de Vandembroecke galerijen, gepland voor het einde van de 19de eeuw in de onmiddellijke omgeving van de Korenmarkt, tussen de Veldstraat, Voldersstraat, Mageleinstraat en Cataloniëstraat. Het was opgevat als een multifunctioneel complex dat naast drie grote galerijen ook een overdekte markt, een beursgebouw, twee badhuizen, een postkantoor, een verkoops-

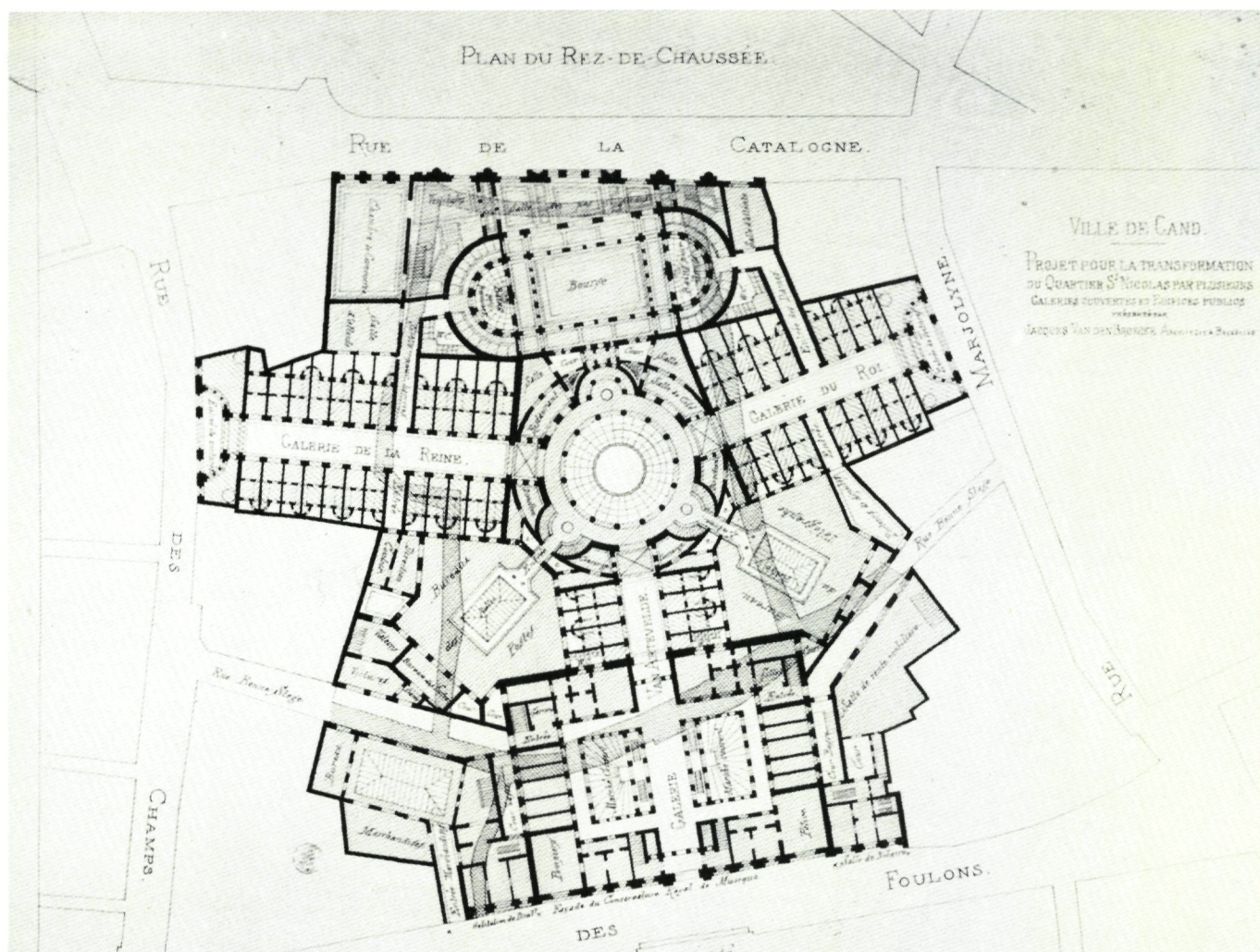
L. ANDELHOF-VEESAERT

HET GOUDEN SCHIP

AU NOUVEAU MIROIR ESTAMINET

HET GOUDEN MANDEKEN
ESTAMINET

13

Ontwerp voor verschillende winkelgalerijen door de Brusselse architect J. Vandenbroecke. (S.A.G., Atlas Goetghebuer) (Foto D.M.S.A)

zaal, koffiehuisen, bureaus en andere voorzieningen zou bevatten.

De winkelgalerij was een typisch produkt van het 19de-eeuwse liberaal-economische systeem: de 'flaneur', de 'bohémien', de 'boulvardier' en hun vrouwelijke equivalenten, werden aangetrokken door deze oorden met luxen modeartikelen. Dit soort publiek voelde zich het best thuis in de illusionistische atmosfeer van getemperd licht van de 'passage'. Met de eerste wereldoorlog ging deze illusie teniet, wat ook het einde van de winkelgalerijen inluidde.

Uit het fenomeen van de winkelgalerij en van de hallen van de grote wereldtentoonstellingen groeide in de tweede helft van de 19de eeuw een nieuwe winkelvorm: het *warenhuis*. Niet alleen de nieuwe constructiemogelijkheden (ijzer) lagen aan de basis daarvan, maar vooral een vernieuwing van de verkooptechniek. Het succes van de warenhuizen lag in hun prijzeneconomie: een groot assortiment van koopwaar aan lage en vooral vaste geëtiketteerde prijzen. De vrije circulatie over de verschillende verdiepingen trok klanten uit alle sociale lagen van de bevolking aan. Winkelen werd een plezier. De eerste warenhuizen in Gent verschenen in de jaren 1880 in navolging van de Parijse voor-

beelden van de jaren 1840 (4).

Een van de oudste Gentse warenhuizen, de 'Grand Bazar' in de Veldstraat, nu 100 jaar geleden opgericht door een Parijzenaar als 'Maison Universelle' in een bestaand huis, kreeg slechts in 1921 een typische warenhuisarchitectuur, ontworpen door architect J. Van den Hende. Het werd nadien nog herhaaldelijk aangepast. Ook de andere Gentse warenhuisgebouwen zijn van vrij recente datum. Als verzet tegen de liberale, kapitalistische handelspraktijken van de burgerij ontstonden in het laatste kwart van de 19de eeuw *coöperatieve winkelverenigingen* met als doel de koopkracht van de verbruiker en handel door *gewettigde* prijzen te verdedigen. De eerste en belangrijkste coöperatie in Gent was de 'Samenwerkende Maatschappij Vooruit' opgericht door de socialistische partij in 1881 en gegroeid uit de apolitieke coöperatie 'De Vrije Bakkers', van 1873. Naast hun produktiesector (bakkerij, schoenmakerij, confectiebedrijf, textiel fabrieken, brouwerij, drukkerij...) hadden ze een eigen distributienet van winkels. De eerste kruidenierswinkel werd geopend in de Speldenstraat in 1889, gevolgd door talrijke andere verspreid over de hele agglomeratie. Vanaf 1885 werden ook de eerste volksapotheeken opgericht. De grote magazijnen

voor kleding en schoenen werden in 1894 gebouwd op de Vrijdagmarkt. Het brandde uit in 1897 en werd in 1902 herbouwd samen met 'Ons Huis'. De apotheken en enkele kruidenierswinkels zijn nu nog behouden, de bedrijven zelf gingen over kop door het faillissement van de Belgische Bank van de Arbeid in 1934.

Verspreiding en inplanting

De oude handelscentra

Zoals we reeds vermelden was het handelscentrum van Gent in de middeleeuwen rond de binnenvaart en de markten, vooral de Groenten- en Vrijdagmarkt gesitueerd. Van hieruit vertakten verschillende handelsstraten zich

straalsgewijs in alle richtingen van de stad. De opkomst van de winkels tegen het einde van de 18de eeuw veranderde deze situatie niet. In de straten rondom de Vrijdagmarkt concentreerden zich vooral voedings- en huisraadwinkels. De straatjes rondom de Wijzemanstraat als verbinding met de Sint-Jacobskerk, het Serpentstraatje en het Schepenhuisstraatje werden drukke winkelstraten. Bij de Groentenmarkt werden ook dergelijke zaken gevestigd. De Langemunt als verbinding tussen de twee markten werd één van de belangrijkste winkelstraten, waar ongeveer elk huis omgevormd werd tot winkel. Hier waren talrijke goud- en zilversmeden gelokaliseerd.

De eerste aangelegde winkelstraten

De nieuwe klasse van de burgerij die dankzij de industriali-

Plan op schaal 1/40.000 met de verspreiding van de handel in de Gentse agglomeratie (toestand 1970), uit 'Gent Morgen', Internationale Jaarbeurs der Vlaanderen. Gent 1970, plan 3.3.2.

satie en handel aan de macht gekomen was, wilde haar ideeën ook op het vlak van de urbanisatie verwezenlijkt zien. Ter vervanging van de oude kronkelende straatjes opteerde zij voor rechtlijnige winkelstraten waar de grondoppervlakte optimaal benut kon worden voor de inplanting van ruime winkelhuizen, aangepast aan de nieuwe smaak.

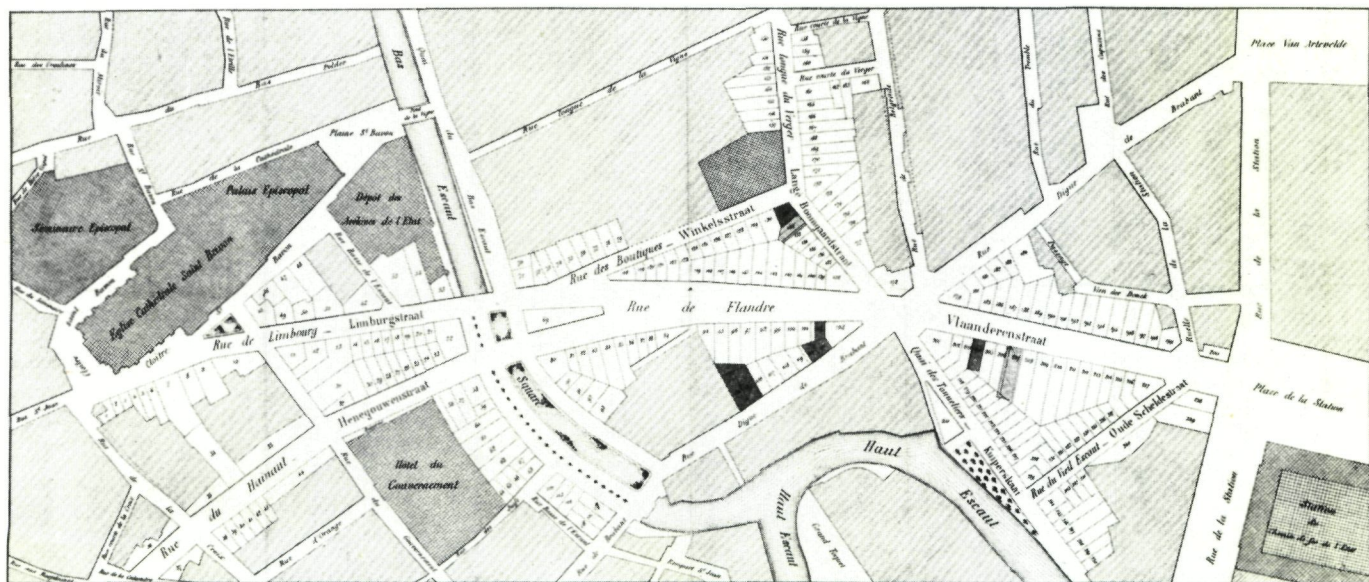
Een nieuw commercieel centrum ontstond in Gent in de eerste helft van de 19de eeuw rond de Kouter, in die tijd de promenadeplaats bij uitstek van de bourgeoisie. De Brabantdam was de belangrijkste invalsweg uit de richting Brussel/Brabant via de zuidoostelijke toegangspoort naar de Kouter. In 1822 werd het gedeelte van de straat gelegen binnen de 12de-eeuwse stadvesten, verbreed en langs beide zijden voorzien van uniforme horizontaliserende gevelwanden in een sobere empirestijl, met winkels op de benedenverdieping. Aan de andere kant van de Kouter werd enkele jaren later een soortgelijk huizenblok in neoclassicistische stijl opgericht, recht tegenover de Koninklijke Opera. Deze nieuwe winkelstraten vertonen sterke gelijkenissen met dergelijke straten in andere steden. Het best bekende voorbeeld is de Rue de Rivoli te Parijs, ontworpen in 1802 door de architecten Percier en Fontaine, waar de begane grond geopend is met een rondboogarcade met wandelgang. In tegenstelling tot het laatst genoemde beperkte men zich in Gent tot het creëren van winkelramen, in het geval van de Schouwburgstraat wel met het uitzicht van een arcade.

Nieuwe winkelcentra

Een ander belangrijk handelscentrum ontstond rond het nieuwe Zuidstation (1837). Hier ook werden rechtlijnige straten voorzien: de Zuidstationstraat als verbinding met het nieuw gecreëerde Sint-Annaplein en de Keizer Karelstraat. Zij vormt de rechtstreekse verbinding met de Vrijdagmarkt die in deze eerste helft van de 19de eeuw haar

monopolie van handelscentrum wist te handhaven. Het is in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw dat de Vrijdagmarkt aan belang zou verliezen ten voordele van de Korenmarkt. Zo werd in het nieuwe urbanisatieplan van 1883, het Zollikofer-De Vigneplan, het Zuidstation met de Korenmarkt verbonden via de nieuwe commerciële as, de Vlaanderenstraat. Ook de overige nieuw getrokken straten doorheen de oude wijk Overschelde zoals de Henegouwenstraat en de vernieuwde Brabantdam werden als winkelstraten geconcipieerd met typische winkelhuizen naar Brussels of Parijs model.

Tenslotte zou in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw de Veldstraat zich meer en meer als handelsstraat gaan affirmeren. Ze vormde immers de verbinding tussen het commerciële centrum in de omgeving van de Kouter en de Korenmarkt. De oorspronkelijke vrij kronkelende straat werd in het begin van de 19de eeuw verbreed aan de kant van de Korenmarkt en circa 1880 tussen de Korenmarkt en het kruispunt van de Hoorn- en Voldersstraat. Hierdoor werd de handel sterk gestimuleerd en onmiddellijk daarna kwamen verschillende speciaalzaken zich er vestigen zoals de kledingszaak 'Au coin de rue' en 'Sigaren Caron' in 1880, ijzerwaren 'Dutry-Colson' in 1885 en de eerste warenhuizen, 'Maison universelle', de latere 'Grand Bazar' in 1882 en 'Au Bon Goût', de latere 'Innovation' ca. 1900. Zij werd de winkelstraat met standing. Een vergelijking van het aantal winkels in de Veldstraat in 1882 (105), 1932 (104) en 1972 (77) bevestigt haar commercieel belang, ook in de 20ste eeuw. Het toenemende verkeer tussen de Korenmarkt en het nieuwe Sint-Pietersstation (onder meer ook de tram) is zeker niet vreemd aan haar blijvende commerciële functie. Hierdoor echter zijn de winkels sterk onderhevig aan de steeds wisselende mode en zijn de puien en inrichtingen reeds aan talrijke aanpassingen en vernieuwingen toe. Door de ontmanteling van de binnenstad en de demografische explosie in de tweede helft

Verkavelingsplan in de wijk Overschelde, geurbaniseerd door Zollikofer-De Vigne (1883). (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

van de 19de eeuw ontstonden nieuwe stadswijken en begon het verstedelijkingsproces van de randgemeenten Sint-Amandsberg, Ledeborg en een deel van Gentbrugge. Aan de oude invalswegen (onder meer Antwerpse-, Brusselse- en Brugsesteenweg) en de nieuwgetrokken hoofdassen (bij voorbeeld de Wondelgemstraat) verschenen talrijke nieuwe winkels, zodat naast de winkelcentra binnen de stad ook verschillende kleine commerciële centra ontstonden.

Winkelarchitectuur

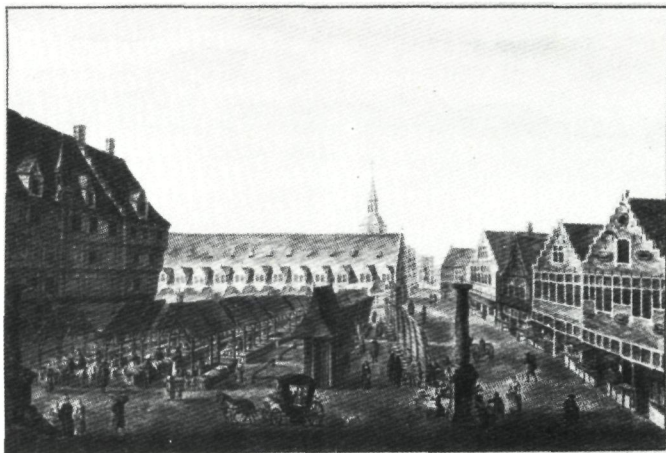
Detailverkoop vóór de 18de eeuw

De middeleeuwse 'winkels' zijn ons voornamelijk bekend door iconografisch materiaal. Op een prent die de Groentemarkt voorstelt zien we de kramen van de vismarkt op

Tekening van Armand Heins van het schoenlapperswinkeltje tegen het Torentje op de Vrijdagmarkt. (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

het pleintje zelf en aan de huizenrij rechts de uitstalling van koopwaren voor de pui. Dit gebeurt op de houten vensterluiken die deels naar boven klappen als een soort luifel en deels naar beneden als toonbank voor de koopwaar. De haken waaraan dergelijke luiken vastgehecht waren, zijn in de stad nog aan verschillende huizen te zien, onder meer aan een huis in de Iepenstraat nr. 10 en aan het zogenaamde 'schoenlappershuisje', een winkeltje circa

Pentekening van J.B. de Noter (1787-1835) van de vroegere vismarkt op de Groentemarkt. (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

1540 ingericht in het Torentje aan de Vrijdagmarkt en dat als het oudste nog bestaande in Gent mag doorgaan. Ook de 'penshuisjes' aan het Groot Vleeshuis op de Groentemarkt, gereconstrueerd naar 16de-eeuws model, waar vroeger de ingewanden verkocht werden, geven ons een duidelijk beeld van deze vroegste winkels. Het bekende Galgenhuisje, rechts tegen het Vleeshuis aangebouwd, is ook gegroeid uit twee 17de-eeuwse winkels, het zogenaamde, 'freythuyseken' en een viswinkel.

Om de aandacht op de waar te vestigen, werden meestal aan de luifel uithangtekens aangebracht in de vorm van houten beschilderde borden opgehangen aan uitstekende staven. De voorstelling symboliseerde een beroep of koopwaar, of was ontleend aan de geschiedenis, heraldiek of godsdienst. De huizen en winkels werden dan ook naar hun uithangteken genoemd. Ter vervanging van de uithangborden die vaak in de straatbranden verloren gingen, werden in de 17de en de 18de eeuw gesculpteerde gevelstenen in de voorgevel aangebracht. Tot de invoering van de straatnaamborden en huisnummers in 1785, bleven zij de enige identificatie van de huizen.

Penshuisjes aan het Groot Vleeshuis op de Groentemarkt. (S.A.G., Atlas Goetghebuer)

Vermoedelijk een van de oudst bewaarde uithangborden van Gent is dat van het huis 'De Lelie' in de Meersenijsstraat nr. 20-22. Het oorspronkelijke houten paneel (18de

Winkelhuizen Schepenhuisstraat nr. 2a en 2b, zogenaamd 'huis de Rave'.
(Foto 1976, P. Somers, R.M.L.Z.)

euws) met de voorstelling van een lelie (verwijzend naar de voormalige brouwerij 'de Lelie') geflankeerd door bundels boekweit, werd thans op de gevel vervangen door een gesculpteerde steen. Circa 1765-70 werd in het huis een bloempelderij ingericht, sinds 1847 'De Molens Goethals'. De drie zandstenen reliëfpanelen op de borstwering verwijzen naar de bestemming van het huis die sindsdien niet meer gewijzigd werd: namelijk maalterij, bloempelderij en winkel in grutterswaren. Ook de eind 18de-eeuwse winkelrichting bleef behouden.

Andere voorbeelden van gevelstenen en uithangtekens vinden we bij de huizen van de Kraanlei nr. 17, 'Manneken Pis' (wijnhandel), nr. 75 'de Klok', nr. 79 'De werken van barmhartigheid' en nr. 81 'de Fluitspeler' of 'Het vliegend hert' genoemd, alle daterend uit de 17de eeuw. Het laatste voorbeeld met terracottareliëfs met onder meer allegorische voorstellingen van de zintuigen en een vliegend hert was oorspronkelijk een apotheek.

Het ontstaan van het moderne begrip 'winkel' in de 18de eeuw

Vanaf de 18de eeuw beschikken we voor Gent over een hele reeks bouwaanvragen voor nieuw te bouwen of te verbouwen huizen, meestal met bijhorende gevelopstand, waardoor we over zeer precieze gegevens beschikken omtrent de eigenaars van de huizen en hun beroep, de huisnaam, de aard en beschrijving van de uit te voeren werken en de datering. Uit de 18de-eeuwse bouwaanvragen van de Langemunt, één van de belangrijkste winkelstraten van de stad, is het inrichten van winkels op de gelijkvloerse verdieping en het ontstaan van vitrines duidelijk af te lezen. Zo vraagt bij voorbeeld de eigenaar van het huis genaamd 'de papegaaij' in 1737 om in de plaats van één, twee deuren te steken in het midden van zijn voorgevel 'tot beter zicht van zijnen winckel ende coopmanschappen'.

Een meester goud- en zilversmid vraagt in 1756 de gelijkvloerse verdieping te mogen veranderen met een poort en drie vensters 'tot commoditeit van synen winckel als embellissement dezer stadt'. Een andere interessante bouwaanvraag is die van 1759 van Joseph Baert 'coopman en fabricqueur in toeback' voor het oprichten van een nieuw huis 'den gouden boom' genaamd. Dit is het onlangs gerestaureerde huis nr. 3-5 met sprekende gevelstenen: Toeback en snuyf / is nu gemeyn / In den gaud boom / is't magasyn / Wilt gy daer van / wesen gedient / komt hier maer binnen / lieven vrient. Gelijkaardige bouwaanvragen zijn ook terug te vinden voor huizen in de Serpentstraat (bij voorbeeld de aanvraag voor een apotheek in 1708 reeds) of het Schepenhuisstraatje (voor het huis 'De Raeve' waar in 1746 gevraagd wordt een deur te steken aan de Onderstraat voor een bakkerij). Deze vroeg 18de-eeuwse bouwaanvragen handelen alle voornamelijk over het inrichten van een winkel of het aanpassen van het huis door de verplaatsing van een deur of de verandering van vensters voor de winkel. Er is echter nog geen sprake van ontworpen vitrines. De eerste bouwaanvraag die we hiervan terugvonden was die van een huis in de Kortemunt

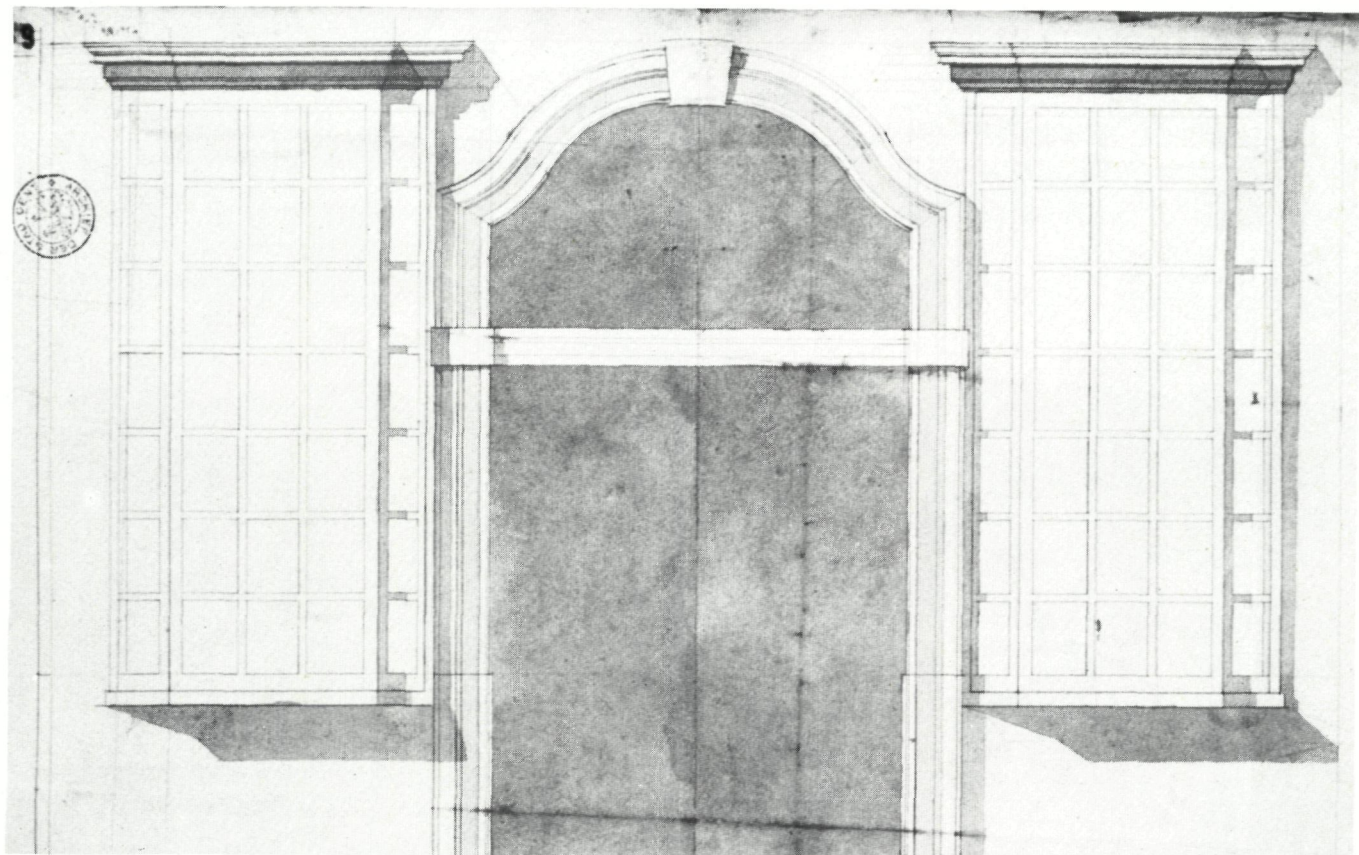

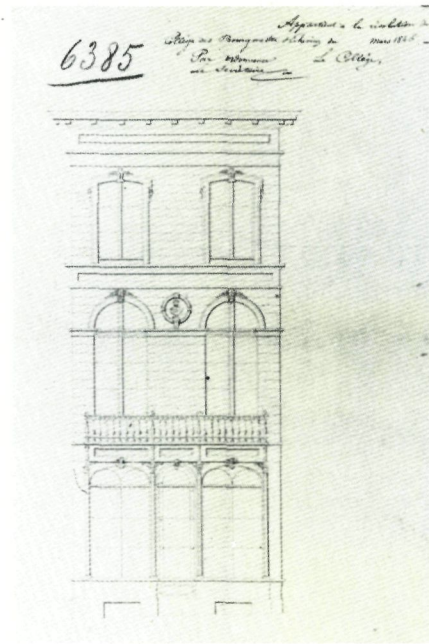
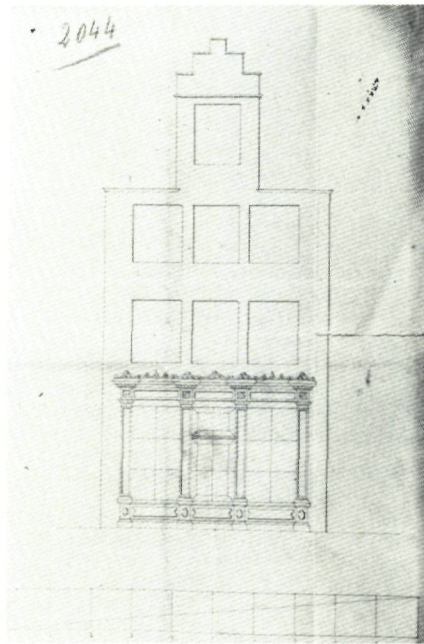
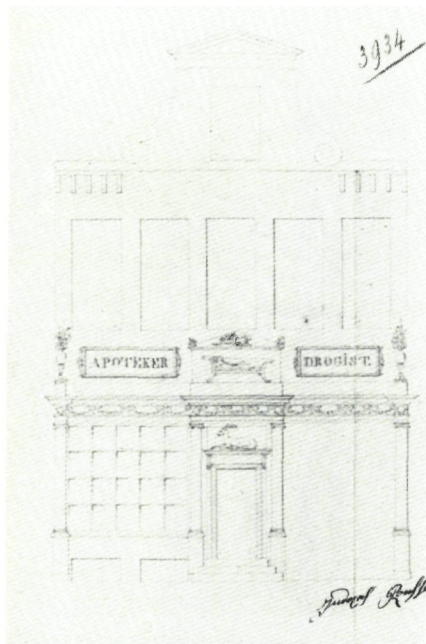
Boven: Gevelsteen met voorstelling van een winkel van het huis 'de Lelie'. Meerseniersstraat 20-22. (Foto D.M.S.A.)

Hiernaast: Winkelhuizen Kortemunt nr. 3 (winkelramen van 1802) en nr. 5. (Foto P. Somers)

Onder: Bouwaanvraag van verdwenen erkervormige winkelramen op de Kortemunt nr. 5, van 1785. (S.A.G.)

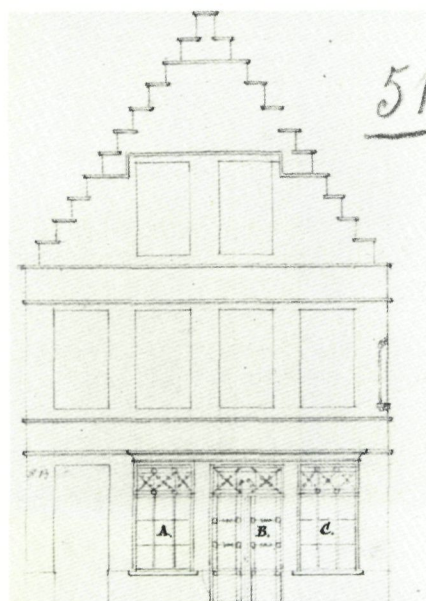

Boven van l. naar r.: Bouwaanvraag van een verdwenen winkelpui van een apotheek-drogist in de Hoogpoort. (S.A.G.)

Bouwaanvraag van een verdwenen winkelpui op de Brabantdam van 1842. (S.A.G.)

Gevelontwerp van 1846 van de Lammerstraat nr. 8. (S.A.G.)

Hiernaast: Voormalige winkel in de Brandstraat nr. 63 en het hoekhuis ernaast. Holstraat nr. 135. (Foto 1977, R.M.L.Z.)

Onder: Bouwaanvraag voor 'twee tribunen' op Zandberg nr. 8 van 1834. (S.A.G.)

Zandberg nr. 8. (Foto P. Somers)

(het huidige nr. 5), van 1785. De eigenaar Judocus De Bruycker, negociant in toeback, deed een aanvraag voor het huis genaamd 'de dry duyfkens' tot het maken 'van twee uitspringende nieuwe kosynen met carot de vitres in glas'. Op de ontwerptekening is aan weerszijden van de 18de-eeuwse deur een trapezoïdaal houten erkertje aangebracht met kleine houten roedenverdeling: het grote raam aan de voorzijde is onderverdeeld in 21 paneeltjes en de venstertjes opzij in 7. Een eenvoudig gekornist kroonlijstje dekt het geheel af.

Het erkervormig type winkelraam bleef nagenoeg nog een halve eeuw gangbaar. De houten roedenverdeling werd in de loop van de eerste helft van de 19de eeuw geleidelijk aan vervangen door metaal. Terzelfder tijd evolueerde door de verbeterde glasproductie het glasraam met kleine onderverdeling naar grote panelen.

Het 'schoenlapperswinkeltje' tegen het Torentje op de Vrijdagmarkt werd in het begin van de 19de eeuw van een enkel en een dubbel erkerraam voorzien. In de jaren 1820 werden nog bouwaanvragen van dit type ingediend. Een archiefphoto van circa 1845 toont ons een uniek gezicht op de noordelijke gevelwand van de Groentenmarkt, waar de begane grond geritmeerd wordt door een opeenvolging van dergelijke uitspringende winkelraampjes. In de buurt van dit pleintje, namelijk op Kortemunt nr. 3, bevindt zich zelfs nog een volledig intact winkelhuis, meteen het oudst bewaarde winkelinterieur in het Gentse (5). De classicistische arduinen lijstgevel van 1784 werd in 1802 voorzien van twee cilindervormig naar voren uitgebouwde winkelraampjes met kleine ruitjes. Architect J.B. Van de Cappelle tekende het ontwerp, vermoedelijk betreft het één van de eerste winkelpuien ontworpen door een architect. Het interieur is minstens even interessant met een prachtige winkelopstand in laat-classicistische stijl. De wandkasten hebben tot op plinthoogte schuifladen en zijn daarboven voorzien van glazen deuren met houten roedenverdeling en afgewerkt met een eenvoudig entablement met een kroonlijst op klosjes. De tussenwand met de erachter gelegen kamer wordt gemarkeerd door Ionisch gecanneleerde pilasters en een gekornist entablement met een doorgang naar de woonkamer.

Winkelarchitectuur in de tijd van de 'empire'

In het tweede kwart van de 19de eeuw verrijkten enkele innovaties de vormgeving van de winkelarchitectuur. Nieuw gebouwde huizen werden vaak voorzien van een stenen, soms witbepoetste pui, waar de muuropeningen gevat werden tussen uiterst eenvoudige Toscaanse pilasters. Het eerste gedeelte van de Jan Breydelstraat, gaande van de Korenlei tot de vroegere Appelbrug, is daarvoor nog steeds representatief. De onmiddellijke nabijheid van de oude Gentse binnenhaven aan de Gras- en Korenlei is wellicht niet vreemd aan het vroegere commerciële karakter van de straat. In dezelfde stijl is de halfronde winkelpui op de hoek van Abrahamstraat en Prinsenhof. Fier meldde de eigenaar op een gevelsteen: „Propriétaire / I.B.

Vanderbeken / De Block / bâtie par l'architecte / L. Minard / 1829''.

Geleidelijk aan werden de uitstalramen groter en trachtten de aandacht te trekken door ze te vatten in een kader, zoals een schilderijlijst, een vlakke houten omlijsting tegen het gevelvlak. Daarnaast zijn er natuurlijk ook de gedecoreerde winkelpuiomlijstingen. In het tweede kwart van de eeuw was er zelfs een zekere empire-invloed merkbaar die zich doorgaans beperkte tot het gebruik van Toscaanse pilasters. Een fraai voorbeeld bevindt zich op de Zandberg nr. 8. In 1834 vroeg meester timmerman Van Herrewege voor de gezusters Busschaert om in het oude trapgeveltje een glazen deur en twee 'tribunen' te mogen plaatsen voor hun 'magazijn van wollen lakens'. De tegenwoordige winkelramen zijn niet conform aan de bouwaanvraag en kunnen een aanpassing zijn uit het begin van de 20ste eeuw. De toevoeging van de rolluikkastjes dateert vermoedelijk ook uit die tijd. De gevel draagt boven de puilijst het geschilderde opschrift 'Inghels', gezandstraalde inscripties bevinden zich op het bovenlicht van het tochtportaal en de vensters. De winkelpui van Brandstraat nr. 63 dateert van 1844 en is een mooi voorbeeld van een tweedelige pui met de deur opzij ingewerkt in de houten puilijsting. Op de foto van 1977 heeft het eenvoudige textielwinkeltje ernaast nog prettig geschilderde opschriften 'chemiserie / lingerie / Demarino' en reclamepanelen geschilderd achter glas uit de jaren 1920, die nu jammer genoeg verwijderd zijn. De eenvoudige onversierde omraming van de kleine buurtwinkels, zoals de winkeltjes ernaast (nr. 59-61) en waaronder ook de winkels ondergebacht in de hoekpanden van de beluiken te rekenen zijn, bleven tot in de 20ste eeuw van toepassing.

Enkele opvallend uitgewerkte winkelpuien zoals de voormalige winkel van apotheker-drogist Josse Rousse in de Hoogpoort nr. 52, bleven niet bewaard. De bouwaanvraag dateert van 1826 en is interessant voor de opschriften en symbolische figuren, waaronder een liggend hert, een uithangteken dat we vanaf de 19de eeuw bij talloze apotheken terugvinden. De Potter schrijft in 'Het Boek der vermaarde uithangborden' uitgegeven in 1861, dat in die tijd nog enkel de afbeelding van het hert of een paar 'hertshoornen' worden gebruikt als uithangbord (6). Er wordt voor het hertmotief geen expliciete verklaring gegeven, wel weet men dat uit bepaalde lichaamsdelen en meer bepaald het gewei medicamenten worden bereid. Het 'vliegend hert' is daarenboven van oudsher een symbool van alchimisten. De driedelige houten winkelpui getekend op de bouwaanvraag van 1842 van een huis op de Brabantdam, is eerder uitzonderlijk omwille van de speciaal uitgewerkte plint en de bekroning, een gekornist entablement versierd met een soort palmettenfries, een type dat men normaliter op dat ogenblik nog niet zou verwachten. Het 19de-eeuwse schrijnwerk van de winkelpuien staat eigenlijk los van de ontwikkeling van de grote stijlinrichtingen in de architectuur. Slechts in details is hier en daar een reminiscentie te vinden aan de gekende stijlen. Wel werd met aandacht de evolutie van de Brusselse en Parijse winkelpuimode gevolgd en toegepast. De traditionele 19de-eeuwse winkelpui ondergaat niet enkel vernieuwingen door wisselende stijlrichtingen maar ook door nieuwe

Interieur van de mosterdwinkel 'Tierenteyn-Verlent'. (Foto P. Somers)

materialen vanaf het midden van de 19de eeuw. Het winkelhuis in de Lammerstraat nr. 8 maakt deel uit van een volledig ontwerp in laat-empirestijl. In opdracht van P. Cliquet werd in 1846 een winkelhuis gebouwd waar de pui duidelijk afgescheiden werd van de bovenbouw. De symmetrische driedelige pui op een eenvoudige plint bevat twee etalagevensters met er tussenin een deur, elk gevat in een gebogen omlijsting met sluitsteen tussen vier dunne zuiltjes met kapiteel. De kroonlijst op klossen heeft een horizontale paneelversiering en consoles die een balkonplaat ondersteunen. Het glasoppervlak van de vensters is onderverdeeld in zes panelen, de deur in drie, telkens met bovenlicht; de huidige pui vertoont echter pilasters van een andere vorm, waarschijnlijk zijn zij het resultaat van een latere verbouwing. De basis wordt namelijk gevormd door een verticale, omlijste diamantkop afgescheiden van de verdiepte schacht door een horizontaal blokje met diamantkop, op het Toscaanse kapiteeltje staan drie ronde schijfjes.

Materiaalvernieuwingen in het midden van de 19de eeuw

De realisatie van 'gevelbrede' winkelpuien werd bevorderd

door de constructiemogelijkheden van het ijzer. Een vroeg voorbeeld (1840) van een type ligger in gietijzer, die toeliet grote overspanningen vrijdragend mogelijk te maken, treft men, prachtig gerestaureerd aan in de Mageleinstraat nr. 33. Anderzijds werd gietijzer als het nieuwe materiaal veel gebruikt als vervangingsmateriaal van het hout met overname van de oude vormen. In de reeds hierboven aangehaalde Lammerstraat werd in 1851-52 een buitengewoon complex van winkelhuizen opgericht op de hoek met de Sint-Pietersnieuwstraat, dat nu als monument beschermd is. Ed. Maeterlinck zou stadsarchitect Louis Roelandt de opdracht gegeven hebben tot het ontwerpen van zeven winkelhuizen. De fraaie gevelwand in eclectische stijl met neoromaanse en Italianiserende inslag wordt opgesplitst in twee registers met winkelpanden op de begane grond. Oorspronkelijk waren op een hardstenen plint zeven identieke winkelramen aangebracht onder de drielichten van de bel-etage, van elkaar gescheiden door afzonderlijke rondboogvormige toegangsdeuren. De vitrines getuigden van een grote verfijndheid: het rechthoekige raam was in de bovenhoeken afgerond met zwikken en opgesplitst in vijf verticale panelen door fijne, vermoedelijk ijzeren half-

Boven: Langemunt nr. 16. (Foto R.M.L.Z.)

Onder: Deurnis van de winkel Koestraat nr. 15 daterend van 1853. (Foto R.M.L.Z.)

zuiltjes met bladwerk boven de basis en op het kapiteeltje. Het aanwenden van half- of driekwartzuiltjes als aflijning van de deurtravee kan trouwens als het belangrijkste kenmerk van de winkelpuien uit de jaren 1850 beschouwd worden. Daarvan zijn bovendien nog een paar fraaie exemplaren in de stad te bewonderen. De verwijderde winkelpui uit de Donkersteeg nr. 28 dateerde van 1853 en werd volgens het ontwerp op de bouwaanvraag getekend door 'architecte constructeur J.B. Hosten'. Soortgelijke puien sieren enkele van de meest charmante winkeltjes van het stadscentrum. De best gekende zijn de Hooiaard nr. 5 (1854), de Groentenmarkt nr. 5 (1855) en de Koestraat nr. 15 (1853). Het gaat hier om driedelige winkelpuien op een plint met een centrale deur voorzien van een bovenlicht. De etalagevensters zijn onderverdeeld in zes of twee panelen. De hoekpilasters hebben alle een verdiept verticaal paneel versierd met ruiten, ovalen, rozetten of rocailles. Een recht entablement lijnt de winkelpui af, in de meeste gevallen beperkt de versiering zich tot een tandlijstje onder de kroonlijst.

De pui in de Koestraat heeft een interessante deurnis met vier gietijzeren driekwartzuiltjes met een balusterschacht

in een neobarokke stijl. Een deurnis met tochtportaalje op trapezoidale plattegrond maakt een grotere uitstalling mogelijk en lokt de klanten gemakkelijker binnen. Van de vermaarde mosterdwinkel Tierenteyn-Verlent op de Groentenmarkt zijn het exterieur en het interieur intact bewaard. In de bouwaanvraag van 1855 verzoekt de eigenaar T. Claeys-Waterloos om de 'uitstekende tribunen te vervangen door een platte'. Volgens een collegebesluit mocht de pui niet meer dan vijf cm uitsteken en moest zij ondersteund worden door een latei van ijzer of steen. De winkelopstand en de grijs geverfde etalagekastjes achter de winkelramen dateren vermoedelijk uit het laatste kwart van de 19de eeuw, toen Tierenteyn zich in het huis vestigde.

Het doorleven van traditionele vormen en materialen

Gelijktijdig met de constructieve vernieuwingen van de winkelpuien bleven echter ook de traditionele methodes aangehouden. Zo zijn er de twee- of driedelige vitrines met een eenvoudige omlijsting en voorzien van verticale verdiepte panelen (spiegels) in de Schepenhuisstraat nr. 5 (1853), in de Sleepstraat nr. 6 (1854) en bij Sint-Jacobs nr. 18.

De afwerking van de kroonlijst met inzwenkende voluten als zijdelingse begrenzing van de architraaf is ook kenmerkend voor de jaren vijftig van de 19de eeuw. Het café 'In de Nieuwe Karpel' (1856) Onderbergen nr. 42, is een fraai voorbeeld en is tevens uitzonderlijk voor het Gentse als vierdelige pui waar de linker deur leidt naar het woonhuis. Bij de slager in de Brabantdam nr. 134 werd een gelijkaardige tweedelige pui vermoedelijk naderhand voorzien van een rolluikkast. De winkelinrichting is typisch voor de jaren 1930. De witmarmere etalagekasten en toonbank beantwoordden aan de nieuwe hygiënische vereisten.

Dezelfde vormtaal in decoratie bleef gehandhaafd in de jaren 1860. De winkelpuiomlijsting van de Schepenhuisstraat nr. 9 is een illustratie van deze periode en biedt tevens een interessant voorbeeld van een rolluikkast geïntegreerd in de kroonlijst van de pui. Zij is ter hoogte van de traveeën gedecoreerd met een appel, een druiventros en een peer (vermoedelijk voor een fruithandel).

Gekoppelde vitrines van twee of meer naast elkaar gelegen winkelhuizen gevat in eenzelfde omlijsting, komen vanaf 1870 voor, zoals in de kunstig uitgewerkte puien van de Hoornstraat nr. 7 en 9. Siermotieven ontleend aan de second-empirestijl of het neoclassicisme, verlenen de winkels een elegant cachet. Tot de modernisering van het rolluik bleef het vouwluikensysteem domineren. Deze verticale blinden werden samengevouwen links en rechts van de pui, in een speciaal daartoe uitgespaarde opbergruimte, achter pilasterluiken. Dit is het geval bij de winkelpui in de Langemunt nr. 16. Die was tot voor kort onzichtbaar achter panelen. Onlangs werd hij opnieuw aan het licht

Schepenhuisstraat nr. 9. (Foto P. Somers)

gebracht en op een gelukkige wijze opgeknapt. De kleine bovenhoekafrondingen van de vrij grote etalagevensters wijzen op een datering van de jaren zeventig. De driedelige pui met centrale deur is voorts zeer sober gehouden met verdiepte velden op de pilasters en een bekroning met een eenvoudig hoofdstel.

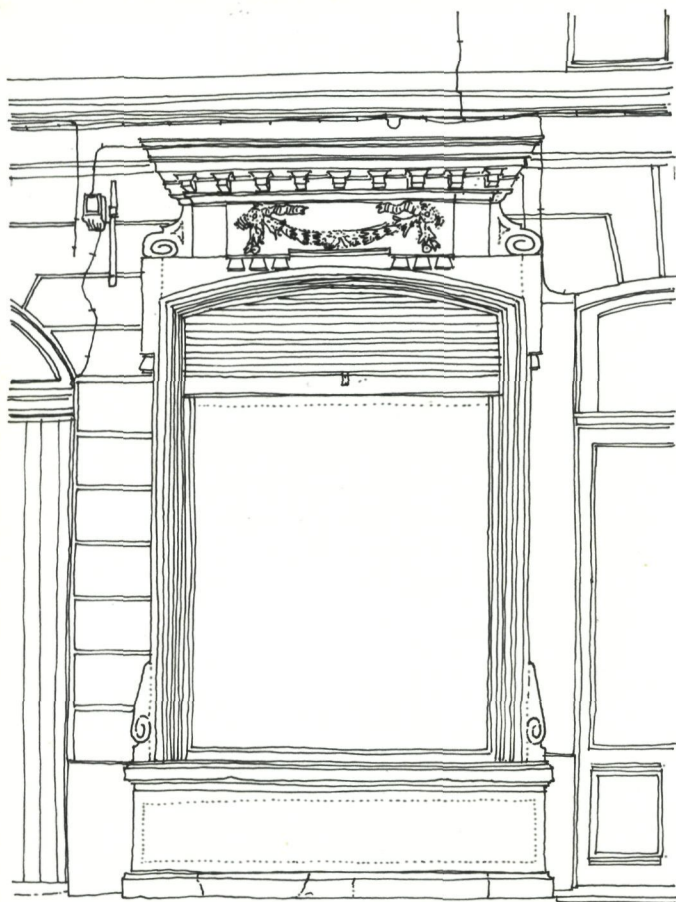
De beschermde apotheek Oudburg nr. 25 in het zogenaamde Patershol werd opgericht door apotheker Honoré De Cock in 1877. De groengeschilderde houten pui van drie traveeën is geïntegreerd in een harmonische gevelopstand. Een omlijsting van brede hoekpilasters versierd met een omlijst verticaal paneel is verbonden door een zware kroonlijst met rolwerkconsoles met een bekronend balkonhek van gegoten ijzer. Het bovenlicht van de centrale deurtravee is gemarkeerd door een geschilderd houten (?) beeld van een liggend hert. Hetzelfde motief is ook terug te vinden in de fraaie originele winkelinrichting met lichtgroen- en witgeschilderde opstanden en etalagekasten in neoclassicistische stijl.

Kleine vernieuwingen in de ornamentiek in de jaren 1880

Een aantal ornamenten werden in de jaren tachtig ingevoerd en decoreren voornamelijk de pilasters van de omlijsting: diamantkopjes, schijfjes, dropmotieven, enzovoort. Een typisch voorbeeld zijn de gecombineerde puien Serpentstraat nr. 22-24, toen nog een florerende winkelstraat uitgevend op de Vrijdagmarkt. De hoekpilastertjes van de vierdelige pui (twee winkels) zijn geordonneerd met een basis, een verdiept veld, een uitspringend blokje met schijfmotief, opnieuw een verdiept veld en een kapiteeltje. Andere puien vertonen gecanneleerde pilasters of basissen. De thans leegstaande apotheek Boonen, Begijnengracht nr. 45, dateert van 1885. Volgens een plan van architect-aannemer C. Eggermont werden twee plastisch uitgewerkte raamomlijstingen uitgevoerd aan weerszijden van een eenvoudige deur. De neoclassicistische omraming met oren, voluten en entablement met kroonlijst op klossen, harmonieert met de stijl van de binneninrichting. De wit-

Apotheek, Oudburg nr. 25, van 1870. (Foto P. Somers)

geschilderde winkelopstand bleef behouden na het stopzetten van de apotheek in 1979. Een dergelijke winkelraamomlijsting werd naar het ontwerp van dezelfde architect reeds enkele jaren daarvoor (1880) aangebracht in het huis ernaast (nr. 47).

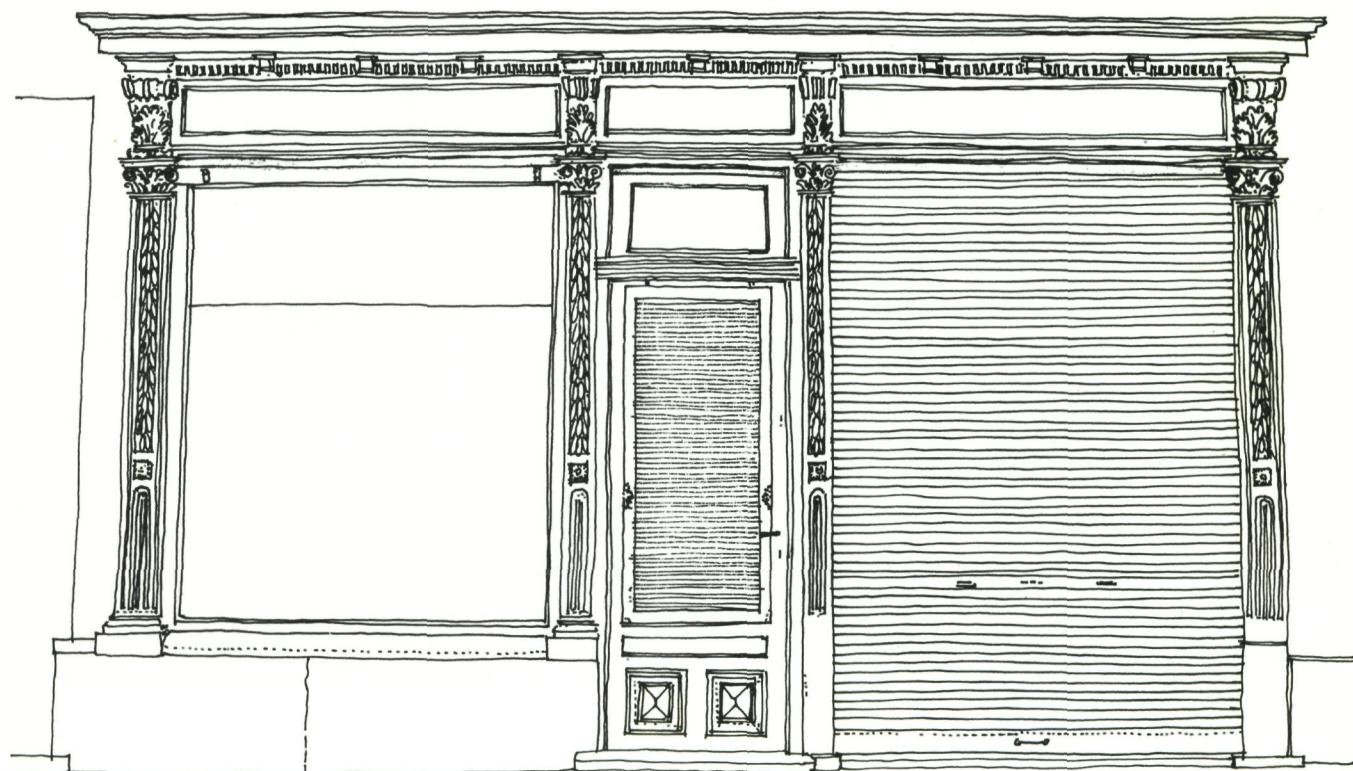
Het plastisch uitwerken van de winkelpuien is trouwens een algemene trend in de jaren tachtig, o.m. door het uitbrengen van frontons.

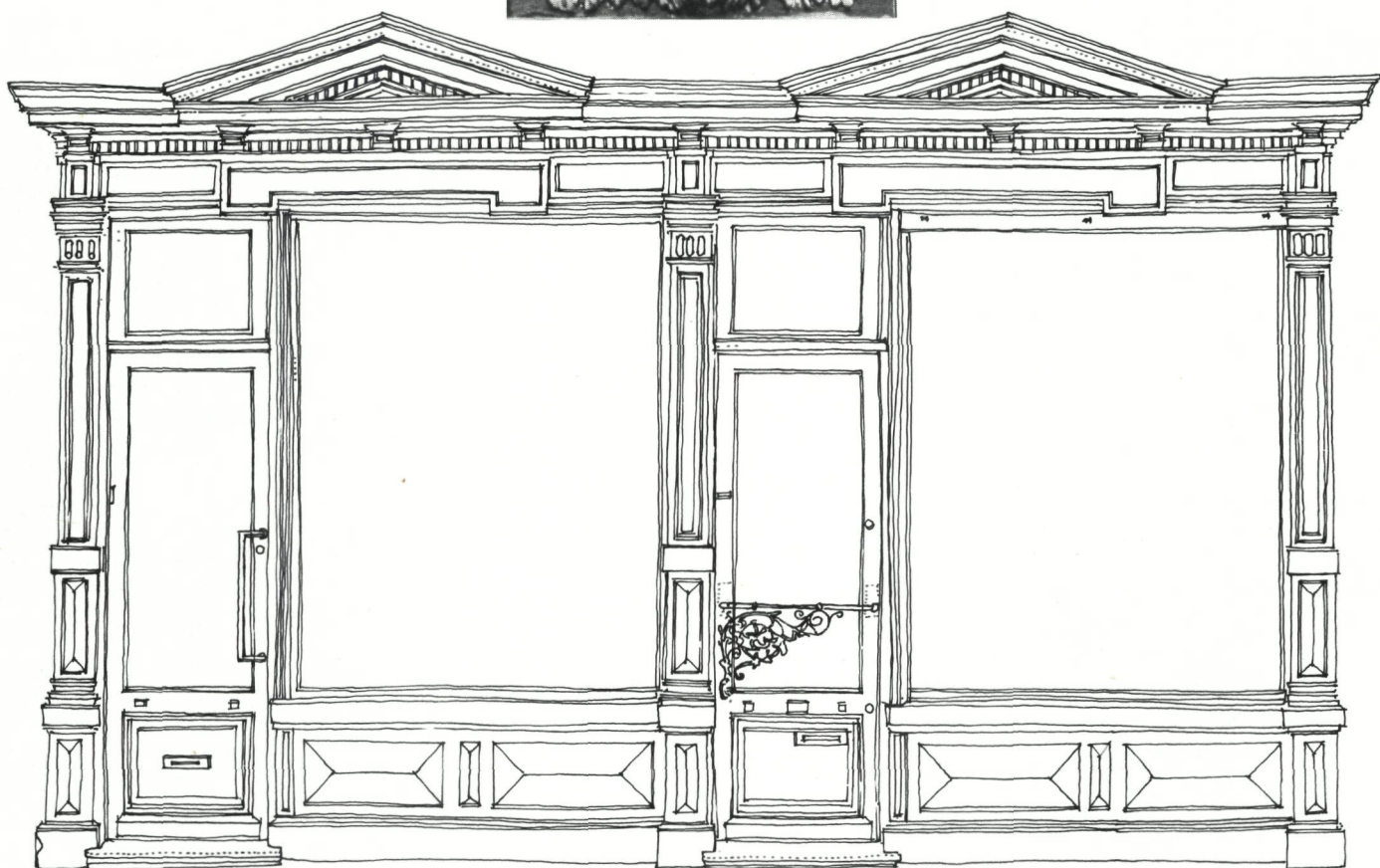
De neoclassicistische, bepleisterde huizenrij op de hoek van de Kortrijksepoortstraat met de IJzerlaan van 1886 wordt geritmeerd door een herhaling van identieke driedelige puien, afwisselend met een driehoekig of gebogen fronton boven de deurtravee. De tweedelige winkelpuien van de Jan Breydelstraat nr. 32 en 34 van 1887 zijn opgesteld in repeterend schema op een hardstenen plint; naast de typische paneel- en diamantkopversiering bekronen driehoekige frontons het midden van de pui. Thans zijn ze door leegstand in een toestand van verwaarlozing.

De witgeschilderde puien van de voormalige winkels Kastanjestraat nr. 167-169 (tweedelige puien in spiegelbeeld) en Holstraat nr. 139 vertonen een frappante gelijkenis en dateren van ca. 1885. Het is vrijwel het enige type winkelpui dat een echt serieprodukt blijkt te zijn. Doorgaans is er immers binnen een bepaald type steeds een zekere variëteit aan te duiden. De pilasters op een hoge hardstenen plint hebben eerst een gecanneleerde basis, een rozet en een

Hiernaast: Winkelraamomlijsting ontworpen door architect-aannemer C. Eggermont in 1880 voor het huis Begijnengracht nr. 47. (Tekening L. Verpoest)

Onder: Holstraat nr. 139. (Tekening L. Verpoest)

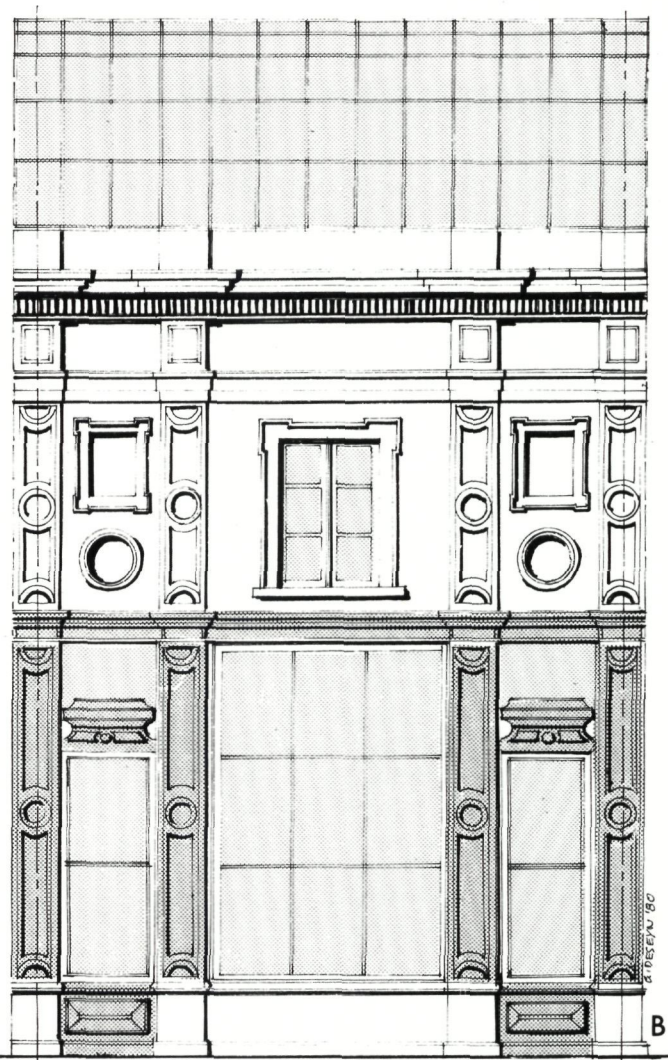
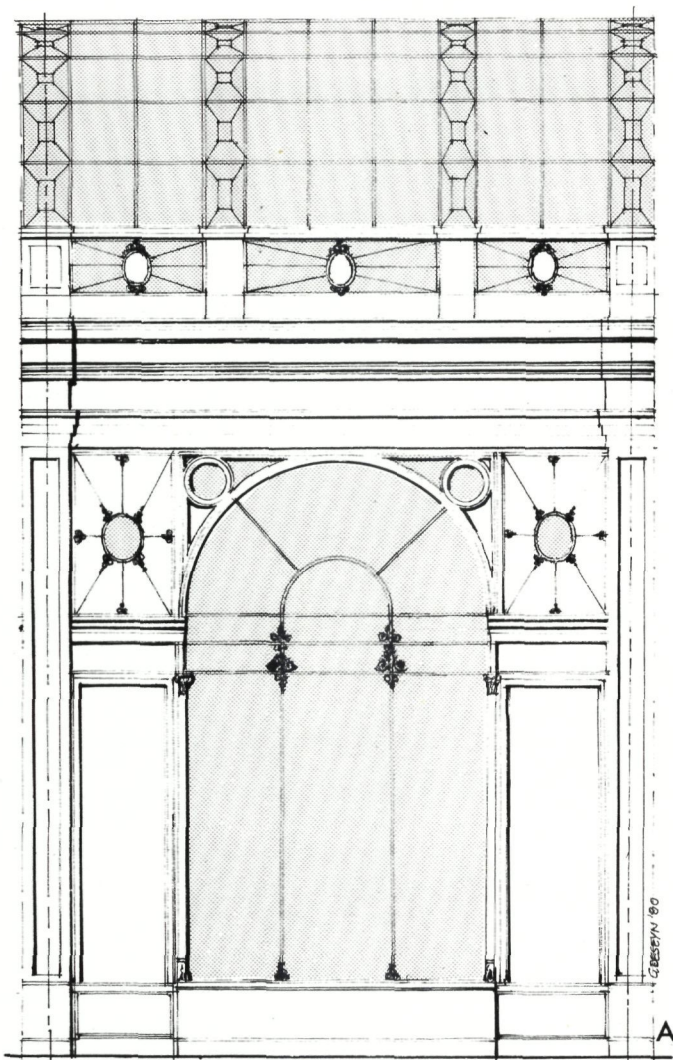
Boven: Leeuwekop op de winkelpui van Mageleinstraat nr. 10 van 1890. (Foto P. Somers)

Onder: Winkelpuien in de Jan Breydelstraat nr. 32 en 34 van 1887. (Tekening L. Verpoest)

schacht gedecoreerd door acanthi, een uitgewerkt Corinthisch kapiteeltje wordt bekroond door een palmet met rolwerkconsoles op de architraaf. Een gelijkaardige vijfdelige pui, iets unieks, is bewaard in de Brusselsepoortstraat nr. 111. Een rijk uitgewerkte winkelpui van 1890 werd onlangs gerestaureerd in de Mageleinstraat nr. 10. De houten pui is versierd met vergulde leuwekoppen en een uitgewerkte kroonlijst.

Schaalvergroting in de distributiesector

Het boeiende verschijnsel van de typisch 19de-eeuwse *winkelgalerijen* of passages vond navolging in Gent in de jaren 1840: de Vanderdonckdoorgang, beter gekend als 'het glazen straatje' werd opgericht in 1846-52 op aanvraag van Pieter Jan Vanderdonck en naar ontwerp van de weinig gekende architect Louis Eykens. De oorspronkelijke toe-

Vanderdoncktdoorgang naar het ontwerp van Louis Eykens (1852) en P.J. Goetghebuer (1860). (Tekening G. DeSeyn)

Vorige bladzijde: Het classicistisch interieur van de apotheek Oudburg nr. 25. (Foto P. Somers)

stand is ons enkel bekend uit de fraaie litho's in de 'Atlas Goetghebuer' van het Gentse stadsarchief. De galerij werd immers reeds verkocht in 1856-57 en kort daarop gewijzigd met het uitzicht zoals zij nu nog bestaat. De bescheiden galerij met achttien winkels was gevestigd in de Brabantdam en leidde naar de Schepenvijverstraat, waar slechts een sobere buitengevel met toegang aangebracht was. De binnenwanden uit glas en ijzer sloten stilistisch aan bij de laat-empirestijl met het arcademotief van de rondboogvensters en waren overkluisd met een volledig beglaasd tongewelf. De voorgevel van de winkelgalerij werd na de verkoop in 1860 veranderd in een neoclassicistische gevel door architect P.J. Goetghebuer. De hoge rondboogdoorgang is bekroond met guirlandes en geflankeerd door Corinthische pilasters. De galerij zelf past volledig in de vormtaal van de andere Europese galerijen uit die tijd. Het gevelfront bestaat uit een opeenvolging van grote rechthoekige ramen in een attractieve roodgeschilderde houten omlijsting op arduinen plint. De toevoeging van een entresol sluit eerder aan bij het Anglo-

Saksische type. Het beglaasde zadeldak is een verbouwing van 1895. De trasering van een nieuwe winkelstraat, de Vlaanderenstraat, in de jaren 1880, bood de geschikte gelegenheid om de winkelgalerij te verlengen met een tweede passage met twaalf winkels. Deze was het ontwerp van architect Ernest Leclerc. Het metalen spant van het beglaasde zadeldak is een verbeterde vorm van het zogenaamde 'Marcellispant'. De houten winkelpuien werden in 1903 vernieuwd. Deze laattijdige verbinding heeft de Vanderdoncktdoorgang niet kunnen redden; de commerciële as van de Vlaanderenstraat kanaliseerde van toen af alle voetgangersverkeer tussen centrum en Zuidstation, zodat de winkelgalerij zelf afzijdig kwam te liggen, wat haar teloorgang verklaart.

In de jaren 1880 kwamen de eerste *grote winkelhuizen* tot stand in de buurt van het Zuidstation. De aanleg van *nieuwe winkelstraten*: Henegouwenstraat, Brabantdam, Vlaanderenstraat en Hippoliet Lippensplein maakte deel uit van het eerder genoemde Zollikofer-De Vigneplan. De nieuwe straten werden afgezoomd met statige winkelhui-

zen voorzien van grote vitrines, naar het voorbeeld van de Brusselse winkelstraten. Volgens de liberale verdedigers van het plan was aan deze vitrines ook een rechtstreekse en belangrijke invloed op de detailhandel verbonden: het stimuleerde de verbruiker en de handelaar zag zich verplicht een groot assortiment aan betere kwaliteitsprodukten in te doen. Smalle en bochtige paden en kleine vitrines remden deze ontwikkeling.

Het sterk geritmeerde straatbeeld van de Vlaanderenstraat bij voorbeeld wordt gekarakteriseerd door de met winkelpuien en entresol opengewerkte begane gronden en de meer gevarieerde bovenbouw met afwisselend top- en lijstgevels, en bakstenen en bepleisterde parementen. Talrijke gevels met winkelpui zijn voorzien van gevel- of plintopschriften met de vermelding van de architect, de aannemer of het bouwjaar. De fraai gebosseerde arduinen of houten puin verraden een sterke neobarokke invloed in de soms overladen decoratie, zo bij voorbeeld de winkelhuizen opgericht naar ontwerp van architect Jules De Raeve ca. 1885 in de Vlaanderenstraat nr. 74 en nr. 105 en het café op het Hippoliet Lippensplein nr. 23.

In de meer homogene Henegouwenstraat werden talrijke huizen opgetrokken in bak- en hardsteen, met gekoppelde kleine winkelpuien in spiegelbeeld, ontworpen door architect E. De Vigne. Een deel van de straatwand trekt nochtans de aandacht, namelijk het imposante winkelhuis van de onlangs stopgezette lederhandel Paul De Laet. Het etablissement werd gesticht in Antwerpen in 1880 en een zoon richtte een filiaal op in Gent in 1887. De winkel was van ouds gespecialiseerd in reisartikelen (onder andere voor de kolonies) en oorspronkelijk nog in het vervaardigen van de bijhorende ruit- en rijtuigbenodigdheden. De oude catalogi geven nog een overzicht van hun koopwaar. De verkoopruimte bevond zich op de begane grond, daarboven waren de werkplaatsen en ateliers. Het bijzonder monumentale eclectische hoekgebouw van hardsteen werd ontworpen door Jules De Raeve op een breed doch zeer ondiep pand tussen de Kalandestraat en de Lange Kruisstraat. De symmetrisch geordonneerde gevelfronten vertonen een openstapeling van neoclassicistische en neobarokke elementen. Op de geaccintueerde hoek- en middentraveeën flankeren hermeffigures als gevelkariathyden de bel-etagevensters. De bovenste verdieping is opengewerkt als belvédère met loggia's tussen halfzuiltjes. De winkelpui met entresol is gevat binnen een omlijsting van geblokte arduinen hoekpilasters met consoles ter ondersteuning van het bekronend balkon en de puilijst. Oorspronkelijk waren de rechthoekige etalagevensters aan de voorzijde en de entresol door halfronde gietijzeren zuilen, onderverdeeld in vier gelijke delen; thans deelt nog één zuil elke vitrine in tweeën. De winkelinrichting, etalagekasten en lambrizeringen zijn in een typisch neo-Lodewijk XVI-stijl van de jaren 1920 ontworpen. Interessant is ook de nog bewaarde lift met eveneens een neo-Lodewijk XVI-decoratie.

De opkomst van de *grote speciaalzaken* en *warenhuizen* dateert ook van de laatste decennia van de 19de eeuw. De plattengronden verraden een sterke invloed van Parijse en Londense voorgangers. Belangrijk werk voor Gent werd geleverd door Octaaf Van Rysselberghe. Het voormalige winkelhuis 'Dutry-Colson', Veldstraat nr. 8-30, ontwor-

pen in 1885, is hier wel zijn bekendste. Het imposante hoekhuis van natuursteen was destijds een speciaalzaak voor meubelen, kunst koperwerk, luxe-ijzerbeslag en artistiek bronswerk, vervaardigd in de eigen ateliers achter de winkelruimte en in het zijstraatje (7). De pompeuze Italiaaniserende opstand, een verschijnsel dat zich op Europees vlak manifesteerde, affirmeert de mentaliteit van de 19de-eeuwse burgerij. Winkels met grote ramen gemarkeerd door zuiltjes, werden opgetrokken als een grote Italiaanse hal (8). De binneninrichting met een centrale lichthal rondom een galerij, ondersteund door gietijzeren zuilen, beantwoordde eveneens volledig aan de smaak van de fin-de-siècle. De binnenconstructie werd jammer genoeg verwijderd in 1981. Vijftien jaar na de oprichting van het huis Dutry-Colson, ontstond van dezelfde, toen in Parijs verblijvende architect, een tweede winkelhuis, gelegen in de Sint-Niklaasstraat, met zijgevels in de Voldersstraat en de Bennesteeg. De winkel van Leon Otten 'Tissus - confecties pour Dames', bezat een ingang in elke afgekante hoektravee. Een statige dubbele slingertrap stond centraal in het winkelhuis, dat nu volledig verbouwd is. Wat de pui interessant maakt zijn de zware driekwartzuilen van gegoten ijzer op basis, met cannelures en Corinthisch kapiteel. De bepleisterde entresolverdieping is geopend met een soort rondboogarcade, bekroond door de golvende lijn van de doorlopende gebogen balkons erboven.

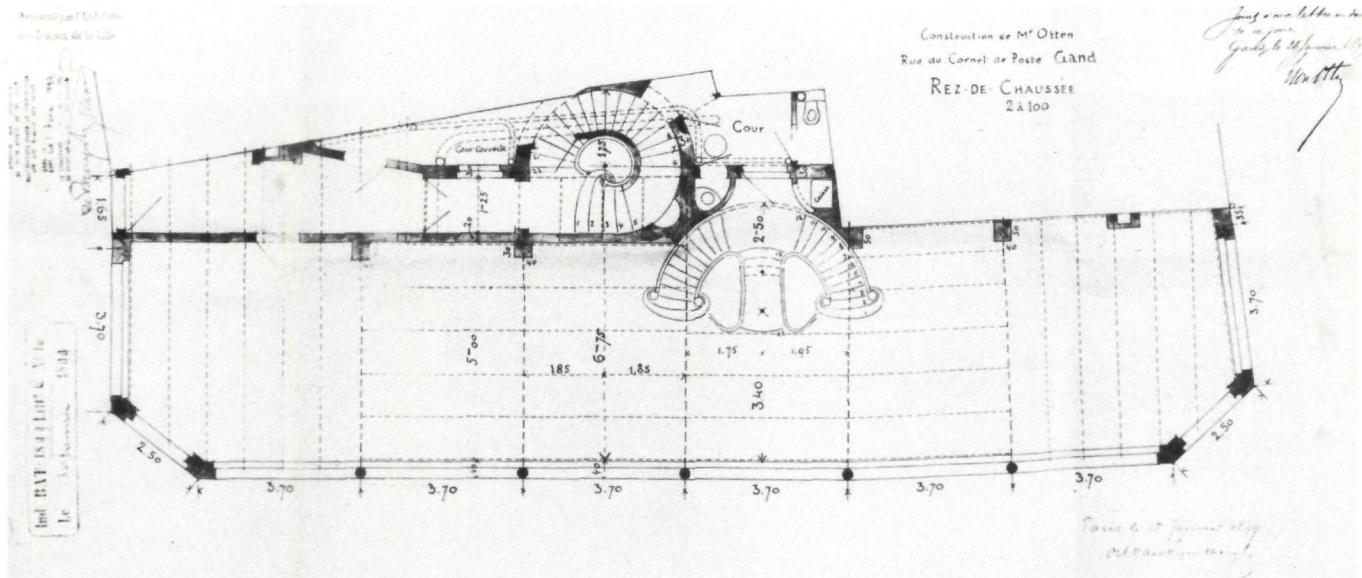
De aanloop van de twintigste eeuw

Vele winkelpuien, hoofdzakelijk van buurtwinkels, teerden in het eerste kwart van de 20ste eeuw verder op de vormtaal van de vorige eeuw. Het volstaat één enkel voorbeeld te vermelden, representatief voor deze doorsneewinkel, om dit te bevestigen.

De gekende zaak 't Groen Cruys' op de Kleine Vismarkt nr. 6, werd circa 1900 door de aannemer De Reuck verbouwd tot twee winkels, in de 19de-eeuwse traditie: de pilasters met Toscaanse kapitelen (waarboven triglifien) en verdiepte schacht, afgewerkt met diamantvormige blokjes, werden bekroond met een gekornist entablement met klossen en tandlijsten. De linker winkel 'Java-magazijn van Hollandse cigaren' droeg als uithangteken de typische gestileerde biconische tabakbladerenbaal.

De meeste winkels in het eerste decennium van de 20ste eeuw waren, net als vroeger, bekend via hun uithangteken: de Klok (Sleepstraat nr. 3-5), de Gouden Schaar (Serpentstraat nr. 26), de Eiffeltoren (Zwijnaardsesteenweg nr. 107), de Vingerhoed (Kortrijksepoortstraat nr. 202), De Gouden Pen (Gravin Johannastraat), om maar enkele bewaard gebleven exemplaren te noemen.

Het beschilderen van gevels voor publicitaire doeleinden was een vak apart; slechts weinige voorbeelden van deze vóór de eerste wereldoorlog courant gebruikte techniek, bleven behouden: Kraanlei nr. 61 (kolenhandel O. Turkelboom met afbeelding van kolenschip en kolendrager bij brandend vuur) en op de zijgevel van Korenlei nr. 4-5, kant Drabstraat (,100.000 Bananen - Fruit en Groenten - in 't Groot en 't Klein'', naast een gevelhoge bananentros).

Boven: De vroegere winkel van damesconfectie van Leon Otten. Plattegrond op het ontwerp van Octaaf Van Rysselberghe in 1899. (S.A.G.)

Hiernaast: Winkelhuis Paul De Laet ontworpen door Jules De Raeve in 1887. (Foto P. Somers)

Onder: Gezicht op de Vlaanderenstraat en Brabantdam vanaf het Hippo- liet Lippensplein. (Foto P. Somers)

Enkel die handelaars die het konden betalen, verfraaiden hun winkels met publiciteitspanelen in achterglas-schildering. Gebrandlakte emailborden werden slechts algemeen tussen de beide wereldoorlogen, als publiciteit voor bepaalde produkten eerder dan voor de 'Huizen van Vertrouwen' zelf. Een zaak gespecialiseerd in het uitvoeren van hoger vermelde publiciteit was gevestigd Kleine Vismarkt nr. 1. Een deel van de middenstand bleef gevoelig voor de vernieuwende architectuurstromingen, als middel om de aantrekkingskracht te bevorderen: de Art Nouveau, de Art Deco, de Stijl, de Nieuwe Zakelijkheid, met parallel enkele retro-stijlen zoals de neorococo en het neoclassicisme (met de neo-Lodewijk XIV- en zelfs de neopirestijl).

Een grote textielwinkel naar oude trant was 'Franchomme' in de Zonnestraat nr. 4-6 (eerste kwart van de 20ste eeuw). Enkel de neorococogevel bleef na de recentste verbouwing overeind. Velen zullen zich nog de meerdere verdiepingen tellende hoge winkelruimte herinneren met omgaande galerijen, de monumentale dubbele trap rond de open liftkooi, en de grote toonbanken met rollen stof. Het rook er steeds sterk naar boenwas van de krakende parketvloer en naar het overvloedig gebruikte helder verniste hout.

De juwelier Bourdon op het Emiel Braunplein nr. 15 pronkte, achter een neo-Lodewijk XVI-gevel uit 1911 (architect Neyrinck), met een smaakvol meubilair in een luxueus neo-empirekader. Even fraai zijn de kleinere winkelpanden 'Jacob en Filips Van Artevelde' (1902 - Belfortstraat nr. 1-2), het 'Huis van De Calseyde' (1903 - Belfortstraat nr. 4), 'Adam en Eva' (1902 - Baudelostraat nr. 11) naar ontwerp van architect J.G. Semeij en enkele handelshuizen op de Antwerpsesteenweg, van architect J. Rooms.

Nog in eclectische stijl werd in de Belfortstraat door architect Ch. Van Rysselberghe een sterk verticaal geritmeerde gevel opgetrokken. Een gevelbrede steekboog met druiplijst, afgewerkt met een gesculpteerde kat en aap bij de aanzet, bekroonde de pui. De hele opzet straalt nochtans een onmiskenbare vernieuwing uit.

De 'grote periode' van de Art Nouveau

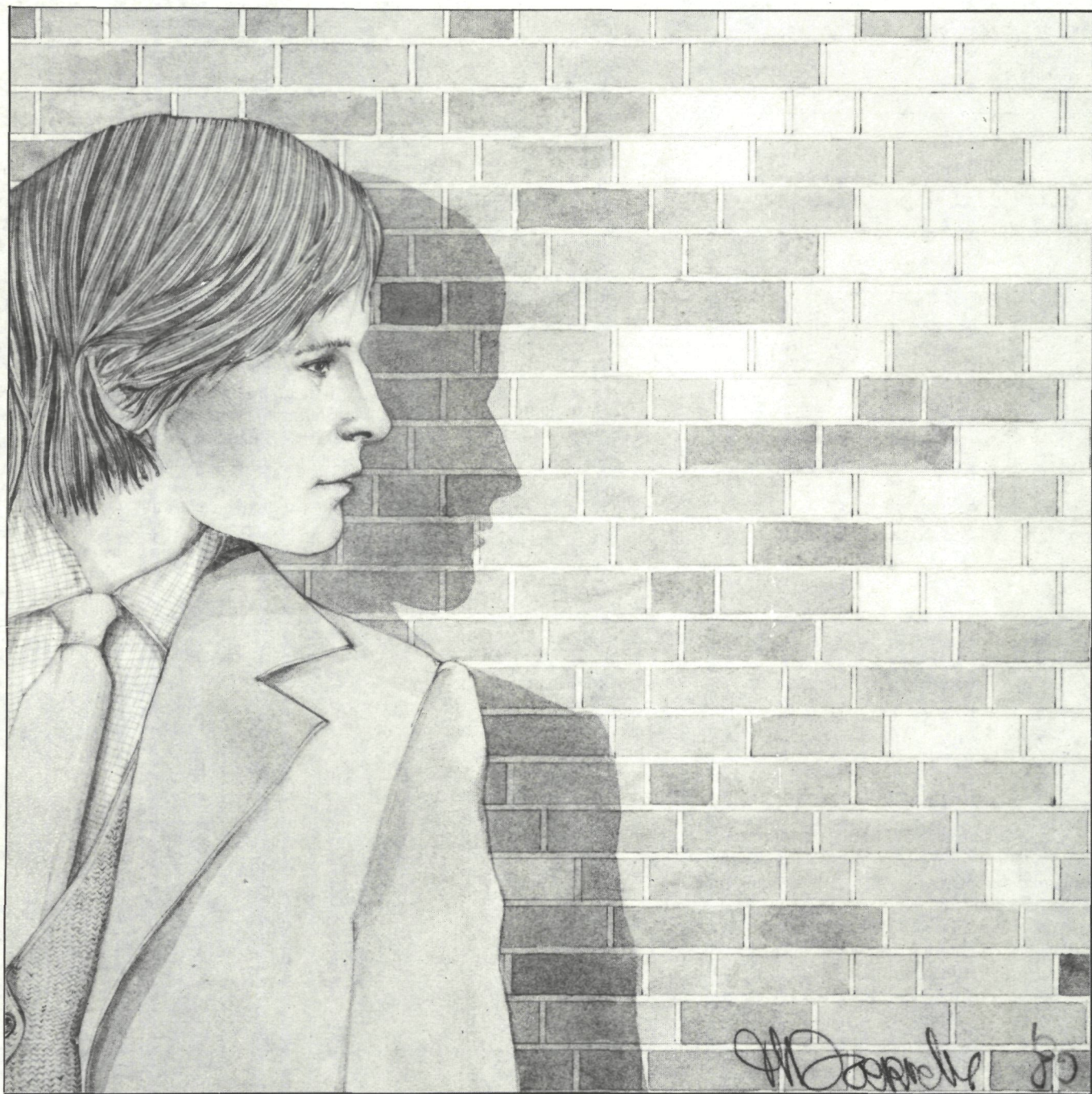
Door de bevolkingsaan groei in de rand van de stad werden langs de oude invalswegen nieuwe winkels ingericht of oude winkelpuien in versneld tempo gemoderniseerd. Tot één van de assen die de grootste expansie kenden, behoorde de Sint-Salvatorstraat, tussen de nieuwe rond 1900 aangelegde havendokken en het stadscentrum. De architectuur van de nieuwe winkels in deze straat viseerde duidelijk boven het buurtniveau uit, zo bij voorbeeld Sint-

Boven: Grote speciaalzaak in ijzerwaren op het Sluizeken nr. 17-18, daterend van 1906. (Foto P. Somers)

Midden: IJzerwinkel 'De Ploeg' op de Steendam nr. 110, ontworpen door G. Verenghen in 1919. (Foto P. Somers)

Onder: IJzerwinkel 'In de Grootte Sint-Eloi', Brusselsesteenweg nr. 131 te Ledeborg, met Art Nouveaugevel van 1910. (Foto P. Somers)

M&L BINNENKRANT

EEN JOURNAAL MET RECENTE INFORMATIE
OVER DE MONUMENTEN- EN LANDSCHAPSZORG

Alle in de binnenkrant besproken boeken en publikaties kunnen geconsulteerd worden in de bibliotheek van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg. Aan de redactie toegezonden werken zijn welkom en worden steeds besproken in deze rubriek.

A. Linters e.a., Ons Industrieel Erfgoed 1. Jaarboek van de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (periode 1978-1980), Gent, 1982.

In Vlaanderen werd tot heden — en dat is een tendens die men vroeger eveneens in het buitenland bemerkte — al te weinig aandacht geschonken aan het presenteren van onderzoeksresultaten, van studieprojecten, van methodologische bedenkingen, ... Overzichten van het beschikbare bronnenmateriaal, bibliografieën, geëigende inventarissen en repertoria ontbreken, of zitten verwerkt in studies die onbereikbaar zijn voor de doorsnee-onderzoeker. Aan congressen en studiedagen was geen gebrek, maar de resultaten daarvan vonden slechts zelden hun neerslag in werkdocumenten en handelingen.

Met deze problematiek voor ogen, wil de **Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie**, met de publikatie van dit eerste jaarboek een uitgavenpolitiek inzetten, die precies aan dit probleem moet verhelpen.

Dit eerste volume is op het ogenblik van

LITERATUUR

het verschijnen reeds een ietwat 'verouderd'. Het geeft resultaten van studies die tot 1979 ondernomen werden, of die in die periode hun beslag kregen.

Een greep uit de inhoud:

Dr. R.A. Buchanan, The Industrial Heritage.

Adriaan Linters, Industriële Archeologie in Vlaanderen. Status Questionis, krachtlijnen.

Ph. M. Bosscher, De industriële archeologie in Nederland. Problemen en vooruitzichten.

Paul Bauters, Molenzorg in Vlaanderen.

A.J. De Koning, Molenzorg in Nederland.

Johan David, Bestemming en gebruik van het werktuig.

Beatrijs Roets, De arbeiderswijk van Fernand Hanus te Lokeren-Oudenbos.

Dominique Verhaegen, La gare d'Anvers-Central. Un siècle d'évolution urbanistique.

Frank Foulon, Vlasfabrieken: produktiewijze - beschrijving - herbruik.

W.K.I.A.P., Stalhof, een renovatiesuggestie voor Gent.

Administratief gedeelte.

— Statuten van de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie.

— Jaarverslag 1978.

— Jaarverslag 1979.

— Lijst der beschermende leden.

K. De Wolf, Art Nouveau en Art Deco in de architectuur te Zottegem, Cultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen: nieuwe reeks nr. 20, Gent, 1982.

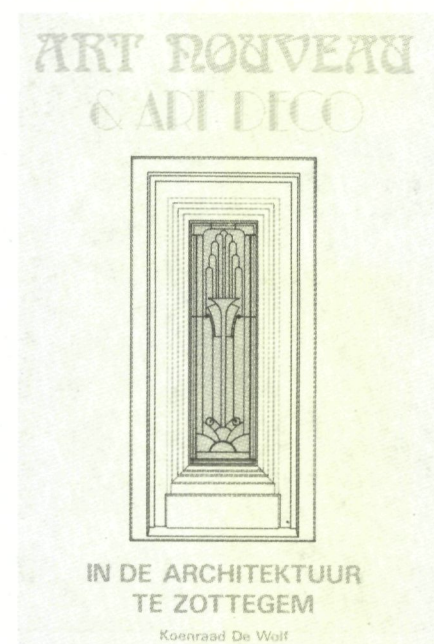
De toevallige confrontatie met een Art Nouveau-getinte winkelpui in de Stations-

straat te Zottegem, werd voor de auteur in november 1980 de concrete aanleiding tot wat tenslotte een studie zou worden over Art Nouveau en Art Deco in de architectuur van deze kleine provincie stad. De titel van de publikatie laat — zij het ten onrechte — misschien veronderstellen dat de gemeente Zottegem op dit gebied veel te bieden heeft. In vergelijking met dat van de naburige steden is het Zottegemse architectuurpatrimonium zeker niet te verwaarlozen, doch is het evenmin van uitzonderlijk gehalte.

Het was de bedoeling — nu er zoveel over Art Nouveau en Art Deco gepraat en geschreven wordt — precies na te gaan welke de weerslag was van deze stromingen in onze bouwkunst op het klein-provinciale vlak. Als testcase werd de gemeente Zottegem genomen.

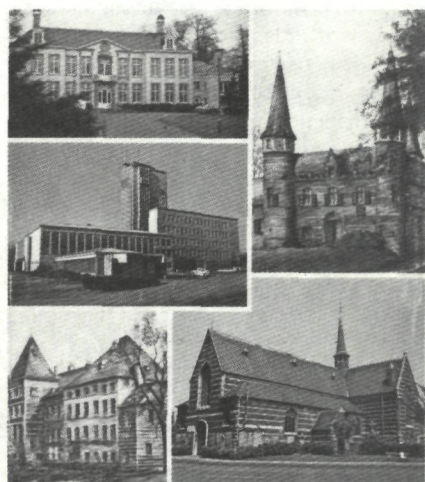
Bij de bespreking komt het hoofddaccent te liggen op het uitgebreid fotomateriaal; de tekst moet dan ook beschouwd worden als een begeleidend commentaar bij deze foto's.

Uitgave Provinciebestuur Oost-Vlaanderen. Exemplaren te verkrijgen bij de Provinciale Culturele Dienst, Bisdomein 3, 9000 Gent

F. Nooyens, Geschiedenis van Deurne, deel II (van 1648 tot heden), Gemeentebestuur van Deurne, 1982.

Dit boek, geschreven in opdracht van het gemeentebestuur van Deurne, is niet alleen bestemd voor de ca. 80.000 Deurnenaars. Zelfs degenen die niet te Deurne wonen en

Geschiedenis van Deurne

Deel 2 (van 1648 tot heden)

door E. Naeyaens
afgegeven door het
Gemeentebestuur van Deurne

geboren zijn zal deze studie boeien.

Het is immers een oorspronkelijk werk gebaseerd op een schat van nieuwe en tot dusver onbekend gebleven gegevens. Bovendien steunt de inhoud van het boek op een rechtstreekse, gewetensvolle studie van de beschikbare bronnen.

De auteur is bezorgd geweest om voor iedereen verstaanbaar te zijn wat niet wil zeggen dat hiervoor complexe problemen en ontwikkelingen ter zijde werden gelaten. Bij de redactie van deze geschiedenis werd er ook naar gestreefd zoveel mogelijk gegevens te publiceren die ook voor algemeen historische studies van belang zouden kunnen zijn. Het zijn toch de plaatselijke geschiedschrijvers die de lokale documentatie toegankelijk moeten maken voor het historisch onderzoek op een bredere schaal.

J. Bauwens en P. Gevaert, De Panne. Uitgegeven naar aanleiding van zeventig jaar De Panne 1911-1978, Lannoo/Tielt, 1981, 200 p., ill.

De Panne in woord en beeld is een kijk- en leesboek. Er werd getracht grote en kleine verbanden te leggen. Daardoor werd niet zozeer anekdotisch gewerkt maar wel werden zoveel mogelijk gegevens vermeld die geschiedkundig zijn. De auteurs werkten hun boek uit rond een twaalfstal onderwerpen:

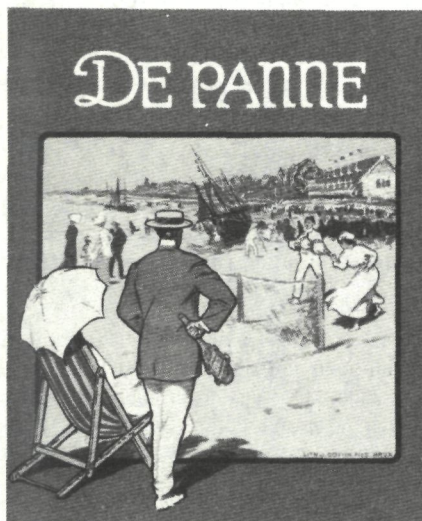
Archeologische vondsten in de duinen - Stichting van het Josephdorp - De harde tijd van de IJslandvaarders - De Pannese visserij en vissersvloot rond de eeuwwise-

ling - Pastoor Dequidt en zijn Panne-Schuilhaven - Adellijke families en grootgrondbezitters - Burgemeester Ernest d'Arripe in een zelfstandig De Panne - Eerste Wereldoorlog: Koninklijke verblijfplaats Fronthospitaal, De 'Werken van de Belgische Standaard' - Ontwikkeling tot een badplaats: uitbreiding en verkavelingen, strandleven en zeilwagens, architecten Dumont en Hobé - Kerken: Sint-Pieterskerk, Koninklijke Kapel, Jozefkapel, O.-L.-Vrouwkerk - De veldtocht van mei 1940 en 'Operatie Dynamo' of Operatie Duinkerke - Recente ontwikkeling.

Prijs: 1.300 fr.

Besteladres: Bauwens-Van Oyen, Adinkerkelaan 45, 8470 De Panne.

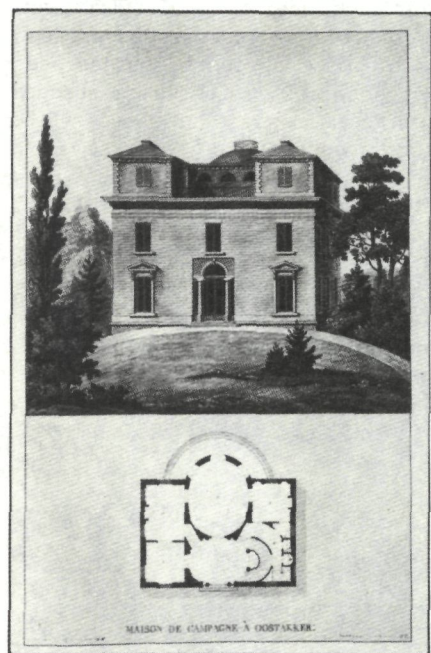
Rekeningnr. 035-0059599-82

D. Vanacker en M. Hendryckx, Langs het kanaal, (Gent), 1982 (uitgegeven in opdracht van de n.v. Scheepswerven van Langerbrugge.

Langs het kanaal schetst hoe het gebied langs het kanaal Gent-Terneuzen geleidelijk door de stad Gent ingepalmd werd ten behoeve van de havenexpansie. Het begon met enkele hectares en gehuchten (zoals in Oostakker, Wondelgem, Evergem en Ertvelde-Kluizen) en eindigde met hele gemeenten (zoals Desteldonk, Mendonk en Sint-Kruis-Winkel). Nochtans poogden deze gemeenten in de loop van de 19de eeuw een behoorlijke infrastructuur uit te bouwen. Voor die tijd betekende dit een ruime pastorie, een mooie kerk, een gemeentehuis, een school en — als er nog geld was — gekasseide wegen. Het gebied kreeg ook openbaar vervoer: een trein naar Zelzate en een buurttram naar Zaffelare. De molenwieken moesten geleidelijk wij-

ken voor de fabrieksschouwen, de dagloners werden werknemers. Deze ontwikkelingen werden sterk beïnvloed door de Gentse adel, burgerij en industriëlen die in deze streek een kasteel(tje) kochten of bouwden om er met hun familie de zomer

door te brengen. Als burgemeester, mecenas en/of grootgrondbezitter drukten ze hun stempel op het leven in deze gemeenten.

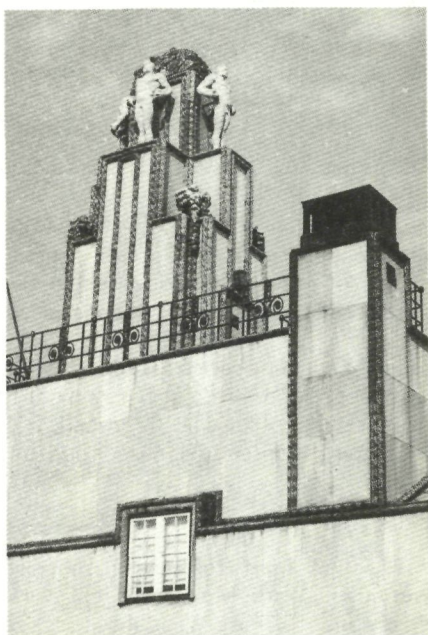
Een prachtig uitgegeven kijk- en leesboek. Te bestellen door overschrijving van 1.450 fr. op rekening 440-0042781-76 van Daniël Vanacker, Bagattenstraat 60 te 9000 Gent.

E.F. Sekler, Jozef Hoffmann. Das Architektonische Werk. Monografie und Werkverzeichnis, Salzburg-Wien, Residenz Verlag, 1982, 539 p. (± 4.000 BF). Dit monumentale boek zal wel lange tijd hét standaardwerk blijven voor elke studie die zich richt op de figuur van de Oostenrijkse architect, medeoprichter van de Wiener Secession, Jozef Hoffmann (1870-1956). Ook voor de geschiedschrijving van de moderne architectuur is dit werk een fundamentele schakel.

Het is opgevat in twee grote delen, met in bijlage enkele geschriften van en over Hoffmann, het telt 539 pagina's en ± 1.000 afbeeldingen (plannen, tekeningen, foto's).

Het eerste deel is eerder klassiek kunsthis-

torisch en chronologisch opgezet met achtereenvolgens hoofdstukken over zijn jeugd en studietijd, het begin van zijn kunstenaarsloopbaan, de invloed van de Britse voorbeelden en zijn weg naar de eenvoud en eenheid, zijn zogenaamde 'rijpe' fase, de ommekeer naar en het hoogtepunt van zijn classicisme met aansluitend de decoratieve fase, zijn verhouding tot het 'Nieuwe Bouwen', het late werk en, om af te ronden een hoofdstuk over Hoffmann als mens, kunstenaar en leraar. De auteur heeft een goede twintig jaar aan het boek gewerkt en dat laat zich merken aan de afgewogen en sluitende opbouw van dit eerste deel. Op het gebied van de interpretatie worden echter weinig nieuwe inzichten geboden. Het is degelijk, goed gedocumenteerd architectuur-historisch werk, gebracht met de nodige aandacht voor de globale context waarbinnen Hoffmanns loopbaan zich heeft afgetekend.

Het interessantste onderdeel van de publicatie is echter de meer dan 200 pagina's tellende *Werkverzeichnis* (502 items) waarin elk tot nu toe bekend werk — zij het project, realisatie of schets — chronologisch wordt opgenomen met naargelang de belangrijkheid en het beschikbare materiaal een uitgewerkte beschrijving, historische aanvullende interpretaties en afbeeldingen. In de tekst van het eerste deel wordt regelmatig naar dit tweede deel verwezen wat parallelle lezing mogelijk maakt tussen deel

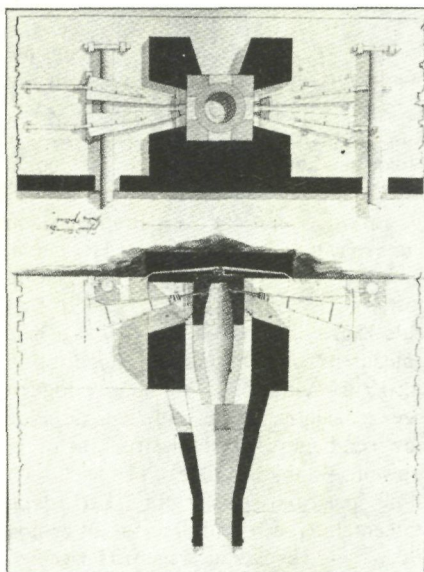
I en deel II. Hierdoor ontstaan wel degelijk nieuwe inzichten, al was het door het feit dat ook de minder bekende realisaties op die manier in de lezing betrokken geraken. Hierdoor ontstaat een veel genuanceerder beeld van het oeuvre. Vooral het werk van de periode ná de eerste wereldoorlog, dat door de orthodoxe modernisten genegeerd werd, komt in deze *Werkverzeichnis* in een nieuw licht te staan. Hoffmann heeft inderdaad niet enkel het 'Palais Stoclet' gebouwd (1905-1911); een paleis dat in 1914 reeds door de criticus A.S. Levetus als 'een merksteen in de geschiedenis van de moderne architectuur' werd aangewezen. Dit 'Palais Stoclet', dat de cover van de besproken publikatie siert, staat er nu nog, met alles erop en eraan, op de Tervurenlaan in Brussel. Het werd terecht beschermd als monument bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1976.

Ook het werk van Sekler gewijd aan Hoffmann is een, zij het prijzig, monument.

4th International Conference on the Conservation of the Industrial Heritage. **Volume 1. Rapports nationaux 1978-1981.**

Paris, 1981.

In deze uitgave zijn de nationale rapporten opgenomen van West- en Oost-Duitsland, Australië, Oostenrijk, België, Canada, Denemarken, Verenigde Staten van Ame-

Pagina uit „4th Internationaal Conference on the Conservation of the Industrial Heritage“.

rika, Frankrijk, Italië, Japan, Noorwegen, Nederland, Polen, Roemenië, Groot-Brittannië, Zweden en Tsjechoslovakije.

De rapporten werden dan thematisch in werkgroepen ter discussie gesteld op de conferentie die plaats had in de loop van september 1981 in Frankrijk. Een documentair interessant overzicht van de stand van zaken van de Industriële Archeologie. Nadere informatie bij:

CILAC, 48 rue Saint-Lambert, 75015 Paris.

D. Wieczorek, Camillo Sitte et les débuts de l'urbanisme moderne. Brussel-Liège, P. Mardaga, 1981 (collection Architecture + Recherche, nr. 16).

Na de verzorgde vertaling van het kapitale werk van de Oostenrijkse architect en historicus Camillo Sitte (1833-1890), *Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen* (1889 - vertaald als *L'art de bâtir les villes*, Paris, D. Vincent en L'Equerre, 1980) brengt D. Wieczorek in deze publicatie een essayistische benadering van Sitte. Der Städtebau neemt de auteur als uitgangspunt voor een dubbele lezing: historisch en semiotisch.

Hij situeert eerst de tekst als het sluitstuk van een lange evolutielijn langs dewelke, van Schinkel tot Baumeister, en van Weinbrenner tot Stübgen, de 'stedebouw' zich vormt als een specifieke discipline met in het verlengde hiervan een specifieke aanpak van de stedelijke problematiek.

Een functionele analyse laat de auteur toe de epistemologische draagwijdte van Der Städtebau op waarde te schatten en een nieuwe interpretatie voor te stellen van de erin vervatte ideologische opties.

Zeker nu de voorstanders van de bescherming van het patrimonium en het herstel van oude wijken zich meer en meer aanvaard weten en zich hierbij onder meer beroepen en inspireren op Sitte, is het belang van een diepgaande analyse van wat Sitte schreef en bedoelde geen overbodige luxe. Anders riskeert deze opflakkerende belangstelling het karakter van een modeverschijnsel aan te nemen. Sittes tekst is ongetwijfeld één van de essentiële hoekstenen van het moderne stedebouwkundige denken en verdient in dat opzicht meer dan een oppervlakkige, voorbijgaande aandacht.

D. Wieczorek brengt voor onze visie op en ons weten over Sitte essentieel materiaal aan.

BUITENKRANT

Westvlaamse Vereniging voor de Vrije Tijd
v.z.w.

Studiedag 1982:

Zand- en Kleiwinningsputten: Landschapsschennis of onvermoede kansen?

Op zaterdag 11 december 1982 organiseert de W.V.T. in het Universitair Centrum (K.U.L.A.K.) te Kortrijk een colloquium rond het thema 'Zand- en Kleiwinningsputten: Landschapsschennis of onvermoede kansen?'

Ingegaan wordt op de veelzijdige problematiek van zand- en kleiwinning en de nabestemming van deze ontginningen. De winning van zand en klei als oppervlaktedelfstoffen in West-Vlaanderen blijkt immers meer dan 'oppervlakkig' het landschap te beroeren, terwijl ook t.a.v. de aanwendingsmogelijkheden van ontginningsputten en -plassen uiteenlopende, vaak controversiële opvattingen worden gehuldigd.

Door een confrontatie van deze visies hoopt deze studiedag dan ook het noodzakelijke beraad op gang te brengen voor de ontwikkeling van een evenwichtig beleid terzake. Vanuit diverse invalshoeken — recreatie, natuurbehoud, landschapzorg, waterwinning, afvalberging — zullen een vijftal inleiders het centrale thema toelichten, waarna de deelnemers via een forumdiscussie een inbreng kunnen doen. De kosten voor deelname bedragen 300 fr. per persoon, waarin begrepen de op de dag zelf verschijnende begeleidende studiemap, alsmede de middaglunch. Studenten van hoger en middelbaar onderwijs genieten een reductie van 50%.

Voor nadere inlichtingen: W.V.T.-secretariaat, Vlamingstraat 55, 8000 Brugge, telefoon 050/33.12.85.

Leuvense orgelkring

De LOK werd opgericht met de bedoeling de orgelcultuur, die in Leuven eens weelderig bloeide, nieuw leven in te blazen. Zij hopen dit te realiseren eerst en vooral door zoveel mogelijk mensen bewust te maken van de toestand door het organiseren van animatieconcerten in een lentecyclus (de dinsdagen 26 april, 3 en 10 mei 1983) in de Dominicanerkapel in het Binnenhof (hoek Justus Lipsiusstraat - Ravenstraat), waar ze kunnen beschikken over verschillende kleine orgeltjes en een klavecimbel. Som-

LOK

mige concerten zullen in klank en beeld verlopen en er wordt na ieder concert een drink aangeboden. In de winterperiode voorzien ze in dezelfde ruimte meer bescheiden orgelmeditaties met kerstmuziek (de dinsdagen 30 november, 7 en 14 december 1982). De LOK hoopt dat de weldra gerestaureerde Begijnhofkerk met de tijd uitgebouwd zal kunnen worden als orgelcentrum. Hierin zal een instrument gerestaureerd worden waarop literatuur tot rond 1700 gespeeld kan worden. Omwille van de zeer beperkte klavieromvang is het spelen van het overgrote deel van de barokmuziek hierop volkomen uitgesloten. Daarom zal de LOK zich tot doel stellen om ten spoedigste, als het kan tegen de lente van 1985, een klein maar artistiek volwaardig orgeltje aan te kopen. Verder zal de LOK steun verlenen aan de parochies van Leuven en omliggende in geval van restauratie en onderhoud van de instrumenten, daar waar de goede wil aanwezig is. Deze instrumenten zouden af en toe betrokken kunnen worden in de activiteiten van de LOK. Een eerste orgeltrip is trouwens voorzien voor 8 oktober 1983.

Om dit te kunnen realiseren, hebben zij onvoorwaardelijk financiële en morele steun nodig. Een klein orgel voor de Begijnhofkerk, dat op artistieke wijze gerealiseerd moet worden kost weldra om en bij het miljoen. Daarom vragen zij met aandrang om lid te worden en uw bijdrage te storten op bankrekeningnummer: 423-4070171-92 van de LOK v.z.w., Justus Lipsiusstraat 20 D 23 te 3000 Leuven.

De lidgelden zijn als volgt vastgesteld:

300 fr. voor gewone leden.

500 fr. voor steunende leden.

1.000 fr. of meer voor ereleden.

Als u 15.000 fr. stort over één, drie of vijf jaar, dan wordt uw naam in een pijp gegrift

en hopen zij u een ets van het orgel te kunnen aanbieden.

De Planologische discussiedagen 1983

Op 7 en 8 april 1983 zullen te Amsterdam weer de Planologische Discussiedagen plaatsvinden: een jaarlijks terugkerende tweedaagse manifestatie, waarop werkverslagen ('papes') ter discussie zullen worden gesteld.

Met de Discussiedagen wordt beoogd:

- uitwisseling van informatie en opinies over de planologie-beoefening;
- confrontatie tussen wetenschap en praktijk;
- bestandsopname van het vak naar alle facetten;
- ontmoeting tussen vakbeoefenaren.

Tot de doelgroep behoren de beoefenaren van de planologie in Nederland en België in de meest ruime zin; stedenbouwkundigen, juristen, economen, ingenieurs, sociale wetenschappers; werkzaam in de particuliere sector en bij de overheid; opgeleid aan hogescholen, universiteiten en hogere beroepsopleidingen.

De thema's die op de Planologische Discussiedagen besproken plagen te worden, strekken zich uit over het gehele terrein van de planologie. Deze keer zal bijzondere aandacht worden besteed aan het thema: *De toekomst van stedelijk Nederland*.

Hen die voornemens zijn een bijdrage te leveren wordt dringend verzocht vóór 1 december 1982 hun voornemen, vergezeld van een korte samenvatting, te melden bij het secretariaat van de stichting.

Belangstellenden kunnen zich nu reeds vóóraanmelden als deelnemer.

Kosten van deelname (inclusief bijdragen bundel en consumpties) bedragen f 200 voor gewone deelnemers (bij aanmelding na 1 maart 1983 f 250), voor indieners van bijdragen f 100 en voor studenten f 50 (na 1 maart 1983 f 75), te voldoen na toezending van de factuur. Deelnemers krijgen tijdig programma en bundel toegestuurd. Aanmelding als auteur of als deelnemer bij: **Stichting Planologische Discussiedagen, Stevinweg 1-536, 2668 CN Delft, tel. 015-78.16.87** (bij voorkeur op woensdagmiddag of vrijdagochtend).

Datum: 7 en 8 april 1983.

Plaats: Wiskundegebouw van de Universiteit van Amsterdam, Roetersstraat 15, Amsterdam.

PRIX EUROPEEN
de la
RECONSTRUCTION
de la ville

FONDATION PHILIPPE ROTTHIER

EUROPEAN AWARD
for the
RECONSTRUCTION
of the city

PHILIPPE ROTTHIER FOUNDATION

1 9 8 2

Architect Philippe Rotthier, stichter van deze driejaarlijks toe te kennen prijs, vroeg aan de Brusselse 'Archives d'Architecture Moderne' voor de eerste maal de organisatie ervan op zich te nemen. Hij verbond aan de prijskamp een bedrag van 10.000 Britse ponden. De internationale jury, ditmaal samengesteld uit Maurice Culot, François Loyer, Léon Krier, Manfred Sundermann en David Watkin, had tot taak de beste realisaties en essays op het gebied van de 'Klassieke architectuur' en van het 'traditionele bouwen' uit te kiezen.

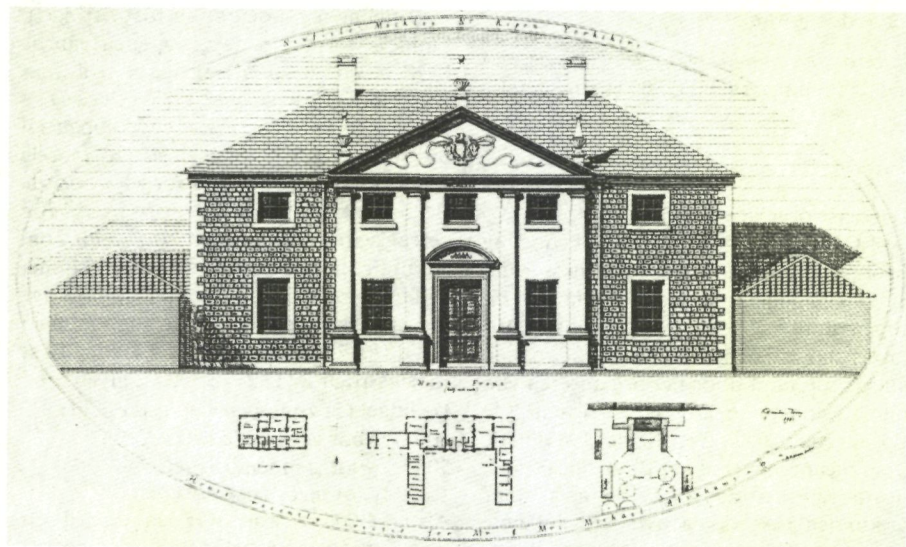
De prijs van de Klassieke architectuur, groot 3.500 pond, werd toegekend aan de Engelse architect Quinlan Terry (1937) voor het geheel van zijn werk (zie illustratie). In dezelfde categorie kreeg de Franse architect Christian Langlois een vermelding voor zijn werk aan het Palais du Luxembourg in Parijs en in de omgeving van de kathedraal van Orléans.

In de categorie van het traditionele bouwen is het de Spaanse architect Manuel Manzano-Monis (1913) die 3.500 pond in de wacht sleept voor de wederopbouw van het dorpje Fuenterrabia in Spaans Baskenland (zie illustratie). Deze wederopbouw, momenteel gedeeltelijk gerealiseerd, is het resultaat van bijna dertig jaar inzet en hard werk vanwege de laureaat en zijn equipe. De tegenkanting die Manzano-Monis hierbij ondervond vanwege de centrale en lokale overheden is op zichzelf reeds een bijna traditioneel verhaal. Eervolle vermeldingen vielen in deze categorie te beurt aan Daniel Lelubre (project voor de wijk rond het belfort van Thuin, België), Sune Malmquist (realisatie van twee gemeentelijke woonblokken in het centrum van Stockholm) en Manuel Iniguez en Alberto Ustar-

Manuel Manzano-Monis, reconstructie van het dorpje Fuenterrabia.

roz (landelijk centrum van het Spaanse stadje Cordobilla, provincie Pamplona). Voor hogervermelde onderdelen van deze prijskamp waren er 31 inzendingen. De resterende 3.000 pond waren bestemd voor een essay in dezelfde sfeer van klassieke of traditionele architectuur. Hiervoor waren er 25 inzendingen. Ook hier behaalde Quinlan Terry een prijs voor zijn essay 'The origins of the classical orders', prijs die hij evenwel deelt met Fernand Joachim en Valérie Gevers met een studie over archaische constructies in Ibiza. Het werk van Terry en van Manzano-Monis zal in het eerstvolgende nummer van het 'Bulletin des Archives d'Architecture Moderne' uitvoerig gepresenteerd worden.

RESTAURATIES

Brugge, Ambachtshuis van de timmerlieden en schrijnwerkers en Ambachtshuis van de schoenmakers.

Deze ambachtshuizen zijn gelegen in de Steenstraat 38 en 40 in Brugge.

- beschrijving en historiek:

nr. 38: het ambachtshuis van het - in 1762 - verenigde ambacht van de timmerlieden en de schrijnwerkers, werd gebouwd in 1764-'65 in symmetrische classicistische stijl. Het gevelparament, helemaal van blauwe hardsteen, heeft een centraal risaliet, bekroond door een fronton en verder geaccentueerd door een centrale ingang met bovenlicht en sierlijke balkonhekken op de verdieping. In de 19de eeuw werden de vensters op de benedenverdieping verbreed.

nr. 40: het ambachtshuis van de schoenmakers werd gebouwd in 1527 en is als dusdanig het oudste huis van de Steenstraat. Het heeft een trapgevel van uitzonderlijke breedte (11 m) die een prachtig voorbeeld vormt van de laat-gotische baksteenarchitectuur in Brugge. Deze gevel onderging reeds een ingrijpende restauratie in 1892, waarbij onder meer het maaswerk, de basissen en de gevelsteen werden aangebracht.

- technische gegevens:

De gevels en bedakingen van beide ambachtshuizen werden beschermd bij K.B. van 7.7.1974. De restauratiewerken worden in privé-opdracht uitgevoerd en zijn begonnen in het voorjaar 1982. De heer L. Dugardyn is de ontwerper, de heer Himpe de aannemer.

- de restauratie:

Deze sterk verkrotte gebouwen hebben jarenlang leeggestaan. Na de restauratie zullen zij in gebruik genomen worden als bankgebouw. Met betrekking tot de gevels werd het respecteren van de 19de-eeuwse inbreng en restauratie voorgesteld.

M. Goossens.

Brugge, Steenstraat 38 en 40; toestand vóór restauratie. (Foto R.M.L.Z.)

Leuven, Stadhuis, restauratie westgevel aan de Naamse straat. Het Leuvense stadhuis is gelegen op de hoek van de Grote Markt en de Naamse straat.

- beschrijving en historiek:

Het stadhuis was oorspronkelijk een gotisch bouwwerk waaraan de bekende gotische bouwmeesters Sulpicius van

Vorst, Jan Keldermans en Mathtys van Layens van 1438 tot 1468 hebben gewerkt. De belabberde toestand van het stadhuis noopte tot een grondige restauratiecampagne die o.l.v. D. Everaerts, van 1829 tot 1841 duurde en hernomen moest worden o.l.v. E. Frische van 1890 tot 1913. Tijdens deze restauraties werden de gevels van neo-gotische beelden voorzien (zie hierover de

bijdrage van J. Viaene en A. Maesschalk, in M&L nr. 4, p. 38 tot 49).

- technische gegevens:

Het stadhuis werd beschermd bij K.B. van 1.2.1937. De opdrachtgever van de restauratiewerken was de stad, de ontwerper Maloens en de aannemer Van de Kerckhove. De dienst oorlogsschade, de provincie en de Rijksdienst voor Monumenten-en

Landschapszorg namen de subsidiëringskosten op zich.

- *de restauratie:*

Wegens vrij zware beschadiging tijdens de tweede wereldoorlog, startte vanaf 1955 een derde restauratiecampagne aan het stadhuis o.l.v. Moerkerke en na diens dood o.l.v. J. Maloens. Deze campagne verliep in meerdere fasen. Als laatste fase kwamen de gevels aan bod, in werf sedert 1972. Het herstel van de Naamsstraatgevel en de achtergevel loopt thans ten einde, zodat nu nog slechts de restauratie van de ramen overblijft.

Voor de Naamsstraatgevel stelde zich het probleem van de restauratie van de negentiende-eeuwse beelden. Na een vruchtbare studie van J. Viaene en A. Maesschalk kon, in overleg met de opdrachtgever, besloten worden dat in plaats van de op het einde van de zestiger jaren voorziene algehele vernieuwing van de beelden, overgegaan zou worden tot consolidatie en plaatselijk herstel. De oorspronkelijke negentiende-eeuwse beelden die wel werden vernieuwd zullen als getuige in het stadhuis opgesteld worden.

C. De Maegd.

Brugge, Oude Zomerstraat 2

— *Beschrijving en historiek:*

Het huis bestaande uit twee haaks op elkander staande vleugels, waarvan één afgesloten wordt door een gotische schermgevel is omstreeks 1500 te dateren. De gevel ligt uiterst zichtbaar aan het eind van een doodlopend straatje. Deze gevel onderging heel wat wijzigingen in de loop der tijden: vooreerst werd de hoogte van de schermgevel verlaagd: naar analogie met soortgelijke gevels wordt vermoed dat de nissen, die per travee de vensters bevatten, afgesloten waren door bogen. De gevel reikte dus hoger dan het zadeldak erachter (vandaar 'scherm'gevel). Bij gebrek aan zekerheid werd deze reconstructie bij de huidige restauratie niet doorgevoerd. Wel werd de gevel lichtjes verhoogd om aan de aansluitende bedaking een technisch betere oplossing te geven dan de bestaande; aldus kregen de bovenvensters een profilering tegenover de vlakke gevelbeëindiging.

Een tweede grote verbouwing betrof de indeling van het benedenhuis en deze verbouwing moet zowat rond de jongste eeuwwisseling worden gesitueerd: het oorspronkelijk keldergewelf werd verlaagd, en de vloer van de vroegere verhoogde begane grond werd verhoogd. Hierdoor ontstond

een nieuwe gelijkvloerse verdieping. Deze verbouwing werd bij de huidige restauratie gehandhaafd. De neogotisch getinte doorbrekingen van de gelijkvloerse verdieping kregen thans wel een eigentijdse verwerking.

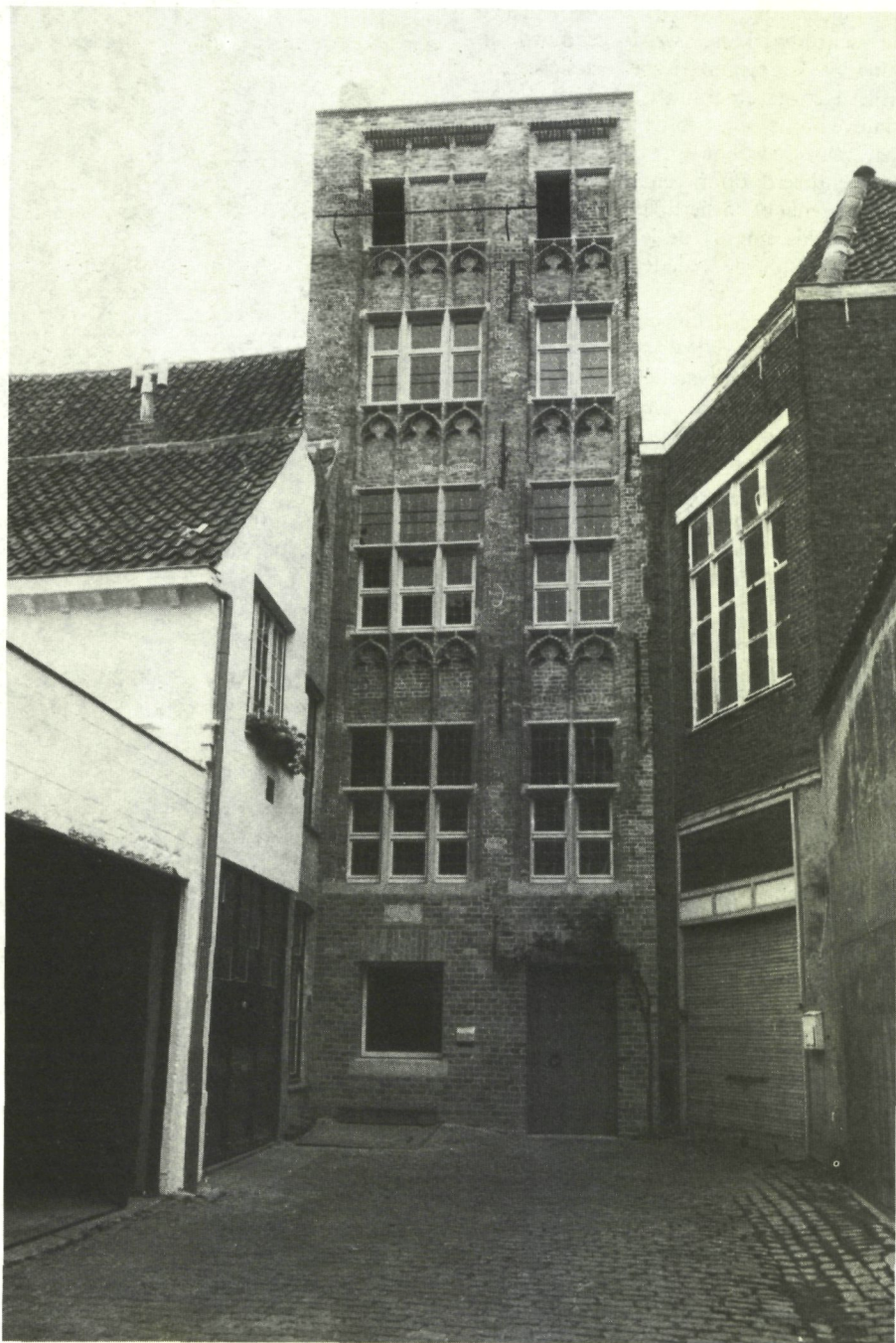
Tenslotte werden, vermoedelijk rond deze zelfde periode, de ramen verbouwd, en wel op een wijze die de oorspronkelijke verticale ritmiek in de gevelopbouw verstoorde.

De huidige restauratie herstelde deze ritmiek door het aanbrengen van monelen. De ramen kregen glas-in-lood. Dit huis wordt als woonhuis gebruikt.

— *Technische gegevens.*

De gevels en bedakingen werden beschermd bij K.B. van 7.7.1974. De restauratiewerken werden uitgevoerd in de eerste helft van 1982, in privé-opdracht.

M. Goossens.

Brugge, Oude Zomerstraat 2; toestand na restauratie. (Foto R.M.L.Z.)

**Reeds gedacht aan een boeiend
en kleurrijk geschenk voor de
Kerst- en Nieuwjaarsdagen?**

Een kleine suggestie:

Doe een *M&L-jaarabonnement* cadeau aan vrienden, relaties of familieleden. Het kost juist geteld 690 fr.

Bovendien houdt M&L voor de milde schenker ook een present in petto: een vierkleurenaffiche (fotoformaat 70 × 50 cm) van de *Sint-Karelsmolen* te Houtem (zie afbeelding hiernaast).

Zo is eenieder tevreden.

Stuur onderstaand formulier ingevuld terug naar:
Snoeck-Ducaju & Zoon, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent

Ondergetekende (naam en adres)

.....

schenkt een M&L-jaarabonnement aan

Adres

.....

ik stort 690 fr. op rek. 445-3608261-22 van Snoeck-Ducaju & Zoon, N.V., met vermelding Geschenkabonnement M&L, Begijnhoflaan 464, 9000 Gent.

Na storting ontvang ik de kleurenposter van de Sint-Karelsmolen.

Datum Handtekening

Brugge, Hoedenmakersstraat 11; toestand vóór restauratie. (Foto R.M.L.Z.)

Brugge: Hoedenmakersstraat 11

— *Historiek en beschrijving:*

De barokgevel op cartouches is gedateerd van 1648. De gelijkvloerse en eerste verdieping zijn sterk plastisch uitgewerkt: muuropeningen in riemomlijstingen met oren, op de begane grond overdekt door een gebogen fronton. Op de eerste verdieping komen cartouches voor ter hoogte van de sluitsteen, waarboven onderling verbonden gebogen waterlijsten aangebracht zijn. Boven de uitspringende lijst zit een vlakere gevelbekroning aan die ter vervanging van een sierlijke in- en uitgezwenkte top vermoedelijk in de 18de eeuw tot stand kwam. Eveneens van latere datum zijn de

ramen, die de oorspronkelijke kruisramen vervangen.

— *Technische gegevens:*

De gevels en bedakingen van dit huis werden beschermd bij K.B. van 7.7.1974. De werken werden in privé-opdracht uitgevoerd in 1981 en het voorjaar van 1982. De ontwerper was L. Dugardyn, de aannemer Woudenberg.

— *Restauratie:*

De gevel was vóór de restauratie volledig bepleisterd en beschilderd. De hele vergroeide situatie (gevelbeëindiging, raamtipes) bleef bij de restauratie vormelijk

gerespecteerd. Bij het draperen bleek het bakstenen metselwerk van de penanten van zo'n hoge kwaliteit (zeer regelmatige steensoort, uiterst fijn voegwerk, mooi koloriet) dat aangenomen werd dat men met oorspronkelijk schoonwerk te doen heeft. Het witsteen had erg geleden; vervanging drong zich op, doch aangezien deze operatie veel van het metselwerk zou beschadigen, opteerde men voor een chemische restauratie van het witsteen, waarbij de resterende onderdelen chemisch verhard worden en de ontbrekende delen aangevuld met steenpasta.

M. Goossens.

Geel, De Gasthuisschuur

— Beschrijving en historiek:

De schuur maakt deel uit van het complex van het Oud Gasthuis van Geel. Het gasthuis werd gesticht door Hendrik III Berthout, heer van Geel. In augustus 1286 keurde Willem van Henegouw, bisschop van Kamerijk, deze stichting goed. Bij deze instelling heeft steeds een uitgebreide boerderij, en dus ook een schuur, gehoord. Na een periode van verval werd het gasthuis in 1552 hervormd, en van dan af bediend door Gasthuiszusters-Augustinessen. Zij bouwden een bakstenen schansmuur rondom gasthuis en tuin. Het laatste restant hiervan, met de datum 1684, werd later in de schuur ingebouwd. In 1705 werd een nieuwe schuur gebouwd: er werd gebruik gemaakt van het eiken balkwerk van een oude schuur, die in Eindhout was aangekocht. In de Franse tijd werd het beheer van het gasthuis overgenomen door de Commissie van Burgerlijke Godshuizen — de verre voorloper van het O.C.M.W. —, die ook eigenaar van de gebouwen werd. Toch bleven de Gasthuiszusters het gasthuis verder bedienen. Samen met een aantal knechten en meiden baatten zij ook de boerderij uit.

Op 27 mei 1881 sloeg tijdens een hevig onweer de bliksem in op de schuur, en brandde zij totaal uit. Waarschijnlijk nog hetzelfde jaar werd zij herbouwd. Bij die herbouw werd echter gebruik gemaakt van de schansmuur uit 1684 en van een aantal eiken stijlen uit de schuur van 1705. Nu nog zien we daarop de sporen van de hevige brand. Een twintigtal jaren later werd achter de schuur een karhuis aangebouwd, en in 1906 werd op de hoek van de Gasthuisstraat en de Kollegestraat de 'pastorij' van het gasthuis gebouwd, de woning voor de aalmoezenier. De schuur bleef tot ongeveer 1960 voor landbouwdoeleinden in gebruik; daarna diende zij nog enkele jaren als lokaal voor een jeugdvereniging.

— Technische gegevens:

Samen met de andere gebouwen van het Oud Gasthuis werd de schuur beschermd bij K.B. van 25 maart 1938. Na de bouw van het nieuwe Ziekenhuis in de J.B. Stessensstraat, was de Commissie van Openbare Onderstand van plan het Oud Gasthuis af te breken en de gronden te verkavelen, om de kosten voor de nieuwbouw te kunnen dragen. De gebouwen werden gered, toen de Gasthuiszusters het grootste deel ervan aankochten in 1971, en het inrichtten tot museum. Op 23 oktober 1971 kocht het gemeentebestuur van Geel de schuur en de pastorij, met de bedoeling er na restauratie de Gemeentelijke Openbare Bibliotheek in onder te brengen. Twee jaar later werd echter besloten de Schuur tot gemeentearchief om te bouwen.

Op 30 juli 1979 wees het schepencollege de restauratiewerken toe aan het aannemersbedrijf J. & K. Willems uit Geel, maar het duurde tot december 1980, vooraleer de werken aangevat konden worden. Elektriciteit en centrale verwarming werden uitgevoerd door resp. de firma Elektro Krols gebr. uit Kasterlee en door Etn. J. Gebruers uit Olen.

— De restauratie:

De schuur werd gerestaureerd volgens plannen van architect Luc Fornoville uit Berchem. Hij werd door de Gasthuiszusters eveneens belast met het opmaken van de plannen voor de restauratie van de overige gebouwen van het Oud Gasthuis. Hier van is nu al het hoevegebouw sinds 1977 in zijn vroegere staat hersteld. De schuur werd zoveel mogelijk in zijn oorspronkelijke toestand hersteld. Maar verder moest het gebouw aan zijn toekomstige bestemming van gemeentearchief aangepast worden. Daarom werd in het achteraan gelegen karhuis een betonnen archiefkluis gebouwd, waarin het gemeentearchief brandvrij opgeborgen kan worden. In de leeszaal-bibliotheek bleef het oude houten

gebinte zichtbaar. Verder zijn er nog twee bureaus, twee archiefzolders en een sanitair blok.

Bij de graafwerken voor de versterking van de funderingen stootten de arbeiders op resten van geraamten van mensen en paarden. Op zondag 27 januari 1658 geraakten burgers uit Geel en omgeving slaags met Spaanse troepen onder leiding van kolonel de Bodeville. Zij namen het niet dat het leger voor het zoveelste jaar in de Zuiderkempen zijn winterkamp kwam opslaan. De opstandelingen verschansten zich o.a. in het Gasthuis. Tientallen, misschien honderden lijken van soldaten van Spaanse en Franse herkomst werden met hun paarden begraven in de tuin van het Gasthuis, achter de schuur, die toen een tiental meter meer naar de Gasthuisstraat toestond. Bij de funderingswerken werden geen sporen van kisten gevonden. Het grootste deel van de geraamten rust nu waarschijnlijk nog onder de vloer van de schuur.

In de buitenmuur, langs de zijde van de Kollegestraat, werden enkele tientallen graffiti aangetroffen. Tot rond 1900 liep hier door het veld een voetpad van Sint-Dimpna naar de Markt. Studenten van het College demonstreerden hier waarschijnlijk hun schrijfkunst, door hun naam en een jaartal in de bakstenen te krassen. Onder hen waren in 1845 Jos Antoon Aerts, de latere onderpastoor van Sint-Amands en een ijverig kroniekschrijver en historicus, en ook Theodoor Kuyt, die later pastoor werd van het Begijnhof van Mechelen.

De Gasthuisschuur zal binnen enkele maanden als Gemeentearchief van Geel in gebruik worden genomen.

Lic. M. De Bont,
gemeentearchivaris

WAT ZEGT DE WET?

Het initiatief tot bescherming.

Het decreet van 3 maart 1976 bepaalt dat openbare besturen en particulieren de Gemeenschapsminister kunnen verzoeken monumenten en stads- en dorpsgezichten in de voorontwerpen van lijst van voor bescherming vatbare monumenten en stads- en dorpsgezichten op te nemen.

Dit betekent dat in feite iedereen het initiatief kan nemen om een 'bescherming' bij de Gemeenschapsminister van Cultuur aan te vragen.

Een beschermingsaanvraag bevat de volgende gegevens:

— *Benaming en ligging* (c.q. adres) van de te beschermen goederen, met een situatiekaart, een kadasterplan en een uittreksel uit de kadastrale legger (afdeling, sectie,

perceelnummers).

— *Eigendomsstoestand*: vastgesteld door middel van een eigendomsattest van de hypotheekbewaarder, rechtstreeks of via de notaris aan te vragen, met vermelding van naam en actueel adres van de huidige eigenaars en vruchtgebruikers.

— *Beschrijving en motivering*. Uit de beschrijving moet blijken waarom die goederen zo waardevol zijn dat zij voor bescherming in aanmerking komen. De aanvraag bevat dus zeker een historische nota. Deze nota betreft niet zozeer de bewoners, maar vooral de feiten die in de loop der tijden een invloed hebben gehad op de situatie van het gebouw en op zijn bouwkundige evolutie. Voorts vermelde men alle nuttige informatie van artistieke, wetenschappelijke, volkskundige, indus-

trieel-archeologische of sociaal-culturele aard. Het verdient ook aanbeveling een verslag van een architect bij te voegen over de huidige bouwfysische toestand van de gebouwen.

— *Foto's*, bij voorkeur op formaat 13 × 18 cm, die de aanvraag zinvol illustreren, d.w.z. die een beeld geven van het monument in zijn omgeving, een globaal beeld van het monument, en detailfoto's van de belangrijke onderdelen — ook van het interieur.

Hoe vollediger de aanvraag wordt geformuleerd, des te gemakkelijker zal ze beoordeeld kunnen worden en des te sneller kan een eventuele beschermingsprocedure worden ingezet.

M. Fierlafijn.

R.M.L.Z.-ACTIVITEITEN

Monumentenzorg in het Europees Parlement.

Bij grote meerderheid werd in het Europees Parlement een resolutie aangenomen, die een meer Europese aanpak voorstaat van de bescherming van het cultureel erfgoed. In onze volgende aflevering komen we uit-

gebreid op deze belangrijke resolutie terug. Naar aanleiding van deze discussie werd een kleine tentoonstelling opgezet in het gebouw van de Raad van Europa te

Straatsburg.

Thema van de tentoonstelling was 'Monumentenzorg in Europa'. De Rijksdienst verleende hieraan haar medewerking.

BESCHERMING VAN HET CULTUURPATRIMONIUM

**Ontwerpen van lijst van voor
bescherming vatbare monumenten, stads-
en dorpsgezichten
(decreet 3 maart 1976)**

- Aartselaar: het hoofdgebouw en de ronde torens van het kasteel Solhof, gelegen Baron van Ertbornstraat, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Aartselaar: het kasteel Solhof, met zijn omgeving (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).
- Antwerpen: de Sint-Michielskerk, gelegen Amerikalei, (monument) (M.B. 16.09.1982).
- Boortmeerbeek: de watermolen en de molenaarswoning, gelegen Pastorijstraat 17 (monument) (M.B. 30.08.1982).
- Boortmeerbeek: de watermolen en de molenaarswoning, gelegen Pastorijstraat 17 met de omgeving, (dorpsgezicht) (M.B. 30.08.1982).
- Deinze: de Sint-Blasiuskapel, gelegen Gentpoortstraat, (monument) (M.B. 16.09.1982).
- Deinze: de Sint-Blasiuskapel, gelegen Gentpoortstraat, met de omgeving (stadsgezicht) (M.B. 16.09.1982).
- Dendermonde: de Mechelse Poort, namelijk de voormalige binnenpoort, de brugpijlers tussen binnen- en buitenforten, de restanten van de buitenpoort, de keermuur ter hoogte der wallen voor de eerste spoorlijn, de restanten der brugpijlers langs de buitenwallen, de voormalige kazemat, (monument) (M.B. 26.08.1982).
- Eeklo: de Minderbroederskerk (exterieur en interieur), gelegen Markt 27, (monument) (M.B. 16.09.1982).
- Eeklo: De woning (exterieur en interieur), gelegen stationsstraat 4-6, (monument) (M.B. 16.09.1982).
- Eeklo: de kapel der Zusters van Liefde (interieur en exterieur) gelegen Zuidmoerstraat 127, (monument) (M.B. 16.09.1982).
- Eeklo: de Sint-Vincentiuskerk (exterieur en interieur) gelegen Kerkplein (monument) en zijn omgeving (stadsgezicht) (M.B. 16.09.1982).
- Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke): de Sint-Korneliskerk (exterieur en interieur) (monument) (M.B. 30.08.1982).
- Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke): de kerkhofmuur en de toegangspylonen, (monument) (M.B. 30.08.1982).
- Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke): de pastorie (exterieur en interieur) (monument) (M.B. 30.08.1982).
- Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke): de oude delen van het klooster (exterieur en interieur) (monument) (M.B. 30.08.1982).
- Horebeke (Sint-Kornelis-Horebeke): de kerk, de pastorie en het klooster, met hun omgeving, (dorpsgezicht) (M.B. 30.08.1982).
- Ieper: de kloosterpoort, gelegen Van depeereboomplaats, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: de bank en het restaurant, gelegen Sint-Jacobstraat 1, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: de poorten van het Sint-Vincentiuscollege, gelegen Harpestraat en Menenstraat 18 (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het museum, gelegen Mergelynkstraat 1, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het huis 'Genthof', gelegen D'Hondtstraat 21, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het arrondissementscommissariaat, gelegen D'Hondtstraat 23, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: de Stedelijke Muziekacademie, gelegen D'Hondtstraat, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: de twee woonhuizen, gelegen Rijselstraat 56-58, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het postgebouw, gelegen Rijselstraat 70 (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het woonhuis, gelegen Rijselstraat 204, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het woonhuis, gelegen Diksmuidestraat 48, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het woonhuis, gelegen Diksmuidestraat 79, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het woonhuis, gelegen G. de Stuerstraat 8 (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het huis van de Bootslieden, gelegen Veemarkt 9, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het huis van de Kooplieden, gelegen Veemarkt 11, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Ieper: het woonhuis gelegen Elverdingestraat 50 (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Kortenberg (Everberg): de kerk van Sint-Martinus van Tours, gelegen Dorp 8, (monument) 27.08.1982).
- Kortenberg (Everberg): de voormalige kasteelhoeve en het bakhuis, gelegen Steenhofstraat 33-35, (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Kortenberg: de dorpskern van Everberg, (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).
- Kortenberg (Everberg): de kasteelhoeve en het bakhuis, gelegen Steenhofstraat 33-35, met de omgeving (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).
- Kruikebeke: de herenwoning (hoofdgebouw, koetshuis, afsluiting langs de straat), gelegen Langestraat 7-9 (monument) (M.B. 27.08.1982).
- Kruikebeke: de tuin van de herenwoning, gelegen Langestraat 7-9 (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).
- Lovendegem (Vlinderhout): de omgeving van de 'Vlaanderensmolen' (dorpsgezicht) (M.B. 3.06.1982).
- Maaseik: het huis 'De 3 Marieën, gelegen Bleumerstraat 77, (monument) met de achterliggende tuin, (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).
- Mortsel: de gevels en bedaking van het Jezuiten Hof, gelegen Deurnestraat 281, (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: het Fort IV met uitzondering van de recent opgerichte loodsen en installaties, gelegen Krijgslaan (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: de duiventoren van de hoeve, gelegen Consciencelaan 107, (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: het kasteel Ten Dorpe met inbegrip van de toegangsbrug en -poort, gelegen Theofiel Reynlaan 3 (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: de houten huizen, gelegen Lindenlei 6-8 (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: het kasteel Ter Varent met inbegrip van de toegangsbrug, gelegen Berthoutstraat 20-22, (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: het kasteel Canteroy: de vierkanten omwalling met bastions, het toegangsgebouw, de kapel en de boerderij op de ringmuur, gelegen Canteroylaan 30, (monument) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: de omgeving van de huizen Lindenlei 6-8, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).
- Mortsel: de villa's Wouwstraat 30-32-

34 en de brouwerij op de Quinten Metsijnslei, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de omgeving van het kasteel Canteroy, Canteroylaan 30, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de omgeving van het kasteel Ter Varent, Berthoutstraat 20-22, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de omgeving van het Jezuiten-hof, gelegen Deurnestraat 281, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de hoeve, gelegen Heideland 2A, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de omgeving van de duiventoren van de hoeve gelegen Consciencelaan 107, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Morsel: de omgeving van het Kasteel Ten Dorpe, gelegen Theofiel Reynlaan 3, (dorpsgezicht) (M.B. 14.09.1982).

— Oostende: het Onze-Lieve-Vrouwecollege (voorgevel en bedaking), gelegen Vindictievlaan 9, (monument) (M.B. 16.09.1982).

— Oostende: de huizenrij, gelegen Ernest Feysplein 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 en 9bis en het huis gelegen op de hoek van de Oesterbankstraat en de Graaf de Smet de Nayerlaan, (stadsgezicht) (M.B. 16.09.1982).

— Oudenaarde: de woning, gelegen Einestraat 26 - hoek Lappersfort (monument) (M.B. 25.08.1982).

— Sint-Truiden: de Sint-Jacobuskerk, gelegen Schuurhovensteenweg, (monument) (M.B. 16.09.1982).

— Zottegem (Velzeke-Ruddershove): de watermolen met inbegrip van sluiswerk, bakgoot, roerend werk, en de aandrijvingsmiddelen, de motor uit 1934 en het molengebouw, gelegen Beugelstraat 44 (monument) (M.B. 16.09.1982).

— Zottegem (Velzeke-Ruddershove): de watermolen met zijn omgeving, gelegen Beugelstraat 44, (dorpsgezicht) (M.B. 16.09.1982).

— Zottegem (Strijpen): de Sint-Andrieskapel, gelegen Sint-Andriesstraat (monument) (M.B. 27.08.1982).

— Zottegem (Strijpen): de Sint-Andrieskapel met de onmiddellijke omgeving, (dorpsgezicht) (M.B. 27.08.1982).

Bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten (decreet 3 maart 1976)

- Antwerpen: het huis, gelegen Reyn-
dersstraat 5, (monument)
(B.V.E. 15.09.1982).
- Antwerpen: het breedhuis, gelegen
Kleine Kauwenberg 15, (monument)
(B.V.E. 15.09.1982).
- Brugge: het hotel d'Hanin de Moer-
kercke, gelegen Witte Leertouwersstraat 1-
1bis en Coupure 1-1bis, (monument)
(B.V.E. 15.09.1982).
- De Haan (Klemskerke): het café 'Oud
Gemeentehuis', gelegen Dorpsstraat 56,
(monument) (B.V.E. 15.09.1982).
- De Haan (Klemskerke): 'De Grauwe
Valk', gelegen Dorpsstraat 58, (monu-
ment) (B.V.E. 15.09.1982).
- Dendermonde (Schoonaarde): het
woonhuis, gelegen Egenenstraat 136,
(monument) (B.V.E. 15.09.1982).
- Dendermonde (Schoonaarde): het
domein, gelegen Egenenstraat 136, (dorps-
gezicht) (B.V.E. 15.09.1982).
- Gavere (Baaigem): de hoeve, met uit-
zondering van de nieuwe vleugel, gelegen
Kerkstraat, (monument)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Gavere (Baaigem): de oude herberg en
de bijgebouwen (gevels en bedaking), gele-
gen Kerkstraat (monument)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Gavere (Baaigem): de dorpskom van
Baaigem, en de omgeving van de Prinsen-
molen, (dorpsgezicht)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Gavere: de dorpskom van Semmerzake
(dorpsgezicht) (B.V.E. 16.06.1982).
- Gent: het voormalig Bisschoppelijk
Seminarie, gelegen Biezekapelstraat 2,
(monument) (B.V.E. 30.07.1982).
- Gent: het 'Hoge Huis' (gouverneurs-
woning), gelegen Prooststraat 1, (monu-
ment) (B.V.E. 15.09.1982).
- Kapellen: de kerk van de Heilige Jaco-
bus de Meerdere, (monument)
(B.V.E. 14.07.1982).
- Kapellen: de kerk van de Heilige Jaco-
bus de Meerdere, de pastorie en de tuin van
de pastorie, (dorpsgezicht)
(B.V.E. 14.07.1982).
- Kruike (Rupelmonde): de watermolen
en het molenaarshuis, gelegen Neder-
straat, (monument) (B.V.E. 30.07.1982).
- Kruike (Rupelmonde): de 'Graven-
toren', gelegen Nederstraat, (monument)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Kruike (Rupelmonde): de kapel, ge-
legen Stadswijk (monument)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Kruike (Rupelmonde): de watermolen
en het molenaarshuis, de kapel en de
Graventoren, (Dorpsgezicht)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Leuven (Kessel-Lo): de voormalige
brouwerij van de voormalige brouwerij
van Vlierbeek (monument)
(B.V.E. 4.08.1982).
- Leuven (Kessel-Lo): de bakstenen om-
heiningmuren van de voormalige abdij
van Vlierbeek (monument)
(B.V.E. 4.08.1982).
- Leuven (Kessel-Lo): het prieeltje van
de voormalige abdij van Vlierbeek, (monu-
ment) (B.V.E. 4.08.1982).
- Leuven (Kessel-Lo): de Noorderpoort
van de voormalige abdij van Vlierbeek,
(monument) (B.V.E. 4.08.1982).
- Lochristi: de duiventoren, gelegen
Smalle Heirweg 24, (monument)
(B.V.E. 23.06.1982).
- Lochristi: de duiventoren, met zijn
onmiddellijke omgeving, (dorpsgezicht)
(B.V.E. 23.06.1982).
- Londerzeel (Steenhuffel): de romaanse
toren en het gotisch koor van de Sint-
Genovevakerk, met inbegrip van de renaiss-
sance glasramen van 1535 en 1552, het
schilderij op het hoofdaltaar, de reliekschrij-
ven van Sint-Genoveva en Sint-Carolus
Borromeus en het schilderij van Sint-
Dominicus (monument)
(B.V.E. 30.07.1982).
- Mechelen (Muizen): de Hanswijck-
hoeve in het beschermd landschap het
'Mechels Broek', (monument)
(B.V.E. 14.07.1982).
- Putte: het gemeentehuis (monument)
(B.V.E. 15.09.1982).
- Putte (Rijmenam): de Krankhoef, gele-
gen Mechelbaan, (monument)
(B.V.E. 14.07.1982).
- Putte (Rijmenam): De Krankhoef, met
haar onmiddellijke omgeving, (dorpsge-
zicht) (B.V.E. 14.07.1982).
- Sint-Truiden: het neerhof (uitgezon-
derd de stallingen onder het lessenaarsdak
die tegen de noord-west muur van de
schuur gebouwd zijn van de commanderij
Bernissem, (monument)
(B.V.E. 29.06.1982).
- Sint-Truiden: het poortgebouw van de
commanderij Bernissem, (monument)
(B.V.E. 29.06.1982).
- Sint-Truiden: de kapel (zonder bijge-
bouw) van de commanderij Bernissem,
(monument) (B.V.E. 29.06.1982).
- Sint-Truiden: de commanderij Bernis-
sem, met haar omgeving, (dorpsgezicht)
(B.V.E. 29.06.1982).
- Zingem: het molenhuisje bij de molen
'Meuleken 't Dal', (monument) (B.V.E.
30.07.1982).
- Zoersel: het kerkhof en de kerkhof-
muur rond de Sint-Elisabethkerk, (dorps-
gezicht) (B.V.E. 15.09.1982).

SUMMARY M&L 2/1

About Shopping and Shopfronts

This article has been conceived as an accompanying and explanatory text to the exhibition 'Van Winkelen en Puien' (About Shopping and Shopfronts) held in Ghent from 20 November 1982 till 14 January 1983.

The investigation on this field revealed the influence of the economic development on the evolution of the shopfronts and the phenomenon 'shopping'.

From the middle ages till the 18th century trade in Ghent has always had a craftlike character: the trade and distribution of the goods occurred mainly on and around the markets (in front of the shops) and by hawkers. Only when technical improvements and industrialization got through, fundamental changes took place in the trade policy: wholesale and retail trade became definitely separated: there was the development of an international net of contacts based on free trade and characterized by delivery and exchange trade on the one hand, and the ousting of the markets by shops (houses where goods are sold) on the other hand.

Due to specialization and rationalization of the production and to the new means of transport and communication trade adopted its modern, capitalistic character in the 19th century.

According to the kind of products different types of shops arose: shops with products of current needs were set up in the residential quarters: more specialized shops, offering a specific kind of product in great amounts (e.g. cigars) occurred along the thoroughfares: the real specialized shops, selling products of less common use but aiming at quality and services rendered, were established in the centre of the town. Competition induced a continuous amelioration of the shops, which was only to the benefit of the attractiveness of shopping.

In this 19th century a new phenomenon, vizually *shopping arcades* came about: the 'Vanderdonckdoorgang' is the only one in Ghent. The emergence of *stores* in the second half of the century owed to the new construction possibilities (iron) but especially to the renewal of the sales techniques: a large assortment of goods was offered at low prices.

The medieval commercial centre in Ghent was situated around the inner harbour, the 'Groenten' and 'Vrijdag' markets and in the streets around. The 19th-century capitalistic bourgeoisie replaced the former winding roads by rectilinear shopping streets, almost entirely occupied by spacious shops. The 'Kouter' developed into a new commercial centre with on the one side a row of uniform façades in Empiric style (Brabantdam) and on the other side a similar row of Neo-Classical houses. At the new South

Station (1837) another commercial centre emerged, linked with the 'Korenmarkt' by the 'Vlaanderenstraat', an important commercial axis. The 'Veldstraat' assumed its commercial character in the second half of the 19th century, as it was the connection between the 'Kouter' and the 'Korenmarkt'.

The dismantling of the inner town and the demographic explosion in the second half of the 19th century enhanced the development of new town quarters and the urbanization of suburban municipalities: apart from the commercial town centre, several other small centres came into being.

Medieval 'shops' have come down to us by means of iconographic material; the goods used to be displayed in front of the shops, on the wooden shutters which opened partly upwards (a kind of penthouse) and partly downwards (what provided the counter). Signboards - and later sculptured stone tablets- were added in order to draw the attention.

More details are known about the 18th-century shops, as several building requests have been conserved. They deal with the organization of the interior and with adaptations as to the fenestration. The first building request mentioning a show-window project dates from 1785. Initially the show-windows were characterized by small wooden tracery, which was gradually replaced by larger panels.

In the second quarter of the 19th century a few innovations were introduced: new houses were often provided with stone, sometimes whitewashed shopfronts, the wall openings being framed by simple Tuscan pilasters. The joinery of the shopfronts was in fact independent from the development in architectural styles; only a few details refer to them.

In the mid-19th century broad shopfronts were realized, due to the introduction of iron which allowed for new construction possibilities (e.g. Mageleinstraat no. 33). In other cases iron was a mere substitute for wood, respecting the former shapes. Simultaneously with suchlike innovations however the traditional methods were still applied, like for instance the bi- or tripartite show-cases in a simple frame and with vertical recessed panels, (e.g. Schepenhuysstraat no. 5).

Joined show-windows of adjacent shops, encircled by one and the same frame occur from 1870 on (e.g. Hoornstraat no. 7 and 9). The 1880s are characterized by the introduction of a few decorations and ornaments like diamond heads, discs and drop motifs and the application of pediments.

In the last decades of the 19th century, the emergence of shopping arcades, stores and large specialized shops refer to the scaling up in the distribution sector.

Especially the district shops out of the first quarter of the 20th century lived on the architecture of the former cen-

tury. Signboards were still applied; the painting of the façades for publicity aims was very commonly used.

Part of the shopkeepers were susceptible of the innovations in the architectural evolution. The demographic explosion involved the emerging of new shops in the outskirts of the city and the modernization of old shopfronts in the centre. Art Nouveau elements were often applied in the beginning of our century. Besides Art Nouveau was plainly manifested in the co-operative shops of 'Vooruit'. Art Deco broke through after the first world-war; the typology of shops became more diversified, due to the influences of the international architectural trends; geometrical and simple shopfronts came about, the concept of which being determined by the functional.

Pharmacies occupy a distinct place; their fronts were usually richly ornamented, with wall paintings and polychrome decorations next to the typical attributes like for instance a cup with snake and a mortar (Overpoortstraat no. 96).

The Citadel Park in Ghent

From the second half of the 19th century on, the Ghent Municipality dedicated itself to the laying-out of greenery, mainly as a result of the importance medical science attached to a better hygiene: trees were considered as the providers of oxygen. As such they were being planted along roads, waterways and the old ramparts. Later on parks and squares were laid out as restful and attractive spots of green for the Sunday walkers. The parks in Ghent came about mainly at the outskirts of the town.

A fort called 'Monterrey' was built in Ghent in 1671 as an extension of the town ramparts. It has been replaced by a settlement as a defence against the French under the Dutch regime: part of it was transformed into an infantry-artillery barracks, whereas the rest was condemned.

The town purchased the citadel in 1870. 26 ha. of the domain were designated for the laying-out of a public park and avenues. Hubert van Hulle was charged with the design of the park. His plans held the lay-out of a central Botanical garden with greenhouses, surrounded by a promenade park in the conventional regional style. The execution of the plans occurred in several stages, depending on the dismantling-process of the bastions and the funds provided. It was completed in 1890.

After van Hulle's death his successors extended the park, starting from a new vision that was tuned on an active and recreative function: a large lake and a playing-garden were constructed; the music-kiosk came about in 1885. A new design with respect to the park, made by Moerman was carried out from 1893 on. The Museum for Fine Arts was built; the Botanical garden was put up in the neighbourhood of the park; the demolition of the barracks was started in 1913; the 'Feest' and 'Floralien' Palace came about on the property. New adaptations occurred on the

occasion of the centenaries (1970). A French rose-garden was created. In the course of time, the 'Feest'palace underwent repeated extensions at the cost of greenery.

In spite of the many transformations, van Hulle's ideas are still present in the park. However his aim to create the Botanical garden in the place of the citadel has never been realized: the promenade park has been reduced to simple make-up greenery.

Geo Henderick

Geo Henderick (Sint-Amandsberg 1879 - Gent 1957), grew up in a period when Art Nouveau was thoroughly propagated. His architectural studies, which he called 'archaeology' had deeply disappointed him.

Henderick belonged to the second generation of Art Nouveau architects who preferred the geometrical to the floral and the organic. Because of his specific structures he caught the attention of a financially strong manufacturer Lummerzheim, who gave him several building commissions (a castle in Art Nouveau style and a row of model-houses in Wondelgem, a villa in Sint-Amandsberg). He reached his culminating point with the creation of the 'Grand Palais du Valentino (1911), an ideal reflection of the spirit of the age, and the (now disappeared) halls of the machines, the implements and the electricity on the Ghent International Exhibition in 1913.

Out of the same period date a few projects for garden suburbs. His last Art Nouveau realization was the building of a row of houses in yellow and red bricks with ornaments in freestone (Rozemarijn bridge).

Henderick's architectural inactivity from 1916 till 1925 was due to the world-war on the one hand, but especially to his teaching profession at the Royal Academy for Fine Arts in Ghent. He realized a large collection of remarkable drawings — he often used for illustrating lectures — which constitutes the transition from symbolism to expressionism, the style out of his second architectural period. He designed a few buildings in Art Deco; he adopted a personal kind of functionalism deviating from that propagated by the 'New Objectivity' which entailed monotony, mediocrity and superficiality.

His realizations from after the first world-war still breathed the Art Nouveau spirit: the architect is considered to be the total artist, the master of his creation. This becomes evident in the interiors and graphic works, in publications and lectures. At those days Henderick designed a few other Ghent cinema-houses; he was even active on the field of shop-interiors. During his whole life Henderick was zealous for a reorganization of the architectural education and for re-establishing the architect in his position as a total artist. He was opposed to the historic architectural styles and to the academic. He became a teacher himself in 1911, when education was being adapted. He was dismissed from this job for political reasons. In order

to cope with financial worries he became a surveyor in accordance with reconstruction activities in the last years of his life. He died in 1957, forgotten by almost everybody.

The State Forest Berlare-Broek

The article on this State Forest has been spread over two issues, the first part giving a presentation of the property, and the second one expatiating on the management plan proposed by the Government Service for the Conservation of Monuments and Sites.

The State Forest Berlare-Broek has been protected by a Royal Decree of 18 September 1981. This area constitutes together with the Donkmeer and the Turfput, an old meander of the river Scheldt, dating from the beginning of the Tardiglacial period. A 10,000 years ago, the Scheldt cut its meander, what turned it into an almost dead water. In the course of thousands of years the pond was completely filled up. This situation was preserved till the second half of the 17th century.

At about 1775, the Earl of Ferraris indicates ponds on the places of the new Berlare-Broek and the Turfput; the western part of the meander was a swampy area. The map of Vandermaelen (1846) shows the Donkmeer, the Turfput and the Berlare-Broek as one large pond. Repeated attempts have been made in order to drain the area. At present the Turfput is a large pool; at the south of the Donkmeer a sand-pit has been dug.

As to the vegetation; the following types are fairly common: The *open water and water-plant vegetations* are rather restricted, as the ponds have only recently been dug. *Marsh-plants* occur in the shape of reed-plots (which are very rare) and Large Sedge vegetations. The *grass land* can be divided in meadow-sweet, dryer grass-lands with French darnel and umbelliferea and finally grasslands with English darnel and Dutch clover.

Brushwoods occur under the often wet poplar plantings. In the lower parts of the Berlare-Broek there are *alluvial woods and swamp woods*. *Poplar plantings* occupy most of the area.

Only as to the birds in the Berlare-Broek and the Turfput a fairly complete survey is at our disposal: a 135 types have been come across.

Ter informatie van een natuurbewust publiek...

Ter verantwoording van standpunten en beleidsopties...

Voor een bredere verspreiding en valorisatie van verzamelde gegevens betreffende natuur en landschap in Vlaanderen...

RMLZ-DOCUMENTATIEMAPPEN LANDSCHAPSONDERZOEK

uitgegeven door de **RIJKSDIENST VOOR MONUMENTEN- EN LANDSCHAPSZORG** van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, A4-formaat, circa 80 bladzijden per nummer, talrijke kaarten.

In deze publikatiereeks wordt de informatie — meestal verzameld naar aanleiding van onderzoeken met het oog op de uitwerking van beschermingsvoorstellen (klasseringen) — beschikbaar gesteld voor een ruimer publiek. Vaak gaat dit gepaard met het innemen van een standpunt ten aanzien van de ordening of het beheer van het beschreven landschap.

Indien u belang stelt in deze documentatiemappen, gelieve dan onderstaande antwoordkaart in te vullen en op te sturen naar de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, Afdeling Landschappen, Jozef II-straat 30 (7^e verd.), 1040 Brussel.

Naam (ondergetekende)

Adres

ik abonneer op RMLZ-Documentatiemappen Landschapsonderzoek en stort 300 Bfr. op rek. nr. 000-2001776-84 van het Fonds voor Monumenten- en Landschapszorg.

Ik ontvang dan automatisch nrs 6, 7, 8 en 9.

Datum Handtekening

Salvatorstraat nr. 101 (na 1900), nr. 115-117 (1906), nr. 127-129 (1906), nr. 131 (1907, een experimentele betonconstructie volgens het patent „Bétons-armés systèmes A. D'Havé, B.S.G.D.G.”) (9).

Ook het Sluizeken, van oudsher verbonden met de havenactiviteiten, kende een nieuwe expansie. Het monumentale winkelpand Sluizeken nr.15-18 vertoont een merkwaardige menging van neoclassicistische en Art Nouveau-elementen. De onderste drie bouwlagen neigen naar beglaasde skeletbouw (1906). Dit gebouw behoorde tot de 'grote winkels' die zich op een uitgebreid assortiment van één enkele categorie van produkten specialiseerden (textiel, ijzerwaren, enz.), en waartoe ook 'De Ploeg', Steendam nr. 110 (streng geometrische Art Nouveaupui naar ontwerp van architect G. Verenghen, 1919), met behouden winkelinrichting gerekend kan worden. Op de grens van de fusiegemeenten Ledeberg en Gentbrugge, die toen ook een grote demografische expansie kenden, werd aan de Brusselsesteenweg nr. 131, het 'Oud Huis Laforce - gesticht in 1883' verbouwd, met het opschrift in faience-tegels 'In den Groote Sint Eloi - ijzerhandel in 't Groot en Klein'. De gevel is bekleed met geglazuurde bakstenen en geprefabriceerde gevelplaketten in vuurklei, in licht- en donker-groene pasteltinten, versierd met Art Nouveau-getinte elementen. Een bijzondere Art Nouveau-winkelpui (circa 1900) waarbij de hele geveldecoratie als blikvanger dient is aan te treffen in de Brusselsepoortstraat nr. 61. De gevel vertoont een merkwaardig parement van veelkleurige vierkante geglazuurde tegels met figuratieve voorstellingen in Art Nouveaustijl van een hoog kwalitatief niveau. De plint bestaat uit twee omlijste tableaus met een naturalistisch bloemenperk. De brede middenpenanten op de bovenverdieping zijn voorzien van een tableau, voorstellende een sierlijke vaas met margrietten, terwijl op de hoekpenanten klimmende bloemenranken voorkomen. Onder de kroonlijst wordt deze gevel afgewerkt met een fries bloementakken en drie ronde medaillons met parel- en eierlijst, waarin drie vrouwelijke portrethoofden voorkomen met een typische haartooi versierd met bloemen.

Belfortstraat nr. 3 en 5, naar ontwerp van architect L. De Keyzer, zijn twee identieke Art Nouveau-enkelhuizen met een winkelpui in hardsteen en metaal. De centrale regenpijp, boven een zuil met gevleugelde waterspuwer, is het sieralement dat beide kleine winkels verbindt. Typische ornamenten vormen de smeedijzeren hekken van keldergaten en de balkons boven de erkers, alsook de bloemenfriezen van gekleurde faiencetegels onder het entresol en de kroonlijst (10).

Samen met de bakkerij in de Nijverheidstraat nr. 8 in de fusiegemeente Sint-Amandsberg vormt het pand Lieven de Winnestraat nr. 20 (architect U. Crommen uit 1907-1908), één van de fraaiste voorbeelden in deze reeks. De baksteenarchitectuur van de gevel is verlevendigd met speklagen van groene baksteen, gecementeerde banden en een symbolische voorstelling van vier seizoenen, geschilderd op doek achter glas, door U. De Budts. Ook onder de kroonlijst komt een geschilderd fries voor, verfraaid met bloemmotieven en medaillons met vrouwenhoofdjes. Het Art Nouveauflatgebouw Sint-Pietersnieuwstraat nr. 104-114 (architect P. Hoste - 1917), bezit op de gelijkvloerse

Archiefphoto van het huis Kleine Vismarkt nr. 1. Gespecialiseerd in het uitvoeren van publiciteitspanelen in achterglas-beschildering. (Foto A.C.L. copyright)

Volgende bladzijde: Archiefphoto van het interieur van het voormalig magazijn van de coöperatieve winkels 'Vooruit' op de Vrijdagmarkt. (Foto AMSAB) (Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging).

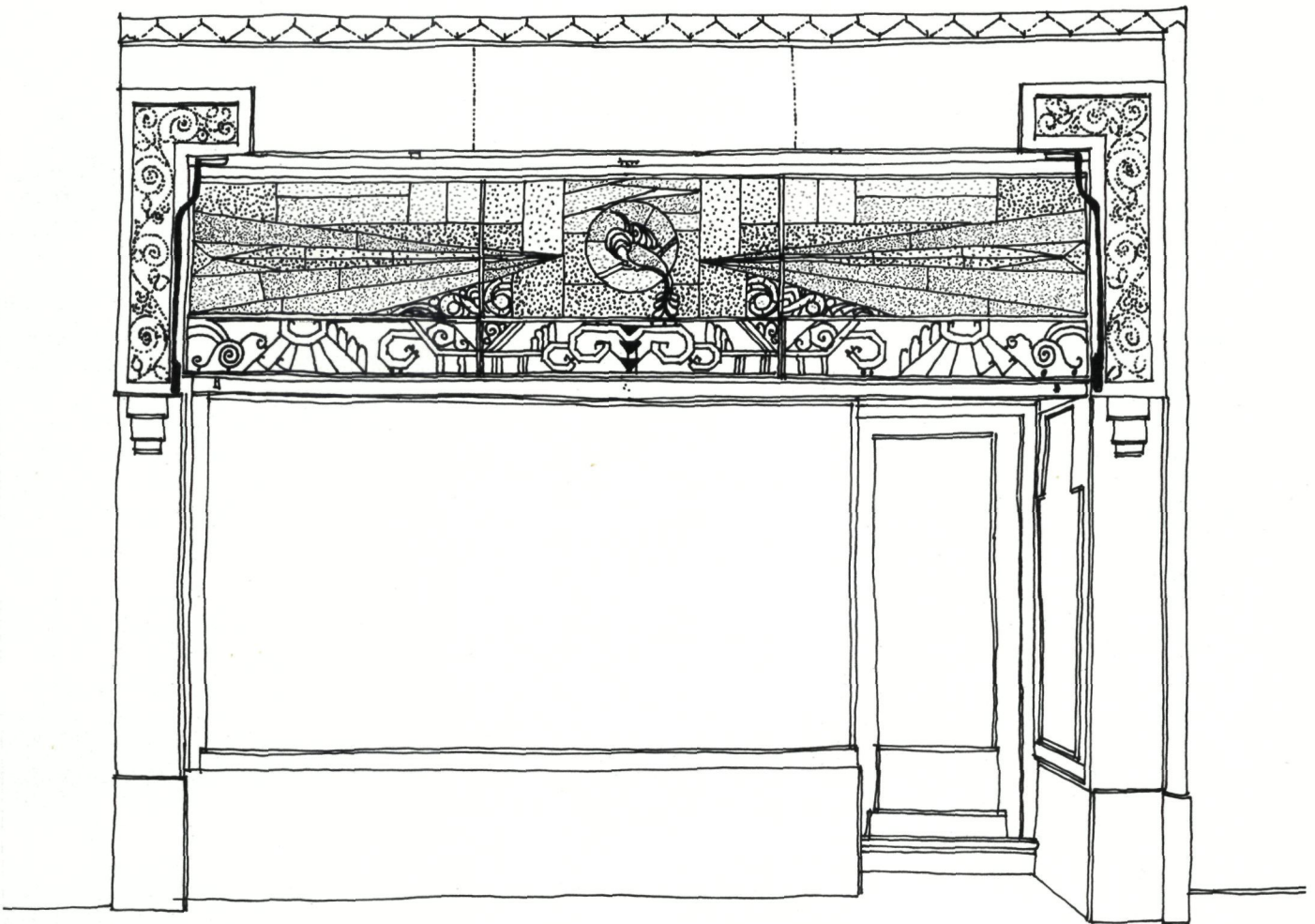
verdieping een mooie winkelpui uit hetzelfde bouwjaar, gemarkeerd door een stoep met veelkleurige mozaïekvloer, versierd met bloemen rond het opschrift 'Salve' en voor de winkel deur de afbeelding van de kop van een rund, met de tekst 'Boucherie-Charcuterie' eromheen. De uitvoering is van de hand van 'C. De Spaey, mozaïste, Gand'. Het geheel wordt bekroond door vier marquizes in smeedijzer en glas, in dezelfde stijl.

Een laatste bijdrage tot de Art Nouveau vormen de coöperatieve winkels van 'Vooruit' uit het begin van de 20ste eeuw. Die kenden toen een onverwachte expansie. De menslievende statuten die de maatschappij bij haar stichting neerschreef, bleven zeker in het begin van de 20ste eeuw van toepassing: strijd tegen woeker, handel door gewettigde prijzen, grotere koopkracht van de verbruiker. Om aan de stijgende vraag te blijven voldoen moderniseerde 'Vooruit' haar winkels. Het nieuwe centrale magazijn op de Kartuizerlaan was het grootste gebouw in de reeks, een fraaie (jammer genoeg ontleisterde) Art Nouveauconstructie.

Andere winkels b.v. Meulestedesteenweg nr. 23-25-27 (na 1903) of Speldenstraat nr. 3 (1903, met de centrale apotheek), volgden (11).

De periode van de Art Deco

De eerste wereldoorlog boorde de burgerlijke illusies de grond in. In de daaropvolgende periode moesten nieuwe zekerheden worden gezocht, enerzijds in de vooruitgang van wetenschap en techniek, anderzijds door terug te grijpen naar vertrouwde klassieke stijlen uit het verleden. Deze tendenzen werden gegroepeerd onder één noemer: de Art Deco (12). Er kwam een grotere variatie in typologie, door het feit dat steeds meer architecten, gevoelig voor internationale architectuurstromingen, zich met het ontwerpen van winkelpuien en -inrichtingen gingen bezig houden. In de jaren twintig voltrok zich door de vooruitgang van de bouwtechnieken, en onder invloed van de Nieuwe Zakelijkheid, een evolutie in de Art Deco, naar streng-geometrische en sobere winkelpuien. Gevelbrede gewapend betonlateien vormden steeds een alternatief voor de metalen profielliggers, massaal in gebruik sedert het laatste kwart van de vorige eeuw. De puibekledingen in kleurige faiencetegels met gevarieerde vormgeving maakten plaats voor gladde natuursteenplaten in zwart marmer, petit granit belge, donkere graniet, spiegelglad gepolijst; het gekleurd glas voor klaar structuur- en gesatineerd glas.

Art Decowinkelpui van 1929 in de Begijnengracht nr. 40. (Tekening L. Verpoest)

Art Decowinkelpui in de Sint-Pietersnieuwstraat nr. 126, gesigeneerd Th. De Smet en daterend van 1928. (Foto P. Somers)

Ook verchroomd metaal vond veel toepassing.

Vanaf 1913, met het procédé uitgevonden door de Belg Fourcault, werd het mogelijk het vroegere gegoten vlakglas te vervangen door het hoogwaardige getrokken spiegelglas. Het rechtstreekse gevolg was de algemeen verspreide toepassing van grotere beglaasde winkelpuien. Aanvankelijk kwamen 'spielereien' met gebogen glaspanelen voor, experimenten die toelieten het vensterglas verder te vervolmaken.

Het verkoopsmonopolie van het zogenaamde 'Marbrite', voornamelijk in handen van de voormalige spiegel- en kaderfabriek 'Glace Gand' (Lange Steenstraat) opende de deur voor nieuwe mogelijkheden in de winkelpuידesign, even standingvol, doch veel goedkoper dan hoger vermelde natuursteensoorten. Omwille van zijn uitgebreide kleurenkeuze werd het materiaal gretig gebruikt (13).

Winkelpuien aanleunend bij het functionalisme uit de jaren dertig bestaan in Gent van de hand van bekende architecten: Claessens, Eysselinck, Callebaut, Fétu, De Bosschere (14). Ook de Nederlandse 'Stijl'-beweging kende in het Gentse volgelingen. Enkele anonieme winkelpui-ontwerpen getuigen daarvan: een apotheek gelegen

Prinses Clementinalaan nr. 13, een winkelpui in de Sint-Amandsstraat nr. 96, Noordstraat nr. 21 (Boucherie du Nord).

Eén van de best gedocumenteerde Art Decowinkelinrichtingen die bewaard is gebleven is de voormalige juwelier Sauvage uit 1926, gelegen Sint-Pietersnieuwstraat nr. 7. Het meubilair is grotendeels verdwenen, doch de functionele winkelpui in zwart en gevamd marmer, het fraaie smeedwerk van de twee dubbele ingangspoorten, de wintertuin met gebogen glasraam in doorschijnend, melkwit, roze en purper structuurglas, voorstellende een schaal op voet gevuld met diamanten, bleven behouden. Een bronzen gedenkplaatje levert ons de volgende steekkaart: „L'architecte Maurice Fétu, les entrepreneurs Serck, les meubles de Van Beirleire, les fers forgés de Van de Calseyde, les marbres de Bruxelman, les vitraux de Lebrun, les lustres de Schultz, 1926" (15).

Even sober en smaakvol is de zwart-marmeren pui uit 1936 van de pijpenfabriek en sigarenwinkel 'Caron' in de Veldstraat. De volledig houten winkelinrichting in warme Art Decostijl met een aangepast verchroomd meubelbeslag, is nog intact aanwezig.

Apotheken

Apotheken vormen een afzonderlijke categorie, die net als in de 19de eeuw, fantasievolle en rijkelijk gedecoreerde ontwerpen hebben opgeleverd. De (recent overschilderde) gevel van de gewezen apotheek Overpoortstraat nr. 96 is versierd in fin-de-siècle stijl in een mengtechniek van sgraffito en muurschildering, opgebouwd uit polychrome horizontale stroken, onder de kroonlijst versierd met apo-

thekersattributen: beker met slang en mortier met vijzel. Boven de eenvoudige houten winkelpui zijn twee naar elkaar toegedraaide profielportretten in medaillons geschilderd, als symbolen van geneeskunde (Hypocrates) en alchemie (Mercurius). Ook het hoekhuis Tentoonstellinglaan nr. 102-104 met de Willem Wenemaerstraat, uit 1909, is oorspronkelijk gebouwd als apotheek-drogerie. Het parement van witte geglaazuurde baksteen is verrijkt met kleurige banden en faïencetegeltableaus met putti en apo-

Twee identieke winkelhuizen in de Belfortstraat nr. 3 en 5, ontworpen door L. De Keyser. (Tekening L. Verpoest)

thekersattributen, vrouwenhoofdjes en bloemenguirlandes in de borstweringen, de boogvelden van de winkelramen en onder de kroonlijst. Het symbolische hert boven de ingang deur in de afgesnuite hoektravee is verdwenen, en tot bij het opheffen van de apotheek, enkele jaren terug, was het oorspronkelijk interieur nog intact.

De unieke apotheek op het Sint-Pietersplein, waar zowel het verzorgde en kleurrijke exterieur, als het intacte verfijnde interieur de hand van architect Dierkens verraden, illustreert de overgang van Art Nouveau naar Art Deco in Gent (1924). De apotheek 'Mees' in de Korte Dagsteeg nr. 1 vertoont de daaropvolgende evolutie naar de Nieuwe Zakelijkheid. De strenge vormgeving van de pui wordt nog gebroken door geometrische Art Deco motieven in gezandstraald glas (architecten J. en A. Rooms). Als voorbeeld van de neoclassicistische stroming bleef het interieur van een apotheek op de Koningin Elisabethlaan nr. 148, uit 1913, behouden.

Besluit

Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog eindigt dit overzicht van de Gentse winkelpuien. De inventarisatie van de representatieve exemplaren van de laatste decennia dringt zich weliswaar op maar stuit op een aantal moeilijk-

heden: de specifieke vormtaal is nog niet bestudeerd; bepaalde winkelketens en -merken programmeren in heel Vlaanderen een zelfde puiaankleding die tot een duidelijke uniformisering leidt enerzijds, terwijl anderzijds veel winkelinrichtingen, -etalages en -puien dikwijls uitgevoerd worden in zeer 'vluchtige' materialen en in sommige gevallen jaarlijks vernieuwd worden.

Een negatieve evolutie is alleszins de scheiding die zich, vooral sedert de Tweede Wereldoorlog, heeft doorgezet tussen het gelijkvloerse 'handelsfonds' en de rest van het gebouw. Dit resulteerde in een grote leegstand van de verdiepingen die hoogstens nog als opslagplaats gebruikt worden.

Voor wat de in dit overzicht aan de orde gestelde winkelpuien betreft, dringt zich ongetwijfeld een beschermingspolitiek op. Het is noodzakelijk dat het Gentse historische winkelpuipatrimonium onder toezicht wordt geplaatst en dat een aantal opmerkelijke en gave exemplaren, al of niet met hun interieur, wettelijk beschermd worden als monument.

Welke methode en criteria hierbij gevolgd dienen te worden vraagt nadere studie. Het grootste probleem zal ongetwijfeld zijn de commerciële imperatieven van reclamevoering en modegevoeligheid verzoenen met een verantwoorde beschermingspolitiek (16).

Winkelpui van de apotheek Prinses Clementinalaan nr. 13, ontworpen door G. Merlé in 1936. (Foto P. Somers)

Voetnoten.

- (1) De bouwaanvragen in het stadsarchief zijn terug te vinden in de reeks 535 voor wat de 18de-eeuwse bouwaanvragen betreft en in de reeks G.12 voor de 19de- en 20ste-eeuwse aanvragen. Om de leesbaarheid van de tekst niet te schaden werd niet naar de afzonderlijke dossiers verwezen.
- (2) Een van die privileges was het stapelrecht op het graan, waardoor een deel van al het graan dat langs Lae en Schelde vervoerd werd, in Gent opgestapeld moest worden en pas daarna verkocht mocht worden.
- (3) De eerste Parijse galerij 'Passages des Panoramas' dateert van 1800. 'Colbert', 'Choiseul' en 'Vivienne' dateren van 1826, de 'Gallerie d'Orléans' van 1829-31.
- (4) Het vroegste warenhuis in Parijs, 'Le Grand Colbert' dateert van 1843. 'Au Bon Marché', opgericht in 1852 kreeg als eerste een rationeel, aan de nieuwe eisen beantwoordend gebouw met grote vitrines, moderne concepten voor verlichting en circulatie, ontworpen in 1876 door architect L.A. Boileau en ingenieur G. Eiffel.
- (5) Het huis werd bewoond door verschillende generaties befaamde tingieters. De huidige woning werd opgetrokken door tingietier Philipus Die-rickx. De laatste tingietier, Désiré De Keghel, oefende hier zijn beroep uit tot 1917. In het huis was zowel de werkplaats als de verkoopruimte ondergebracht (M. Cauwe, „Vijf generaties tingieters in een Lodewijk XVI-huis te Gent”, *De woonstede door de eeuwen heen*, juni 1981, p. 32-55).
- (6) De Potter F., *Het boek der vermaarde uithangborden*, Gent, 1861.
- (7) Goyvaerts A., „Gents oudste warenhuis wordt gesloopt”, *Vooruit*, 14 augustus 1981.
- (8) In Amsterdam vertoont één van de vroegste gebouwen van Berlage (ca. 1885), de winkel Mercurius voor de firma Focke & Meltzer, sterke gelijkenis met dit Gentse warenhuis (zie Haagsma I., e.a., *Amsterdamse gebouwen 1880-1980*, Utrecht-Antwerpen, 1981).
- (9) Soms realiseerden jonge architecten na de eeuwwisseling ook buurt-winkels in de 'progressieve' Art Nouveau-architectuur: zo bij voorbeeld in de Jan Baptist Davidstraat nr. 4 (architect E. De Weerd - 1907) en nr. 6-8 (architect A. De Bondt - 1906), Lange Violettenstraat nr. 30 (met hardstenen plint, verfraaid met Art Nouveau smeedwerk, van architect Félicien Bilsen). Een vroeg ontwerp van architect O. Vande Voorde is de winkelpui in Art Nouveaustijl op de hoek van de Kouter en de Schouwburgstraat van 1901. Tegenover een nog floreale houten borstwering staat een bekroond kleurig en streng geometrisch glasraam. Een zeldzaam publicitair voorbeeld van achterglasschildering is nog aanwezig aan de zijde van de Schouwburgstraat. Van dezelfde architect is de pui van het 'Huis Collin' (1904) aan de Brabantdam nr. 70.
- (10) Andere merkwaardige voorbeelden in Art Nouveaustijl, waarbij het totaalconcept gevel-pui de attractiviteit van het handelspand verhoogt, zijn: Kunstlaan nr. 16-48-70 (architect Van Hoecke-Dessel, 1902), Lieven de Winnenstraat nr. 11-13 (architect J. Rooms, 1906), Iepenstraat nr. 5-7-9-15 (1904), Leeuwstraat nr. 62 (architect E. Maes, 1906), Belfortstraat nr. 25-27 (architect Henri en Valentin Vaerwijck, 1907), Gewad nr. 29 (arch. B. Van Heule 1907), Tentoonstellingslaan nr. 153 (1908), het hoekgebouw Sint-Baafsplein-Biezekapelstraat (1901). Van dit laatste voorbeeld werd het verfijnde Art Nouveau-winkelinterieur in de jaren zestig door het Gentse Museum voor Sierkunsten verworven.
- (11) Aan de dicht bevolkte buurt nabij het Dampoortstation werd naar ontwerp van architect P. De Taeye in 1928 het laatste grote gebouw van 'Vooruit', met kruidenierszaak en apotheek, opgetrokken in Art Decostijl (Antwerpsesteenweg nr. 2-8).
- (12) Onder de Art Decostijl, sterk beïnvloed door de wereldtentoonstelling van 1913 te Gent (streng geometrisch neoclassicisme met gestileerde bloemenmotieven) zijn een aantal geslaagde winkelpuien te catalogeren: het hoekhuis Wijzemanstraat nr. 13 (uurwerkmaker), Koestraat nr. 40 (delicatessenzaak, 1919), de verhandel Hoogstraat nr. 126 (1923), Tentoonstellinglaan nr. 119 (architect Ch. Hoge, 1924) de prachtige winkelpui met kleurige glasramen in de Sint-Pietersnieuwstraat (architect Th. De Smet, 1928). Tot één der kenmerken van de Art Deco behoren de fraaie figuratieve of geometrische kleurige glasramen van: Forelstraat nr. 94 (volkse voorstellingen van de bakkerij van Gaston en Victor Coolens), Begijnengracht nr. 40-42 (een toevoeging uit 1929 bij een Art Nou-

veauhuis uit 1903, architect De Groote), Voldersstraat ('Huis Cnudde' uit 1925, met het mooie glasraam, een pauw voorstellende). Alhoewel heden verminkt, straalt de winkelpui van het hoekhuis van Vlaanderenstraat en Kuiperskaai, aan het 'Rond Punt', in 1925 ontworpen door architect Geo Henderick, voor de confectiezaak 'Robert Jaxx', nog een grote waardigheid uit. Deze creatie was één der meest opvallende Art Deco winkelverbouwingen uit die jaren.

(13) Het verdeelhuis voerde zelf talrijke verbouwingen uit, onder meer Veldstraat nr. 80 (Huis Rogge), Kortemunt nr. 2 (sigarenwinkel van architect L. Boone).

(14) Van A. Claessens is een opmerkelijke pui met gebogen glaspaneel en een centrale met goudkleurige spiegelglas beklede zuil nog behouden, Vlaanderenstraat nr. 66, terwijl Gaston Eysseleinck bij de juwelenzaak Defauw in de Mageleinstraat nr. 43 een originele oplossing bracht voor een verlichte publiciteit: in een gebogen betonnen luifel werden witte en gekleurde ronde glasdelen met de naam van de uitbater, achteraan verlicht. Onder invloed van de Nieuwe Zakelijkheid realiseerden enkele jonge architecten opmerkelijke projecten: Serpentstraat nr. 1-3 (1937, architect G. Merlé), Korte Dagsteeg nr. 41-42 (jaren dertig, architect Versichele), Walpoortstraat (cirkelvormig hoekpand met balkons in oorspronkelijk groen geglazuurde tegels, met Art Decoglasramen aan de zijde van de Ketelvest, architect R. Schellinck), Dendermondsesteenweg (beenhouwerij Verkercke, van architect Callebout), Koningin Astridlaan nr. 182 (met Art Decopanelen onder Kroonlijst), Sint-Salvatorstraat nr. 34 ('De Oceaan'), Begijnengracht nr. 14, Koningin Elisabethlaan nr. 80, Nederkouter nr. 47 ('Huis Warie', van A. Claessens, 1930), Voldersstraat nr. 74 ('Huis Wellens', van architect A. De Bosscher), Lange-munt nr. 19 (textielzaak Sioen-De Haec 'Ville de Lyon', 1938).

(15) Van dezelfde architect Maurice Fétu, zijn nog twee, ondertussen verdwenen winkelverbouwingen gekend: 'Samdam' en 'Tilquin', beide in de Veldstraat.

(16) Door de *Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie van de stad Gent* wordt momenteel getracht, in overleg met de eigenaars en zaakvoerders, impact te krijgen op de vormgeving en de historische eenheid tussen pui en gevel te herstellen. Op basis van oorspronkelijke bouwaanvragen of van de algemene structuur van de gevel worden de krachtlijnen gesynthetiseerd, waarbinnen de creativiteit van de ontwerper zich kan ontwikkelen.

Bibliografie.

- Barret, A., *Vitrines de Paris*, Paris, 1980.
- Den Boer, W. - Van Dillen, G., *Geschiedenis van de handel, Eerste Nederlandse systematische ingerichte encyclopedie*, deel III, Amsterdam, 1947, p. 151-164.
- Deseyn, G., *19de-eeuwse winkelgalerijen. Vanderdonckdoorgang en galerijen Vandenbroeke in Stadsarcheologie*, jg. 4, nr. 1, p. 12-19.
- Dumont, M.E., *Gent, Een stedenaardrijkskundige studie*, Brugge, 1951, 2 dln.
- Geist, F.J., *Passagen, Ein Bautyp des 19. Jahrhunderts*, München, 1979.
- The golden age of shop design: European shop interiors 1880-1939*, London, 1975.
- Haccou, J.F., *Handel en marktwezen, Eerste Nederlandse systematische ingerichte encyclopedie*, deel VII, Amsterdam, 1950, p. 365-403.
- Heins, M., *Gand sa vie et ses institutions*, Gand, 1921-23, 3 dln.
- Ragon, M., *Histoire mondiale de l'architecture et de l'urbanisme modernes, s.l., 1971, 2 dln.*
- Samenwerkende maatschappij Vooruit nr. 1 Gent - 1881-1946.*
- Schiltmeijer, J.R., *De gevelstenen spreken*, Amsterdam, s.d.
- Shop front design, The Encyclopaedia Britannica*, 14 ed., volume 20, London, New York, 1929.
- Van der Grinten, E.F., *Negentiende-eeuwse winkelpuien*, Spiegel Historiaal, 1981, p. 98-107.

Het Citadelpark in Gent

B. Baillieul, G. Van der Linden en H. Van den Bossche.

D.M.S.A, R.M.L.Z en R.M.L.Z.

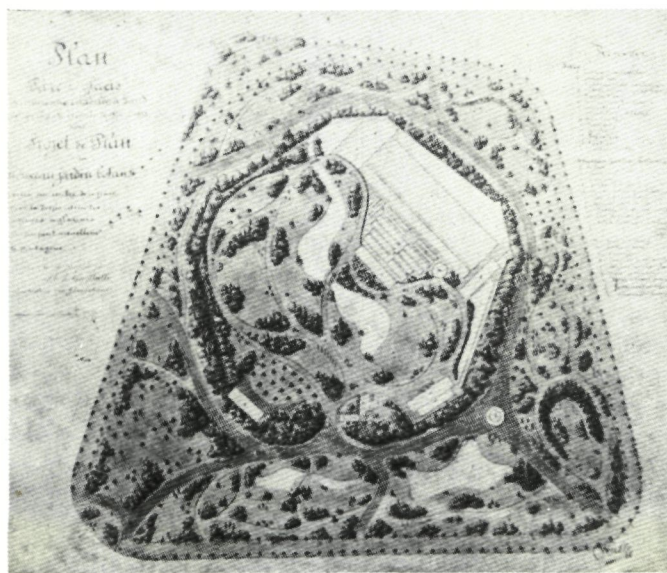
Tijdens het burgemeesterschap van Charles de Kerckhove de Dentergem wordt Hubert van Hulle, eerst aanwezig hovenier van de Gentse kruidentuin, tot inspecteur van de openbare beplantingen aangesteld. Deze beslissing betekent mede het keerpunt in de stedelijke politiek omtrent het openbaar groen in Gent. Onder de impuls van deze dynamische figuur wordt de aanleg van de eerste stadsparken en heel wat schooltuinen verwezenlijkt en wordt de uitbreiding van het bomenbestand gestimuleerd. Wanneer omstreeks 1860 de stadsomwallingen hun defensieve betekenis verliezen en de stad tien jaar later de Citadel kan aankopen, worden nieuwe mogelijkheden voor de aanleg van wandelgebieden en -parken geschapen.

In Gent — zoals in de meeste Europese steden — kwamen de gewone burgers tot ver in de achttiende eeuw bijeen op de marktplaatsen, pleinen en kerkhoven. Zo was de Kouter een zeer geliefde plek waar zondagse wandelaars elkaars aanwezigheid opzochten en hun mondaine toiletten lieten bewonderen. Vanaf de zestiende tot het begin van de achttiende eeuw zijn er de schietstanden van de Sint-Sebastiaansgilde opgesteld. Het boogschieten was in die tijd trouwens een geliefde sport bij de hogere burgerij. In 1785 worden langsheen de Coupure platanen en linden aangeplant. Na de Kouter was dit wijdse zicht op de waterloop, geflankeerd door twee rijen bomen zeer in trek bij de begoede burgers. Ook de slecht onderhouden stadswallen bleken zeer aantrekkelijke rustplekjes te zijn. Echter vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw begon het Gentse stadsbestuur de noodzaak aan openbaar groen in te zien. Deze opkomende belangstelling vloede niet voort uit een sociale of esthetische bekommernis maar sloot aan bij de grote belangstelling vanuit de geneeskunde

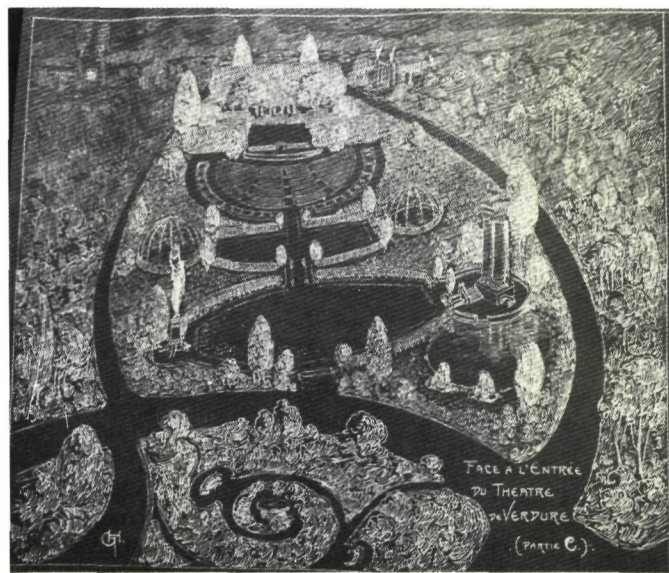
voor een betere hygiëne. Vandaar dat aanvankelijk vooral de milieuzuiverfunctie van het groen werd benadrukt: bomen zijn zuurstofverschaffers. Allereerst werden zij aangeplant langsheen de invalswegen, de waterlopen en de oude vesten. Later kreeg het groen ook andere functies: parken, squares en 'wandelingen' met hun rustgevend en attractief groen gaan fungeren als gemeenschappelijke tuin voor de rijke zondagse wandelaars.

Dat in Gent de evolutie van het groenbeleid zeer traag is verlopen, is te wijten aan het feit dat deze industriestad eerder een stad van werkers dan van wandelaars was. Nochtans zou het uiteindelijk de bedoeling zijn de straataanplantingen, parken en squares, met hun lommerrijk groen, hun grasvelden en kleurrijke plantsoenen tot midden in de stad, voor alle bevolkingslagen — en niet uitsluitend voor een elite — bereikbaar en genietbaar te maken. (1)

Er werd een uitgebreid dossier voor de aanleg van 'Promenades et Plantations Publiques, Boulevards et Squares' samengesteld. Het traject van de vroegere stadsvesten

Gedetailleerd ontwerp naar H.J. van Hulle (1872).

Niet uitgevoerd ontwerp van Théâtre de Verdure door G. Henderick.

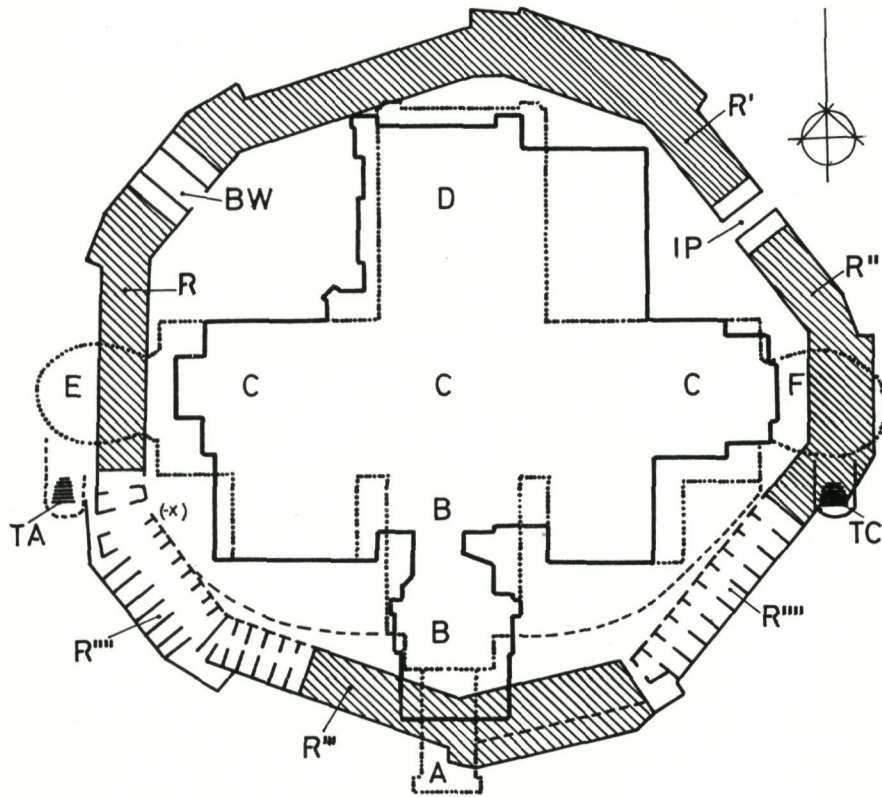
Muziekkiosk gebouwd door Beert-Campens (1885). (Foto P. Somers, R.M.L.Z.)

werd beplant en waar er voldoende ruimte beschikbaar was werden squares met asymmetrisch patroon naar Engels model, aangelegd. Om parken te realiseren was echter meer ruimte nodig en die ruimte bleek vooral te vinden aan de stadsrand.

In het kader van deze politiek nam de stad een optie op de gronden van de Citadel, waar in 1671 het fort van Monterey was opgericht als uitbreiding van de stadsomwalling. Tijdens het Hollandse bewind werd het fort vervangen door een vestiging ter verdediging tegen de Fransen. De vesting werd evenwel afgekeurd om militair-technische redenen en een gedeelte ervan kreeg de bestemming van infanterie-artilleriekazerne. In 1870 kan de stad de Citadel aankopen. Na langdurig overleg met de hogere overheid werd vier jaar later het definitieve urbanisatieplan van de wijk, opgemaakt door J. Hoffman, goedgekeurd: 26 ha kregen de bestemming van openbaar park en lanen, 18 ha werden gereserveerd voor woningbouw en 4,5 ha bleven militair domein.

Hubert van Hulle was intussen als ontwerper van het park aangesteld. Vanaf 1872 werden langs beide zijden van de monumentale toegangspoort tot de kazerne bomen aangeplant, werden de paden verhard en werd de 'Zwitserse Vallei', gelegen langsheen de huidige Leopold II-laan beplant. In dit parkgedeelte staan nu nog de oudste bomen, waarvan sommige afkomstig waren uit de onder de Franse overheersing aangelegde Engelse tuin op de helling tussen de Kortrijksesteenweg en de Leopold II-laan. Vermoedelijk dateren een aantal gewone platanen (*Platanus* (x) hybrida Brot.) met stamomtrekken van 3,10 m tot 3,65 m en een Spaanse aak (*Acer campestre* L.) met stamomtrek van 2,97 m (opname R.M.L.Z. '81) uit deze periode. Het ontwerp van van Hulle, in wezen zijn levenswerk, voorzag in een centrale (d.w.z. binnen de ring van de Citadel gelegen) botanische tuin met bijhorende plantenkassen en een omringend wandelpark in de conventionele landschapsstijl.

Als eerst aanwezend hovenier van de Kruidentuin, gelegen

Plattegrond die de belangrijkste gedaanteverwisselingen in beeld brengt (naar Van Wesemael, 1975).

De belangrijkste wijzigingen vonden plaats tijdens de periode voor de wereldtentoonstelling (zie fig):

— het gedeelte van de ring (R), gewezen soldatenkamers, heeft plaats moeten maken voor de bouw van het Azaleapaleis (E);
— de soldatenkamers (ring R'), werden deels behouden en omgevormd tot berg- en werkplaats (BW) voor de Plantsoendienst met aan de

achterkant er aanpalend de zg. grot met 3 bogen;
de monumentale ingangspoort (IP) werd behouden als monument.

— voor de bouw van het Casino (F) hebben de paardestallen (R'') plaats moeten ruimen.

Bij de opening van de wereldtentoonstelling (1913) werden de vroegere paviljoenen voor officieren (R'''), de soldatenkamers (R''') en de opslagplaatsen voor bloem en graan benut om een toegang vrij te maken tot het feestpaleis. Naar de toegang leidden: de eretrap (A) en de zijtrappen (TA en TC).

Enkele jaren voor de 2de wereldoorlog brak men de eretrap (A) weg. De gevel veranderde men derwijze dat de ingang van het gebouw zich op de gelijkvloerse verdieping bevond in plaats van op de eerste. Door deze verbouwing verdween een stuk van de ring (R'').

In de loop van 1943 verdween de Kleine Feestzaal (B).

Nog in hetzelfde jaar begon men met het optrekken van een volledig nieuwe zaal.

In 1950 werden de laatste overblijfselen van de 'ring' gesloopt.

Verder is door middel van een puntlijn de omtrek van het vroegere gebouwencomplex getekend. Als voornaamste delen zien we: de eretrap (A); de Kleine Feestzaal (B); de Grote (koude) serre, later hernoemd (C); de Warme serre, later verbouwd tot Winterwielersbaan of Velodroom, bekend als 't Kuipke, nu Sportpaleis (D); het Azaleapaleis (E) en het Casino (F). Ter vergelijking is in volle lijnen de omtrek van het huidige complex weergegeven.

in de hovingen van de voormalige Baudeloo-abdij, streefde hij ernaar de plantencollectie, die zeer te lijden had onder het ontstane plaatsgebrek en de plaatselijke water- en luchtverontreiniging, over te brengen naar een meer geschikt terrein.

Uit zijn 'Plan du Parc ... et Projet d'un nouveau jardin botanique' blijkt de aandacht die hij besteedde aan verfijnde details, prachtige kleurencombinaties en vijvers te midden van wijdse gazons doorkruist met brede lanen en kronkelende wandelpaden, waarlangs de wandelaar van de opgeroepen sfeerbeelden kon genieten. De resterende gedeelten van de kazematten probeerde hij in de parkaanleg te integreren: een deel van die kazematten werd met natuursteen en cement bezet om aldus een rotslandschap te evoceren. De rots, met cascade, in het noordwesten (1878), de twee chalets, het melksalon, de belvédère, een kiosk en meerdere beeldhouwwerken vormden de belangrijkste attractiepunten (2).

Aangenomen mag worden dat van Hulle zich vooral heeft laten inspireren door de toenmalige Parijse realisaties, aangezien hij in zijn 'Coup d'œil sur les promenades et les jardins publiques à notre époque' (1874) schreef dat: „de verschillende administraties en privépersonen de Parijse voorbeelden van o.a. Barillet-Descamp probeerden te imiteren”. Deze veronderstelling was echter in tegenstelling met de bewering van baron de Kerckhove de Dentergem

die verwijst naar invloeden van de Duitse school met Pückler-Muskau, Lenné en Jäger (3).

De aanleg van het park verliep met tussenpozen, vanaf 1872 (1875), naarmate de ontmanteling van de bastions vorderde en naargelang de nodige fondsen ter beschikking werden gesteld.

In 1890, zeven jaar na van Hulle's dood, was de parkaanleg voltooid. In datzelfde jaar verhuisde het leger naar de nieuwe nabijgelegen Leopoldkazerne. De nieuwe botanische tuin zou evenwel nooit de centrale inplantingsplaats, waarvan van Hulle steeds had gedroomd, in het park krijgen.

Intussen hadden zijn opvolgers Ingelrest, Moerman, De Wilde — met respect voor het werk van hun voorganger, maar vanuit een nieuwe, meer op de 'actief-recreatieve functie' afgestemde, visie — al in 1884 het park in zuidwestelijke richting met 6 ha uitgebreid. Het braakliggende terrein, in Hoffmans urbanisatieplan voor woningbouw bestemd, werd voorzien van een grote vijver en een kinderspeelplein.

In 1885 bouwde Beert-Campens de muziekkiosk, naar een ontwerp van architect Charles van Rijsselberghe. De installatie van een bewakingsdienst liet toe het park te verfraaien met talrijke bloeiende gewassen.

Zes jaar later vroeg het Gentse College van Burgemeester en Schepenen aan de beroemde Franse landschapsarchitect

Edward André en de Brusselaar Fuchs een advies betreffende de uitbreiding en de herinrichting van het park.

Moerman, Inspecteur des plantations publiques, maakte aan de hand van die gegevens een nieuw plan op. In 1892 kreeg Moerman van het College de opdracht een definitief werkplan, dat in 1893 zal worden uitgevoerd, op te stellen (4).

Op de plaats waar voordien de openluchtconcerten werden geprogrammeerd, verrees tussen 1800 en 1904 het Museum voor Schone Kunsten, naar plannen van Van Rijsselberghe.

In datzelfde jaar werd ook de Kruidentuin overgebracht — mede onder druk van de Gentse Tuinbouwschool — van de voormalige Baudeloo-abdij naar een terrein, gelegen tussen de Hofbouwlaan en de K. Ledeganckstraat, in de onmiddellijke omgeving van de tuinbouwschool en in het zuidoosten aansluitend bij het Citadelpark. Hier werden de plantentuin en het Botanisch Instituut ingeplant. Het arboretum vond een plaats in een gedeelte van het park.

Met het oog op de Wereldtentoonstelling van 1913 begon de stad met de sloping van de vroeg negentiende-eeuwse kazerne binnen de citadel. Enkel de toegangspoort werd als monument bewaard. De architecten Geo Henderick en Van de Voorde kregen de opdracht het park met zijn vrijgekomen centrale woeste grond te voorzien van ruime perspectieven en doorzichten. Uit deze periode dateert de afbeelding van het 'Théâtre de Verdure' door Geo Henderick. Het Museum werd uitgebreid met twee zijvleugels en een achterbouw langs de Hofbouwlaan.

Binnen het terrein van de voormalige citadel liet de stad het Feest- en Floraliënpaleis (met een casino, twee restaurants, een warme en een grote koude kas) bouwen.

Na Wereldoorlog I werd de warme kas omgebouwd tot sportpaleis. De nogal woeste omgeving van het Feest- en Floraliënpaleis evolueerde geleidelijk naar een verzorgde aanleg met een Franse rozentuin als blikvanger.

Het steeds talrijker wordend publiek maakte de verbreding van de banen en wandelpaden noodzakelijk.

Ter gelegenheid van de eeuwfeesten (1930) werden opnieuw aanpassingswerken doorgevoerd: de Franse rozentuin werd heraangelegd met rozelaars van Franse origine; een waaivormig rozenhof met waterspiegels kreeg een

plaats tussen het Sportpaleis en de muziekkiosk; het kinderspeelplein werd omgevormd tot een voorhof met trapvlakken, pergola's en waterpartijen (ontwerp van De Wilde); in de gazons werden talrijke bloemperken ingeplant.

In het parkgedeelte, dat als 'de Schelp' bekend is, werd in 1940 het openluchttheater, naar plannen van Van Overbeke, Boutinck en Bourgeois, aangelegd. In 1949 werden de meeste kazematten, tot dan door de plantsoendienst gebruikt als werk- en stapelhuizen, afgebroken voor de vernieuwing en de uitbreiding van het Feestpaleis. Het Feestpaleis kende nog uitbreidingen in 1963 en 1974, steeds ten koste van stukken groen. Door de jaren heen werd het Citadelpark verrijkt met talrijke beeldhouwwerken, o.a. het 'Moorke' (M. Menis en L. Mast), de groep 'Leie en Schelde' (J. de Lalaing, 1913), het monument Emile Claus (Y. Serruys, 1926), de 'Mastplanters' (J. Van Biesbroeck).

De vergulde leeuw (J. van den Cruysen, 1732), afkomstig van het gesloopte pakhuis op de Koornmarkt, werd opgesteld op een kunstmatige heuvel nabij de grote vijver. Onder de talrijke geïnventariseerde bomen (102 soorten en cultuurvariëteiten) trokken vooral de aandacht: de gele pavia (*Aesculus flava* Ait.), een berk (*Betula luminifera* Winkel (x)), het geelhout (*Cladastris lutea* (Mxf.) K. Koch), de *Eucommia ulmoides* Olive, de gele Amerikaanse eik (*Quercus rubra* L. cv. *Aurea*), de honingboom (*Sophora japonica* L. cv. *Pendula*), de grijze vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia* (Lam.) Spach).

(R.M.L.Z., 1981) (5).

Nog steeds herkent men in het Citadelpark, ondanks de ingrijpende transformaties van de voorbije honderd jaar, in de plantsoenen rond 'De Schelp' en langsheen de C. de Kerckhovelaan en in een aantal details de hand en de geest van Hubert van Hulle. Zijn oorspronkelijk opzet om de kazerne binnen de citadel te vervangen door een nieuwe botanische tuin zou echter nooit worden gerealiseerd. Het wandelpark, door hem bedoeld als buffergroep rondom de nieuwe botanische tuin, werd door de centrale inplanting en de systematische uitbreiding van het imposante gebouwencomplex (Congressencentrum, Floralië- en Sportpaleis en Casino) gedegradeerd tot make-up groen.

Voetnoten.

(1) 'Gent, groen van nu en toen', (tentoonstellingscatalogus - Museum A. Vander Haeghen 12 juni - 26 september 1982), Gent, 1982.

(2) Van Wesemael, M., *Citadelherinneringen. Ghendtsche tijdinghen*, 4: 168-176, in *Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en historische Kring* v.z.w. 'Gent', 1975.

(3) *De Kerckhove de Denterghem*, in Vander Haeghen, A., *Gand Guide Illustré*, p. 119-122, 1975.

(4) Informatie 'Plantsoendienst Gent'.

(5) Van der Linden G. en De Winter C., *Het Citadelpark te Gent*, in R.M.L.Z.-documentatiemap Landschapsonderzoek nr. 5, Brussel, juni 1982.

HENDERICK GEO-JEAN ARCHITECTE

Guido Deseyn
D.M.S.A.

Geo (Joris Jan) Henderick (St.-Amandsberg 1879 - Gent 1957): een dromer en een dichter, dat blijkt zowel uit zijn architectuur als uit zijn talrijke tekeningen en geschriften. De ontwikkeling van de naoorlogse functionele architectuur spaarde hem niet. Reeds in het midden van de jaren dertig veroordeelde een volgende generatie architecten hem als voorbijgestreefd. Nochtans verdient Geo Henderick de rehabilitatie van zijn fijngevoelig en esoterisch oeuvre. Zijn hele loopbaan lang is hij een typisch art nouveau-architect en individualist gebleven (1). Zijn latere expressionistische tekeningen laten dezelfde indruk na: '... curieux dessins de basiliques wagnériennes, de cathédrales mystérieuses, de sanctuaires d'autres mondes (...) frémissements et songueses comme des poèmes ...' (P.L. Flouquet).

De figuur van Geo Henderick is aan een herwaardering toe, op een niveau dat hem toekomt tussen andere talentvolle en gevierde generatiegenoten: Antoine Pompe (1873-1980), Emiel Van Averbek (1876-1946), Paul Hamesse (1877-1957), Achiël Van Hoecke-Dessel (1871-1918), Paul Cauchie (1875-1952) ... Zijn afwezigheid in de geschiedschrijving van de Art Nouveau in België is een dringend op te vullen leemte.

De tweede generatie Art Nouveau-architecten

In het academisch jaar 1894-1895 wordt Joris Jan Henderick voor het eerst vermeld als student van Karel Van Rysseberghe aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent. Henderick is echter één van de weinigen die als 'student' zijn roeping als architect kreeg; alle andere studiegenoten oefenden reeds een beroep uit: tekenaar, huisschilder, schrijnwerker, metsers ... De studietijd van Geo Henderick was boeiend voor een talentvol en aandachtig student. Het was de periode waarin de eerste en tweede tentoonstelling van 'La Libre Esthétique' en de Internationale tentoonstelling voor toegepaste kunst te Luik (met een belangrijke bijdrage van de Glasgowschool) de nieuwe stromingen in de Art Nouveau propageerden. Zijn hele opleiding door was België één van de centra van de Art Nouveau: met activiteiten als de jaarlijkse tentoonstellingen van 'La Libre Esthétique', en in 1897 de Wereldtentoonstelling in Brussel, met als hoogtepunt de Art Nouveaubijdrage tot de koloniale afdeling.

In 1901 is de laatste Art Nouveautentoonstelling van 'La Libre Esthétique' waaruit vooral de bijdragen van Noorwegen en Denemarken van belang waren voor Geo Henderick. In het buitenland beïnvloeden enkele belangrijke gebeurtenissen de progressieve architectuur: in 1898 de eerste tentoonstellingen van de Wiener Sezession en in Darmstadt de stichting van de kunstenaarskolonie op de Mathildenhöhe.

In 1903-1904 promoveert hij als architect ex-quo met uitmuntendheid. Geo Henderick was diep teleurgesteld in het 'academisch' architectuuronderwijs, zoals het toen werd onderwezen, en dat hij spottend als 'l'archéologie' bestempelde. Hij kwam daardoor ongetwijfeld in conflict met zijn leermeester, de Gentse stadsarchitect Karel Van Rysseberghe bij wie hij reeds tijdens zijn studies stage liep voor o.a. de restauratie- en verbouwingswerken van een aantal stadsgebouwen (het Koninklijk Muziekconservatorium, de Achtersikkel, de Lakenhalle, de Koninklijke Nederlandse Schouwburg).

Henderick betrok een woning in het volle stadscentrum, zodat hij al gauw sterk emotioneel betrokken raakte bij de grondige gedaanteverwisseling die de Gentse binnenstad onderging als gevolg van de urbanisatieplannen van burgemeester Braun, in het vooruitzicht van de Wereldtentoonstelling van 1913. Tegen de doorsnee-architectuur in Gent, die nog teerde op het 19de-eeuwse neoclassicisme, of tegen de modieuze neo-stijlen die aannemer-architecten als J.C. Semeij of een Ch. Van Driessche produceerden, reageerde hij heftig (2).

Geo Henderick nam de handschoen op en werd in Gent één van de weinige architecten die de moed hadden voor hun idealen te vechten en aldus boven een provinciaal niveau uitstegen. In Van Hoecke-Dessel, die de eindredactie waarnam van het Gentse Art Nouveaumaandblad 'La Tribune Artistique', vond hij een revolutionair geestesgenoot (3).

Reeds in december 1905 stelde Geo Henderick naast Van

Hoecke-Dessel, Henri en Valentin Vaerwijck, tentoon in de Aula van de universiteit op de derde tentoonstelling van de 'Association Artistique de Gand', met zijn ontwerp voor een huis met bureaus aan de Terneuzenlaan, een kleine woning te Ledeberg (Edmond Van Hoorebekerstraat 60), en twee ontwerpen te Wetteren: een woning van een industrieel en een uitvoering van een dubbelwoning. Van zijn eerste realisaties vormt vooral de bouw van hogervermeld ontwerp van een woning met bureaus voor een revisiebedrijf van scheepsmotoren aan de Muide, een beschermenswaardig geheel met de gecementeerde straatgevels van het ernaast gelegen beluik in de Assenedestraat.

Een hoekhuis met verbruikzaal aan het Sluizeken wordt, alhoewel de bouwaanvraag uit 1904 niet genaamtend is, op basis van stijlkenmerken en geschrift aan Henderick toegewezen. Dit feeëriek gebouw zou als zijn eerste Art Nouveau-creatie kunnen gelden. Merkwaardig was hier het gebruik van een veelkleurige cementering (rood, blauw, geel, groen), een procédé dat ook aan de Assenedestraat is gebruikt.

Geo Henderick behoorde tot de tweede generatie Art Nouveau-architecten die het geometrische verkozen boven het florale of het organische. Hij was daarin de perfecte tijdgenoot van Hamesse, Pompe, Van Averbek (4). De ongewone vormtaal die hij bij zijn eerste realisaties ontwikkelde, situeerde hem onmiddellijk bij de meest talentvolle en gewaardeerde jonge Gentse architecten. Zo trok hij vlug de aandacht van de kapitaalkrachtige fabrikant, tevens gemeenteraadslid, Lummerzheim, die hem de op-

Tekening naar bouwaanvraag: Sluizeken 4 (1904). (R.M.L.Z.)

dracht gaf in 1906-1907 een kasteel in Art Nouveaustijl te bouwen in Wondelgem (Kapiteinstraat), gelegen in een prachtig park. In de beste Art Nouveaupertraditie ontwierp

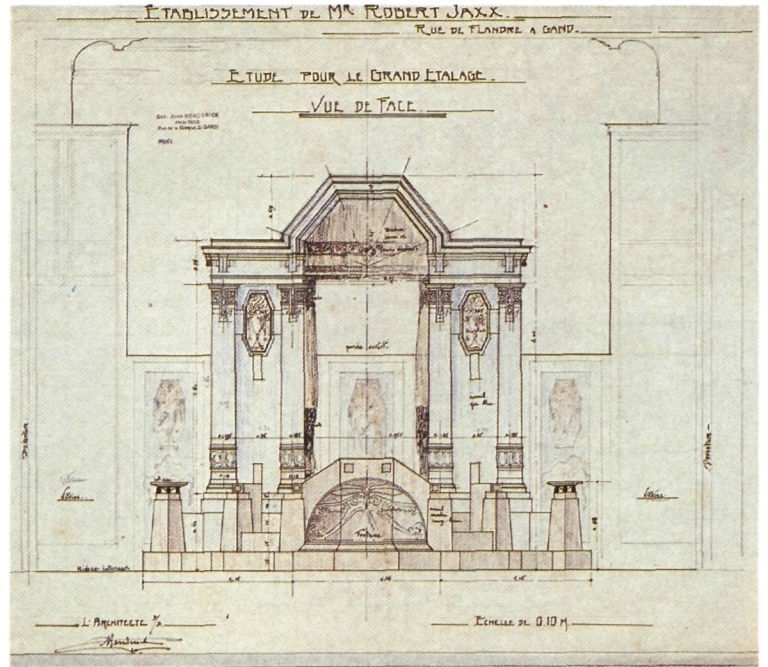

Reconstructietekening: Villa Lummerzheim (1906-1907). (Tekening G. Verheeke)

Volgende pagina: 'Rêverie' (potloodtekening opgehoogd met waterverf). (Verzameling Henderick - 1927).

Winkelhuis, Vlaanderenstraat. Ontwerp voor een grote vitrine. (Verzameling Henderick)

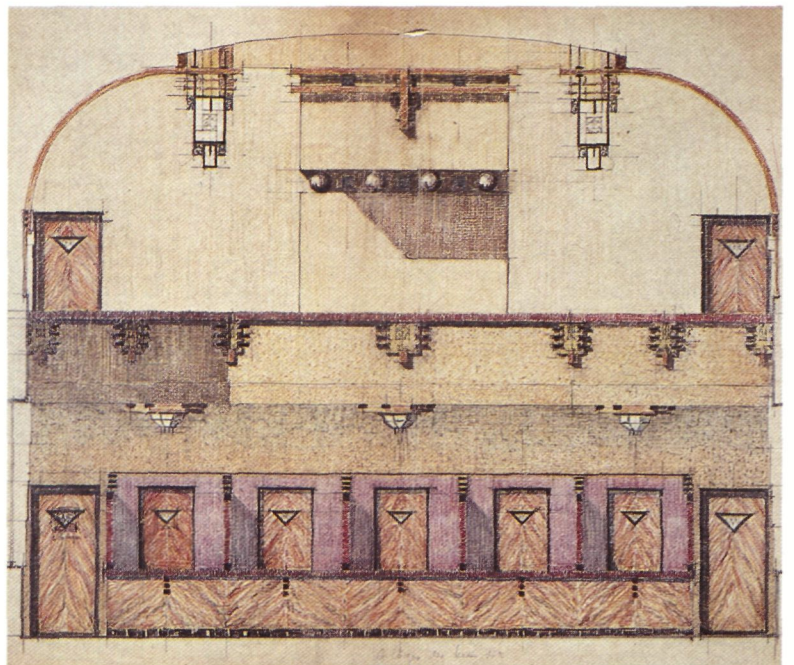
hij het tuinpaviljoen en het toegangshekken. Ook verzorgde hij de binneninrichting in dezelfde stijl (5).

Voor de gebroeders Lummerzheim bouwde hij een rij modelwoningen, 'de belles maisons, dites du type employés', eveneens te Wondelgem, in de Driemasterstraat (de vroegere Meersdreef). Deze 27 arbeidershuizen veroorzaakten vóór Wereldoorlog I, enige ophef door hun platte daken. Kort daarna realiseerde Henderick een villa, nog met gecementeerde gevels, in Sint-Amansberg (hoek Victor Braekmanlaan en Rozebroeckstraat). Belangrijk is hier de toegangspoort (nu gescheiden van de woning), die ons een indruk geeft van het afsluithekken dat hij eerder voor het kasteel Lummerzheim ontwierp.

De hoogtepunten van zijn Art Nouveaucarrière waren de ontwerpen voor het 'Grand Palais du Valentino' (later achtereenvolgens: Scala, Wintergarten, Coliseum) in 1911

en de (verdwenen) hallen van de machines, van de werktuigen en van de elektriciteit op de Gentse Wereldtentoonstelling van 1913.

De 'Valentino' op de Kuiperskaai, centraal in het toenmalige uitgangskwartier rond het Zuidstation, vormde een geniale weerspiegeling van de tijdsgeest. De voorgevel was rijkelijk versierd met o.a. dansende en musicerende vrouwen in hoogrelief. Twee 'victoires' bekroonden de geveltop. Een metalen dakconstructie, bestaande uit vijf driescharnierspanten, volgens een zeer persoonlijke vormgeving, overspannen de zaal. De zesde metalen spant is meesterlijk verwerkt in de voorgevel en bepaalde de hele vormgeving ervan (6). 'Marquises' overdekten de drie ingangen. De structuur van de hal is volledig in de lijn van Van De Veldes 'Werkbund' (1907), als toepassing van industriële vormgeving. Deze zaal maakt in die tijd furore:

Gekleurde ontwerpschets achterzijde zaal 'Ciné Palace' (1928). (Verzameling Henderick)

„Salle pour bals, concerts, fêtes, réunions, spectacles, conférences, cinéma américain, décorations magnéfiques de 3000 glaces...”. Haar geschiedenis is onverbrekkelijk verbonden met een halve eeuw ontspanningsleven in Gent. Wat haar waarde zo onvervangbaar maakte, is het feit dat de enige andere monumentale Art Nouveaureactie van Geo Henderick, de hallen op de Wereldtentoonstelling twee jaar later, deze manifestatie niet heeft overleefd. Het 'Coliseum', zoals deze feestzaal thans wordt genoemd, dreigt nochtans het lot van andere unieke Art Nouveauegebouwen te zullen delen: Horta's Volkshuis, Van Hoecke-Dessels 'Sint-Pieterstoren', Pompes Palace Hotel, alle het slachtoffer van de grondspeculatie...

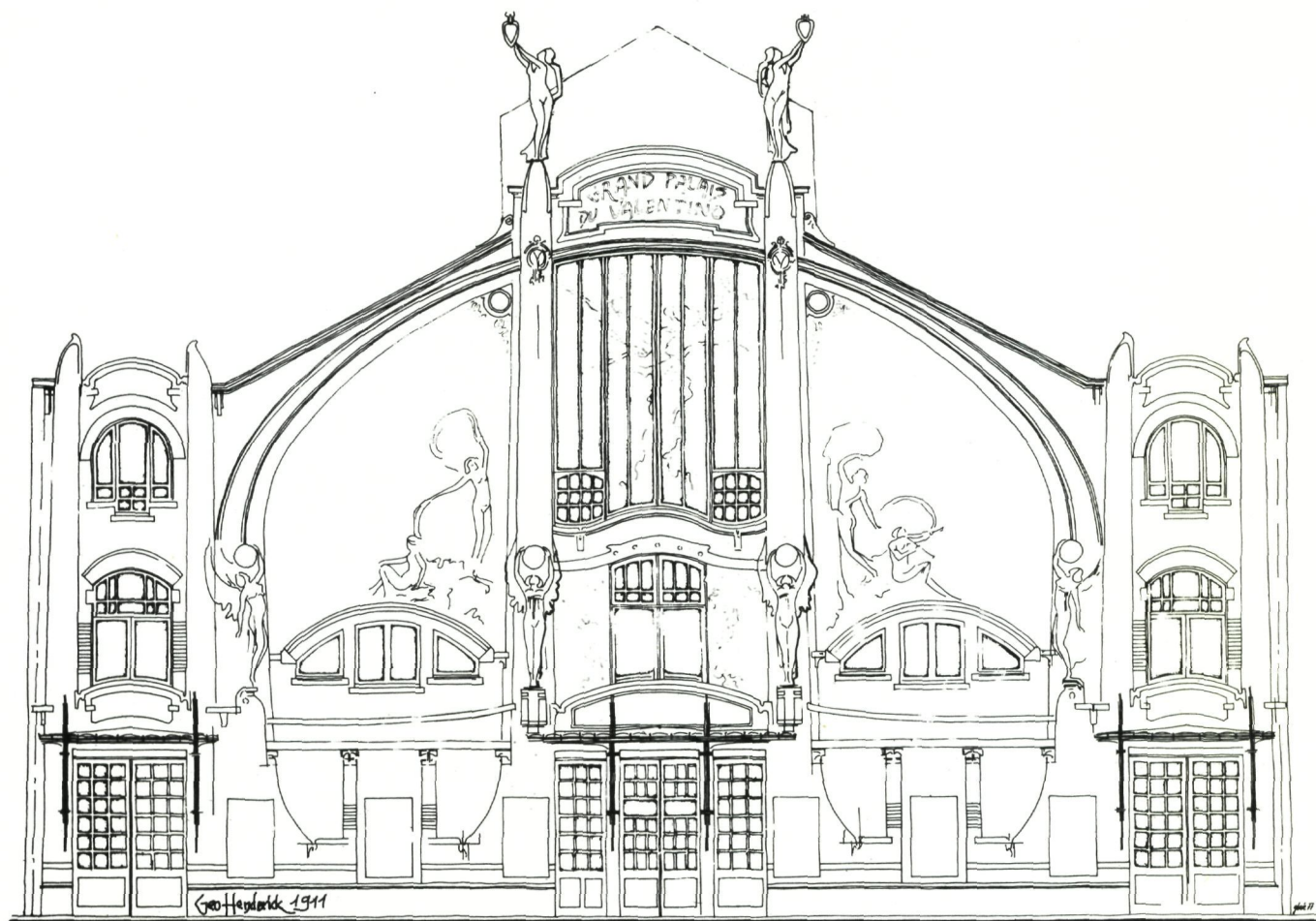
Geo Henderick werd naast Oscar Van de Voorde (1871-1935) (7) aangezocht om op de Gentse Wereldtentoonstelling de hallen van de machines, van de werktuigen en van de elektriciteit te realiseren. Deze hallen waren de modernste van de hele tentoonstelling en jaren later refereerde men nog steeds naar deze geslaagde, doch verdwenen, realisaties. Bij diezelfde gelegenheid werkte hij ook een voorstel uit voor de heraanleg van het Citadelpark; een voorstel dat niet werd weerhouden, toen voor de bouw van een

groot feestpaleis n.o.v. Oscar Van de Voorde werd geop- teerd. De fantasievolle tuinaanleg die Henderick creëerde, mag als één van de weinige tuinontwerpen in Art Nouveaustijl gelden. Het romantisch groenkader dat hij schetste, bevatte naast de verdere uitbouw van het 19de- eeuwse Engelse landschapspark, een diep van de Art Nouveaue doordrongen stukje utopia, dat hij bevolkte met dromerige vrouwenfiguren in lange gewaden (8).

Uit die periode kennen wij van Henderick ook enkele stede- bouwkundige projecten. Zo ontwierp hij reeds vóór de eerste wereldoorlog een grote tuinwijk voor de ontsluiting van de Neermeersen, langs de Leie voorbij de Albertbrug, een project dat echter nooit werd uitgevoerd. Met een kleinere tuinwijk in Doornik had hij meer succes.

De bouw in 1916 van opbrengsthuisen bij de Rozemarijn- brug (hoek Coupure Rechts en Papegaaistraat), in gele en rode bakstenen met ornamenten in hardsteen, sluit Geo Hendericks Art Nouveauperiode af.

Vanaf toen koos hij resoluut voor het gebruik van 'eerlijke bouwmaterialen'. Daarvóór waren zijn gepleisterde gevels een noodzaak voor het aanbrengen van de decoratieve ele- menten. Hij slaagde er in elk geval in, nog vóór zijn der-

Facade Principale

Desse a l'échelle de 0.02 m par mètre

par l'Architecte Souvergnin

Henderick 1911

Reconstructietekening: 'Salle Valentino' (Coliseum) (1911). (R.M.L.Z.)

GENT-GAND
1913

Galerij der Machienen.
Galerie des Machines.
Machinery gallery.
Maschinengalerie.

Gekleurde postkaart Wereldtentoonstelling 1913: 'Palais de l'Electricité'. (Verzameling J. Vanderstraeten)

tigste levensjaar, een zeer persoonlijke en niet te imiteren stijl te ontwikkelen. Het is moeilijk uit zijn Art Nouveau-periode een volledige inventaris op te maken van zijn werk. Vele van zijn realisaties zijn ongesigneerd, nog niet als dusdanig herkend of kregen nog niet de aandacht die zij verdienen (9).

De weinige, sobere en gestileerde Art Nouveau-interieurelementen die intact gebleven zijn (vooral die van Terneu-

zenlaan 5 en de borstweringen, trapleuningen en zitbanken van het Coliseum) getuigen eveneens van zijn vakmanschap. De realiteit van het beroep van architect kwam bij deze dromer soms hard aan en hij kwam meermaals in conflict met zijn opdrachtgevers. Bittere opmerkingen zijn aan te treffen in de addendi bij zijn reisverslagen van 1907 en 1909 (10).

Tekening naar bouwaanvraag: huurhouderij en handelshuizen Brugse Steenweg nr. 5-11 (1907). (R.M.L.Z.)

Ontwerptekening, potlood opgehoogd met waterverf; villa aan Albertbrug (1928). (Verzameling Henderick)

Geo Hendericks expressionisme

De onderbreking die optreedt tussen 1916 en 1925 in zijn architecturaal oeuvre wordt niet enkel veroorzaakt door de oorlogsomstandigheden en de gevolgen daarvan, doch moet eveneens worden verklaard vanuit zijn onderwijsopdracht aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent; een opdracht die hij ten zeerste ter harte nam. Geo Henderick bewees ook zijn veelzijdig talent toen hij in 1923 werd aangezocht om het neoromaanse ontwerp van architect Van der Voort voor de nieuwe dorpskerk van Nieuwpoort-bad te helpen realiseren. Hij zuiverde het ontwerp van alle eclectische invloeden, om tenslotte een 'essentiële' neoromaanse ruimtewerking te bekomen, die dicht de sterk ascetisch-spirituele sfeer van de vroeg-romaanse kerkgebouwen benaderde.

In hetzelfde decennium creëerde hij tevens zijn uitgebreide verzameling tekeningen, die door hun hoge artistieke waarde hun oorspronkelijk educatief opzet ver overgroeiden. Geo Henderick 'tekende' zich van het symbolisme naar het expressionisme. In zijn tweede grote pro-

duktieperiode (1925-1935) is hij dan ook sterk beïnvloed door het Duitse architecturale expressionisme. De neiging tot een zeker maniërisme effende voor Henderick de overgang naar een plastisch-pittoreske richting in de Art Deco, een stijl waarin hij een tweede reeks geslaagde realisaties op zijn actief kon schrijven. De kleurrijke voorgevel en verbruikszaal voor de bakkerij Henderick 'Le Touriste' (1925), nabij het Dampoortstation, is een geïsoleerde Art Deco-creatie, waarbij de 'gnomen' in granito die de ingang flankeren als het ware deze nieuwe vormtaal schragen. Dezelfde Scandinavisch-mythologische motieven herhaalde hij in enkele latere realisaties (11).

Op de Parijse 'Exposition des Arts décoratifs' van 1925 veroorzaakte Le Corbusier de doorbraak van het functionalisme. De stap naar een functionelere architectuur, die b.v. Henry Van de Velde heeft kunnen zetten, heeft Geo Henderick nooit overtuigend gedaan of willen doen. Oppervlakkig bekeken leunen zijn plastische realisaties in baksteen uit de jaren twintig aan bij de Amsterdamse School, doch wel met een consequente evolutie naar de zuivering van de barokke ornamentiek die aanvankelijk de herkenbaarheid van zijn realisaties uitmaakte. Dit resul-

terde, in het begin van de jaren dertig in een zeer persoonlijke vorm van functionalisme die afweek van wat de school van de 'Nieuwe Zakelijkheid' propageerde. Als fervent individualist en romanticus zette hij zich sterk af tegen deze 'Nieuwe Zakelijkheid', die volgens hem tot vervlakking, eentonigheid en middelmatigheid moest leiden. In hun totaal concept zijn Hendericks realisaties na de eerste wereldoorlog tot in de kleinste details nog door-drongen van de Art Nouveaageest: de architect als totaal-kunstenaar, meester van zijn schepping. Dit uit zich o.m. via zijn interieurontwerpen en -stoffering (vooral in de metaalbewerking: sierhekkens, haardschermen, licht-armaturen en lusters, deurklinken e.d. ontwikkelde hij zijn eigen fantasie), en ook in zijn grafisch werk, zijn publikaties en lezingen, waarin hij zijn architectuurfilosofie vurig verdedigde. Daaruit blijkt duidelijk dat hij gedurende drie decennia in Gent meester bleef en de heersende architectuurstromingen aanvoelde, dit tot hij in de jaren dertig werd 'afgelost' door een Jules Lippens (1893-1961), een Joannes Albert de Bondt (1898-1969), een Gaston Eyselinck (1907-1953), een Geo Bontinck (1903-). Zijn creativiteit leek onuitputtelijk. Tussen de beide wereldoorlogen verfraaide hij Gent met enkele van zijn meest opvallende gebouwen (12).

Uitschieters zijn o.a. het appartementsgebouw van de Godshuizen- en Groot-Brittanniëlaan (1928),... op Sint-Amandsberg de tot in de details uitzonderlijk verzorgde villa 'Les gnomes' (verkaveling Carelshof), en een homogene gevelrij, waaronder zijn eigen woning na 1931, langs de Gordunakaai (1926-1927). Een andere kern die een geslaagd overzicht biedt van Geo Hendericks talent, wordt gevormd door het gebouwengeheel aan de Patijntjesstraat en de Aaigemstraat. De op Frank Lloyd Wrights vroege werk geïnspireerde symmetrische dubbelwoning 'Radica-Dodica' (ca. 1930) en de aanpalende dubbelwoning 'L'oiseau bleu - Tytyl en Mytyl' (naar de avontuurlijke creaties van Maurice Maeterlincks toneelstuk - 1929), vormen enkele van die intimistische ontwerpen van Henderick. „L'ensemble reste charmant et vieillissant, à cause des proportions exquises de ses façades et de la délicatesse des détails" (P.L. Fouquet). Het aanpalende appartementsgebouw, in zeer functionele stijl, vertoont als enig decoratief element de typische 'gnomen' in beton (Patijntjesstraat 2-8, hoek Aaigemstraat 18-26 uit 1931).

Henderick ontwierp ook aan de kust, op zijn eigen (?) villa na, diverse nog niet geïdentificeerde woningen. In die jaren nam hij ook met een ontwerp deel aan de wedstrijd voor de herinrichting van de Kunstberg te Brussel. Verder schonk hij Gent, na het succes van zijn 'Salle Valentino', nog drie andere belangrijke filmzalen: de 'Ciné Palace' (Koormarkt - 1928), de 'Ciné Rex' (Sint-Pietersstation - 1933) en de 'Capitole' (Gent-Zuid - 1932), deze beide laatste voor rekening van zijn vriend Lummerzheim.

Voor de coöperatieve maatschappij 'Ciné', die het 'Ciné Palace' uitbaatte, afhankelijkheid van het Liberaal Huis aan de Korenmarkt, verkreeg Henderick de opdracht (via de progressieve vleugel van de Liberale Partij, de vereniging 'De Vrijheidsliefde') tot de herinrichting van deze filmzaal. De moderniseringswerken waren gespreid over verscheidene jaren, tot in 1934. Het ontwerp voor deze

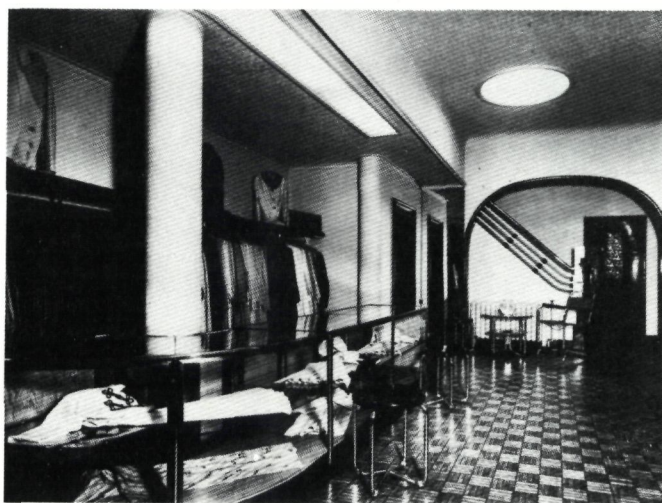

Interieur verbruikzaal patisserie Henderick 'Le Touriste', Dampoort (1925). (Verzameling Henderick, foto's De Vogelaere)

bioscoop uit 1928 is één van de hoogtepunten van de Art Deco in Gent te noemen. Aansluitend verbouwde hij in 1938 de gelijkvloerse zaal onder de 'Ciné Palace' tot een vergaderzaal voor de liberale partij in gestroomlijnde 'Packet-boat' stijl.

In het begin van de jaren dertig stond Geo Henderick voor de moeilijke opdracht de 'Ciné Capitole' te ontwerpen, waarbij hij rekening moest houden met de bestaande 19de-eeuwse neoclassicistische monumentale gevel. Het interieur van de zaal is sober gehouden; toch straalt deze ruimte, die plaats biedt aan 1.800 toeschouwers, een voor-naamheid uit, door haar opbouw analoog aan de 'Ciné Rex' te Antwerpen n.o.v. architect L. Stynen. De verdieping bevatte een foyer, en in de kelder was de bar 'Cabaret' ingericht. De 'Ciné Rex' (1933) is één van Hendericks meest geslaagde realisaties. Als bewonderaar van Frank Lloyd Wright, ontwierp hij de thans verdwenen muurdecoratie van de filmzaal 'Rex' ter ere van deze grote Amerikaanse architect.

Ook uitzonderlijke winkelinrichtingen kon hij op zijn palmares schrijven. Bij een verbouwing in Art Decostijl van

Winkelinrichting in Nieuwe Zakelijkheid: 'Paris-Londres', Veldstraat. (Verzameling Henderick, foto's De Vogelaere)

Oorspronkelijke toestand wandbekleding zaal 'Ciné Rex'. (Verzameling Henderick, foto De Vogelaere)

de gelijkvloerse verdieping van een hoekhuis aan het Jules Lippensplein ('rond punt') in 1925, vormde de fraaie omlijsting van het grote gebogen winkelraam een gewaardeerde blikvanger voor de modeconfectiezaak van Robert Jaxx. Van latere datum waren de even geslaagde herinrichtingen in functionele stijl van de handelszaken 'Paris-Londres' en 'Herckenrath' in de Gentse Veldstraat.

Geo Hendericks grafisch werk

De visuele ervaringen die hij opdeed gedurende zijn studiereizen (Parijs 1907, de Rijnvallei 1909) en die hij vastlegde in tientallen tekeningen, alsook zijn lezingen (geïllustreerd met een honderdtal pentekeningen) over de toen in de actualiteit gebrachte tempels van Angkor Vat (1917), beïnvloedden onmiskenbaar zijn latere architectuur.

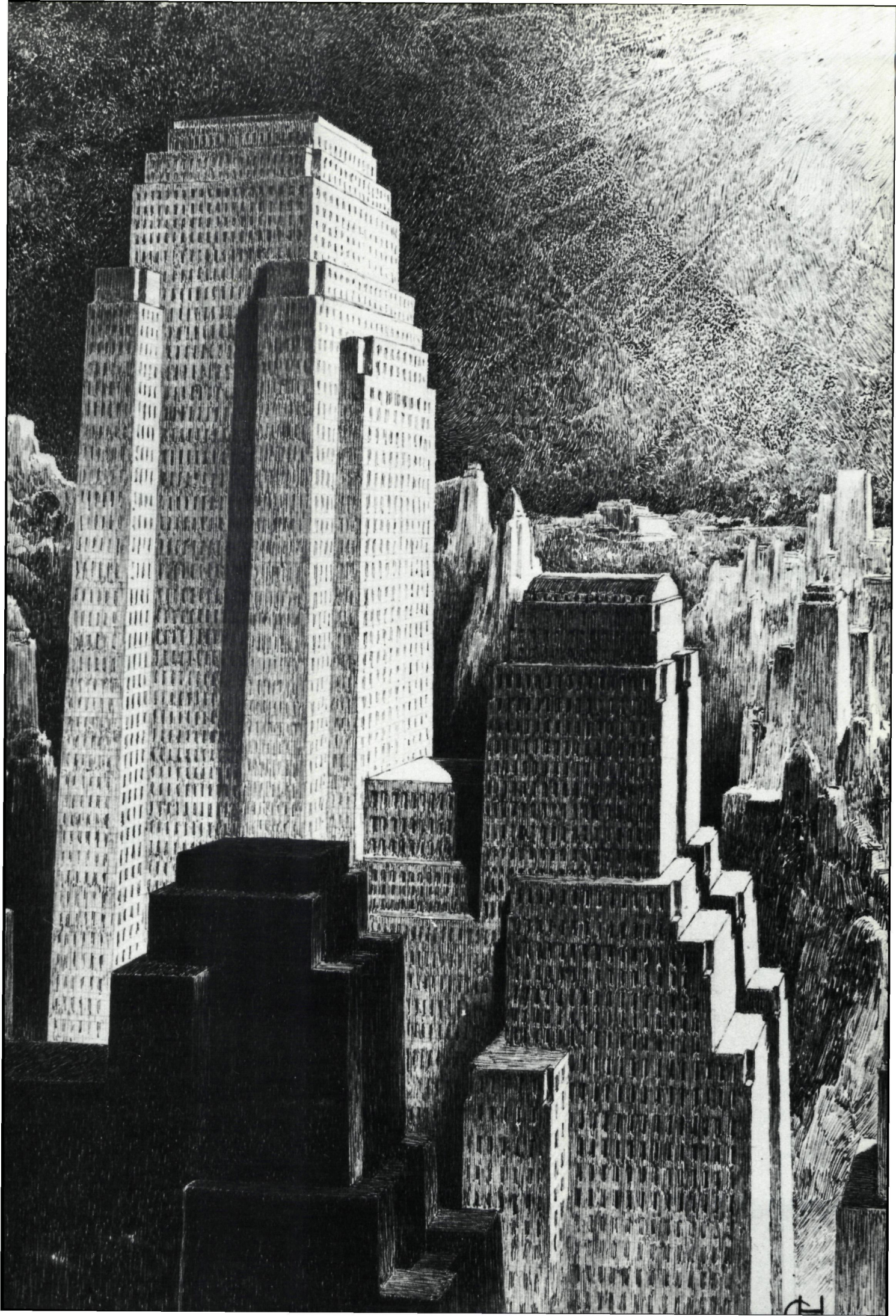
Met een aantal gekleurde mystieke tekeningen evoceerde Henderick op een tentoonstelling in 1918 Art Nouveau-ontwerpen van kerkinterieurs. Op deze tentoonstelling verwekte hij schandaal omdat hij het aangedurfd had o.a. onder de titel: 'Mater Dolorosa' een naakte vrouw in aanbidding voor het altaar af te beelden. De werken moesten worden verwijderd. De relatie natuur-architectuur en de gewenste inbreng van de plastische kunsten in de architecturale vormgeving, vallen op te maken uit de thema's van zijn meesterlijke pentekeningen. Vooral rijzige beeldhouwwerken, die kroonlijsten, koepels, torens en allereerste dakornamenten hemelwaarts schijnen te verlengen, verraden zijn mystieke inborst. Boven het eigenlijke bouwvolume uitstijgende pilasters maken trouwens voor lange tijd zijn 'trade-mark' uit. De 'rêveries', zoals hij ze zelf noemde, meesterwerkjes van tekenkunst, realiseerde hij in de loop van de jaren twintig en bundelde ze voor zijn lezingen. Zij illustreren zijn evolutie naar het expressionisme. Een bloemlezing daarvan werd opgenomen in het werk: 'La merveilleuse Architecture' uitgegeven in 1938 door de Koninklijke Vereniging der Brusselse Architecten. Kort vóór wereldoorlog I was deze tendens bij Henderick reeds merkbaar, parallel aan de manifestatie van de artistieke avant-garde van de (hoofdzakelijk Duitse) expressionistische architectuur.

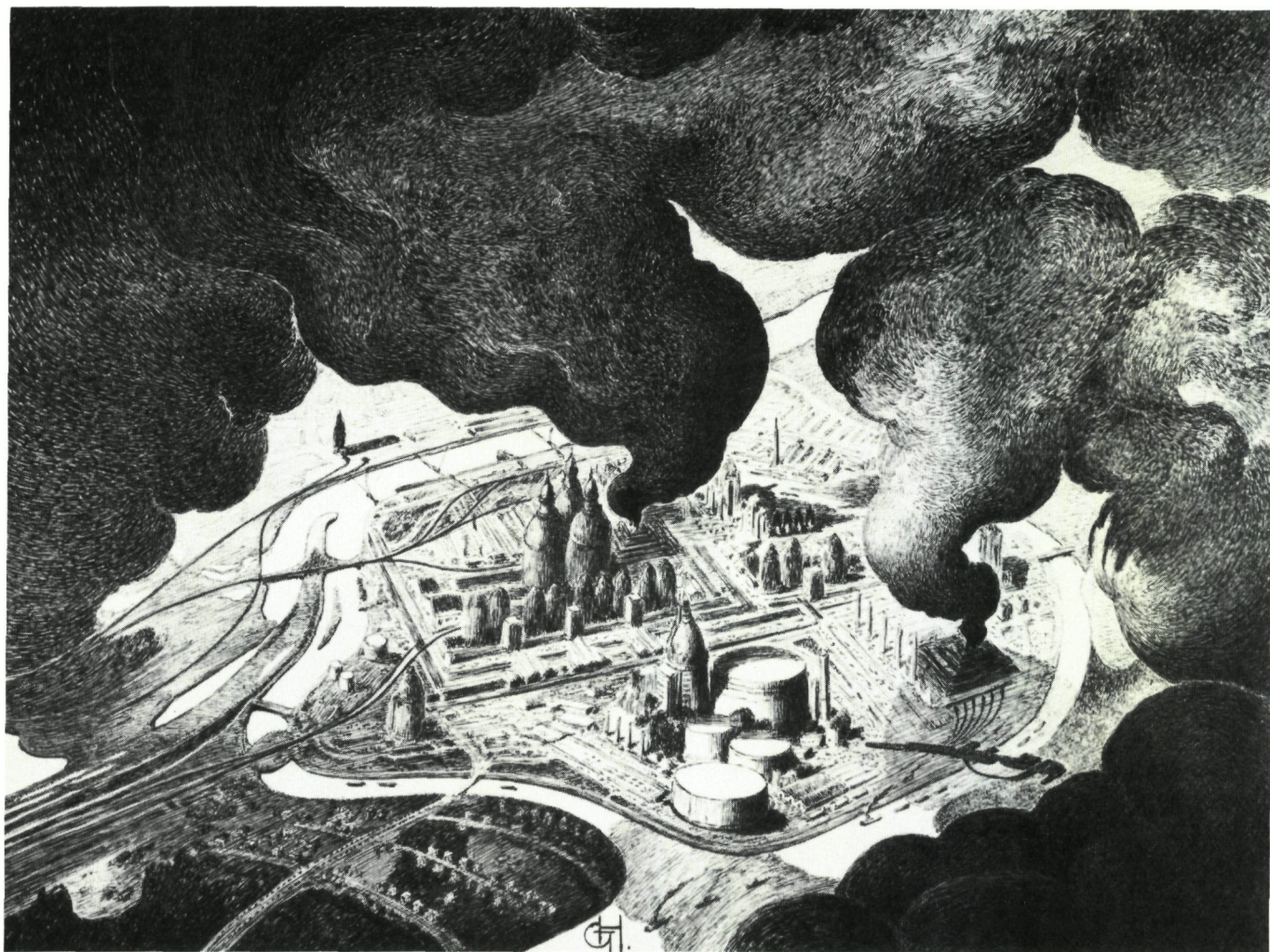
Zoals vele Duitse architecten die zich bij deze beweging aansloten, benadrukte Geo Henderick de sociale taak van de architectuur. Als een echte expressionist behandelde hij in zijn tekeningen op mystieke wijze een bepaald thema, zonder over de constructieve realiseerbaarheid na te denken (13). Zij bereiken het peil van de tekeningen van een Hans Poelzig, Eric Mendelsohn, Peter Behrens en een Mies van der Rohe. Net als de geniale, doch jong gestorven architect Antonio Sant'Elia, werd hij geïnspireerd door de romantische aspecten van de technologische vooruitgang en de expansie van de industriële grootsteden, wat beiden tot uitdrukking brachten in hun utopische tekeningen. De nieuwe mogelijkheden schuilgaand in de 'wolkenkrabbers' die b.v. in New York verrezen, fascineerden hem: „Les grandes tours qui s'échelonnent en perspective semblent grimper vers le ciel, vouloir grandir encore et ce sont vraiment des choses infinies se diluant dans l'infini...”.

Woningen Gordunakaai (1926-1927). (Verzameling Henderick, foto De Vogelaere)

Volgende bladzijde: pentekening „wolkenkrabbers”. (Verzameling Henderick)

Pentekening. (Verzameling Henderick)

Soms zijn deze tekeningen persoonlijke grafische interpretaties van gedichten of projecten van thans reeds lang vergeten kunstenaars, soms onuitgevoerde eigen ontwerpen met een sterk plastisch dynamisme. Deze tekeningen ter illustratie van zijn lezingen demonstrenen dat hij de vroegste geschiedenis van de bouwkunst en de modernste internationale architectuurstromingen bestudeerde, en de essentie ervan kon assimileren en interpreteren. Als docent had hij daardoor ongetwijfeld een sterke impact op zijn studenten.

Geo Henderick en het architectuuronderwijs

Zijn hele leven lang bleef hij ijveren om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en de architect terug zijn plaats als totaal-kunstenaar te laten heroveren. In zijn reisverslagen geeft hij reeds blijk van een kritische visie op de architectuur en het architectuuronderwijs van zijn tijd. Henderick wierp zich op als hardnekkig tegenstander van de 'historische bouwstijlen' en het 'academisme'. In passionele brieven gericht aan de commissieleden van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent, hekelde hij het architectuuronderwijs en de ondergeschikte rol die de architect toebedeeld kreeg.

Vanaf 1911-1912 werd het architectuuronderwijs hervormd en op 7 studiejaren gebracht, elk jaar met een afzonderlijk docent. Een achtste jaar was voorbehouden voor 'middeleeuwse bouwkunde'. Henderick werd in het jaar waarin hij de 'Salle Valentino' ontwierp, als docent aangeworven, naast o.a. Oscar Vande Voorde en Jules Vanden Hende. Charles Van Rysselberghe, die tot dan toe alle studiejaren had geleid, gaf zijn leerstoel op.

In de loop van 1926 greep in de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Gent de stichtingsherdenking plaats, een manifestatie waaraan Henderick als oudstudent en als docent uiteraard deelnam.

Tussen beide oorlogen nam hij ook talrijke erefuncties waar, zoals het voorzitterschap van de Koninklijke Vereniging der Bouwmeesters van Oost-Vlaanderen.

Geo Henderick bleef de functie van docent 28 jaar bekleeden. In het begin van de tweede wereldoorlog kreeg hij hevige kritiek te verduren, enerzijds van Vlaamsgezinde studenten omdat hij in de kringen van de Franstalige Gentse burgerij verkeerde, en anderzijds van de zijde van collaborateurs en van de Duitse bezetter omdat de filosofie die bleek uit zijn lesgeven zich niet verzoende met de fascistische ideologie. Om deze redenen werd hij tot ontslag gedwongen kort vóór zijn pensioengerechtigde leeftijd. Ontmoedigd trachtte hij zich te verdedigen, als slachtoffer

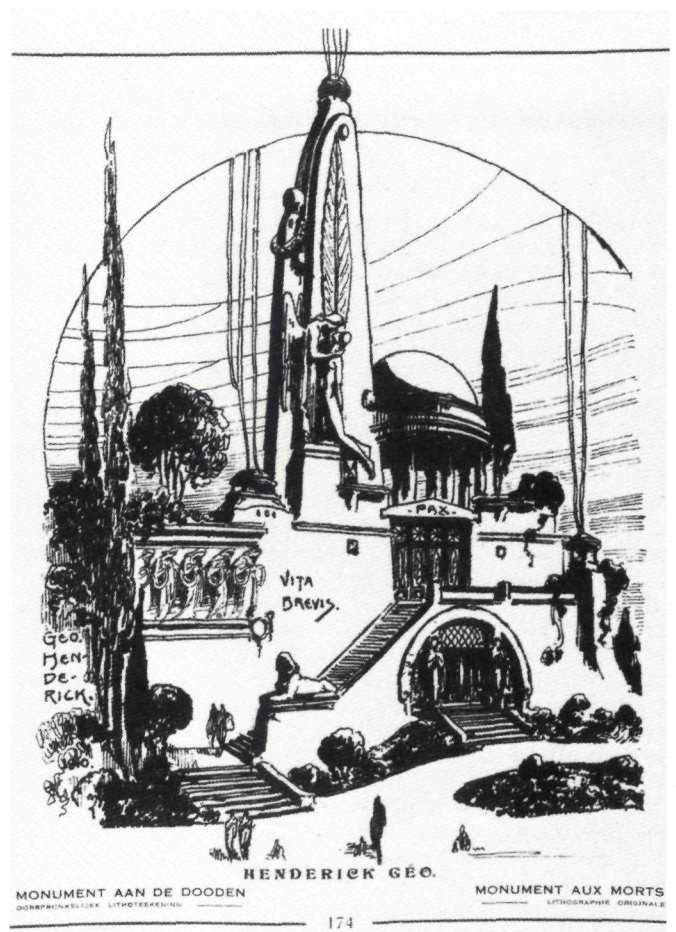
van twee wereldoorlogen die, integer als hij was, telkens zijn carrière kwamen breken (14). Reeds tegen het einde van de jaren dertig was hij uit dezelfde kringen aangevalen voor zijn 'decadente en voorbijgestreefde' architectuur. Nochtans was hij zich bewust van het onrecht dat hem werd aangedaan, en als visionair, kon hij zijn criticasters op de vooravond van de tweede wereldoorlog van replek dienen (15).

Om na de oorlog de financiële zorgen, als gevolg van de behandeling waarvan hij het slachtoffer was, het hoofd te bieden, trad hij hoofdzakelijk op voor expertises, in het kader van de 'wederopbouw'. Als architect had hij slechts weinig opdrachten meer, hij was oud en had de moed verloren. Onder de schaarse realisaties na 1945 zijn te vermelden: de 'Ciné Astrid' te Eeklo en de verbouwing van de chocoladefabriek 'Provoyeur' aan de Ketelvest te Gent.

In melancholische bewoordingen overschouwde hij de architectuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen: „... une époque où les hommes de bonne volonté voulaient construire en beauté; mais le temps fût trop court, ils durent pour la plupart s'en tenir à des châteaux en Espagne. Maintenant ces hommes sont devenus de vieux hommes et tout est à recommencer”. Hij stierf in hetzelfde jaar als Henri Van de Velde: 1957, doch in tegenstelling tot deze laatste, door bijna iedereen vergeten.

Uit 1910 enkele poëtische regels, fragment van een post-scriptum bij het reisverslag 'Les Châteaux du Rhin', die treffend zijn rijk leven als kunstenaar samenvatten:

„A la coupe du beau on a bu longuement,
Et devant la fierté d'un art que l'on adore
Se referment en soi, s'observant en enfant
Pour la dernière fois, on sût rêver encore”.

Pentekening 'Vita Brevis', ontwerp dodenmonument (bijdrage tot retrospectieve 1926). (Archief S.H.I.A.S.)

Voetnoten:

- (1) P.J. Flouquet in 'Bâtir' (1935): „Geo Henderick est resté le symboliste qu'il fut dans sa jeunesse. Attaché aux principes philosophiques qui proposent le monde comme un reflet des vertus intérieures de l'individu, il s'oppose par exemple à l'événement du pur collectivisme: défendant le charme de l'ornementation, souhaitant une collaboration plus intime de l'architecte, du peintre et du sculpteur, pour la création de logis souriants et raffinés, qui, selon son propos, fassent fête à l'habitant”.
- (2) „Tous ces fabricants de pain d'épices vont nous doter d'une ville moderne digne des pires moments de la pire décadence (...). Nos longues suites de façades, éternellement monotones, décalqués l'une de l'autre, et banalement prétentieuses, modelées sur des motifs commerciaux à deux francs pièce, ont un air de faux luxe, que ne devrait plus tromper personne (...). A quoi bon alors de déblayer tout notre vieux centre si on le remplace par des caricatures, et surtout pourquoi former de jeunes architectes dans nos académies, tous capables de faire mieux que ce que l'on a fait, s'ils doivent se borner à regarder, bras croisés, l'accroissement d'un tas de laideurs autour de quelques vieilles belles choses, que nous légua le passé...”.
- (3) „Les modernistes sont des transfugés, des échappés qui, fatigués de ramer en cadence sur les galères de l'art ancien, ont résolument abandonné leur antique bagage pour se hasarder dans l'inconnu à la poursuite d'un idéal nouveau, aussi captivant que vague et mal défini: rétablir le bon sens esthétique des temps où il n'y avait ni doctrines, ni académies, ni musées' (Van Hoecke-Dessel, 1905).
- (4) Hij was, net als zijn generatiegenoten, onderhevig aan de invloed van de Schotse Art Nouveauschool (Charles Rennie Mackintosh 1868-1928). Daarenboven was hij gevoelig voor de stijl tendensen die door de architecten Jozef Olbrich (1867-1900) en Jozef Hoffman (1870-1956), ontwerper van het poëtische en geraffineerde Paleis Stoclet te Brussel (1905-1911) mede-oprichters in 1897 van de 'Wiener Sezession', werden gepropageerd.

- Ook invloed had het hoofdgebouw van de Turijnse kunsttentoonstelling in 1902 n.o.v. Raimondo d'Aronco (1857-1932), één der belangrijkste vertegenwoordigers van de Italiaanse Art Nouveau, op Hendericks latere werken als de 'Valentino' en de hallen van de Wereldtentoonstelling. Ook de Duitse periode van Van de Velde (1863- 1957), na 1900, beïnvloedde onmiskenbaar de jonge Henderick (het Osthausmuseum 1902, het Folkwang Museum te Hagen 1902, Huis Leuring Scheveningen 1903, project restaurant Webicht 1904).
- (5) Het kasteel is in 1956 uitgebrand en afgebroken. Het domein werd in de jaren zeventig verkaveld.
- (6) Zoals in Art Nouveauletters op elk spant is aangegeven, werden ze vervaardigd en samengesteld door het constructieatelier Nobels-Peelman te Sint-Niklaas.
- (7) Oscar van de Voorde was confrater-docent, later directeur aan de Gentse Academie voor Schone Kunsten in Gent (1920-1935) en ontwerper van de ere-paleizen van de Wereldtentoonstelling van 1913.
- (8) Dit project bereikt hetzelfde niveau van Victor Horta's parkaanleg voor de Villa Carpentier te Ronse.
- (9) Daartoe behoren b.v. de opbrengsthuisen op de hoek van de Nieuwbrugkaai en de Volmolenstraat (sterk verbouwd - 1905), Brugse Steenweg 5-7-9-11 (huurhouderij, geflankeerd door 2 spiegelsymmetrische handeldshuisen, 1907), Kartaizerlaan 12 (1908).
- (10) „Le tout-le-monde-architecte est le mot d'ordre qui sert à détruire l'histoire d'un Art qui jadis donnait le ton à tous les arts plastiques (...). De là tous nos décomptes et démêlés avec certains propriétaires (...) ne comprenant pas que nous puissions nous attacher à des choses matérielles pour eux, spirituelles pour nous, jusqu'à ce que achevées, elles nous procurent une grande déception dû au mauvais vouloir du dit propriétaire payant et rognant (...). Car nous aimons réellement en amoureux, ces pauvres débris de nous, qui sortent de terre, petit à petit grandissent et

s'ébauchent jusqu'à s'affermir enfin en un ensemble se rapprochant plus ou moins de celui que nous avons créé (...) elle reste nôtre jusqu'au jour ou l'ayant-droit pénétre dans sa propriété en maître, en chassant avec le dernier maçon à nous soumis, le dernier poème du long conte que nous avons brodé sur elle. Conte où l'on jouait un peu le rôle du prince charmant, pauvre auteur hélas, qu'on paie et qu'on remercie où que l'on remercie et ... qu'on ne paie pas''.

(11) Vgl. de verwerking van fantastische maskers als typografische vignettes op de plannen van het architectengenootschap Fernand Bodson en Antoine Pompe, en het gebruik van deze maskers als sculpturen bij enkele van Pompes realisaties: erker van Gheude-huis (1913), gevel herenhuis J. Sermonlaan Ganshoren (1922), woonkamer van het huis van de architect Kastelijnsstraat Elsene en het ontwerp voor huis en studio van de fotograaf Alban te Brussel (1924).

(12) Koning Albertlaan 77 (ca. 1925), Gordunakaai 5 (1926), Blankenbergestraat 72 (gevelrenovatie, 1927), Congreslaan 40 (1929), Sportstraat (afgebroken) Tennislaan 1-9 (1927), Elsstraat 7-9 (1927), Groot-Brittanniëlaan 1-7 (1928), en 42 (tussen 1925-1930), Vaderlandstraat 158 (1930), Eedverbondkaai 283-284 (U-vormige plattegrond, hoek vormend met Koning Albertlaan en Paul Frederiqstraat, 1932), alsook enkele kleinere woningen aan de Godshuizenlaan, Bijlokevest, Coupure Links, Heirnislaan. Dendermondse Steenweg (Destelbergen), en een villa voor Lummerzheim (Kapiteinstraat).

(13) cfr. de 'Alpino-Architectuur' en de 'Glashäuser' van Bruno Taut.

(14) „10 années de guerre avec un intermède voué à l'incomplète, au provisoire, ce ne fût pas très réjouissant; toute une génération d'artistes a été perdue en cette période qui pesa sur eux comme une chape de plomb. Seuls quelques arrivistes ont pu surnager, membres du VNV, Rexistes, Dinassos, devenus communistes; ils se bousculent devant la porte entr'ouverte sur l'avenir. Ce sont eux que vous parleront de l'architecture de demain...''.

(15) „Mais telle qu'est l'architecture d'aujourd'hui, sans le travail labourieux des derniers cinquante ans, elle n'aurait pu naître. Dans l'enseignement, nous constatons que la jeunesse d'aujourd'hui prétend ne pas s'encombrer de poésie et de sentiment. Pourtant, en vieillissant, nous comprenons mieux que les heures passées à rêver, ne furent pas des heures perdus, parce qu'elles menèrent vers l'imagination nécessaire pour créer... vraiment (...). Pourtant la vie nous pousse vers le rationalisme, vers l'unification des formes, des mesures et des styles. Notre art évolue vers l'élaboration d'une existence basée sur la logique, la simplicité et la raison. Le souffle de l'urbanisme entraîne avec lui les tours d'ivoire, la poésie surannée, désuète. Nous sommes en équilibre instable sur deux époques, dont l'une porte encore les vestiges de son ancienne grandeur ('la conception basée sur l'inspiration'), et dont l'autre, dans sa grande nudité ne promet encore qu'une vague destinée, timide effort vers la beauté sans apprêt''.

Bibliografie

- La Tribune Artistique*, jaargang 2, nr. 24, december 1905.
Flouquet, J.P., *Visages Gantois: Geo Henderick ou symbolisme et architecture d'intimité*, in *Bâtir*, nr. 26, Brussel, 1935.
Henderick, G.J., *Rapport d'un voyage d'études au Rhin*, Gent, 1909.
Henderick, G.J., *Compte-rendu d'un voyage d'études à Paris*, Gent, 1907.
Henderick, G.J., *Gand, cité des contrastes. Promenade à travers le temps et l'espace*, in *Bâtir*, nr. 26, Brussel, 1935.
Henderick, G.J., *Petite leçon d'urbanisme pour ceux qui n'en sont pas encore saturés*, in *Jaarboek der Sier- en Nijverheidskunsten*, jg. 1, Sint-Amandsberg, 1939.
Henderick, G.J., *La Merveilleuse Architecture*, in *Structure*, Kerstnummer, Brussel, 1938.
Art Nouveau België - catalogus tentoonstelling Europalia 80 België 150, Paleis voor Schone Kunsten, Brussel, 1980-1981.
De Smet, Y. en Poulain N., *Van Kromme tot Rechte, architectuur en toegepaste kunsten in Oost-Vlaanderen van 1920 tot 1940*, Cultureel jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen, bijdragen (nieuwe reeks, nr. 9), Gent, 1979.
Deseyn, G., *Bedreigd: Salle Valentino of te Coliseum*, in *Stadsarcheologie*, jg. 2, nr. 3, Gent, 1978.
Nauers Lexicon der Modernen Architectur, München, 1963.
De Meyer, D. en Verstraete L., *Gent-Zuid, botsing tussen twee werelden: historiek Coliseum*, Gent, 1981, overgenomen uit: *Gent-Zuid: op schaal van welke mens*, document van Werkgroep Zuid, Gent, 1981.
Van Acker, D. en Hendrijckx, M., *Langs het Kanaal*, Gent, 1982.
Van den Bossche, H., *Art Deco en Architectuur*, in *Art Deco*, catalogus tentoonstelling, Sint-Niklaas, 1980.

Tentoonstellingen

- 1904, 1906, 1907, 1909 (Gent). 1909-1910 (Brussel), 1912. 1921 (Gent): *Salons van de Kring 'Kunst en Kennis'*, gegroeid uit de *Vriendenkring van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Gent*.
1905: *3de salon van de 'Association Artistique de Gand'*.
1926: *retrospectieve van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Gent*.
1975: *Gent, Duizend Jaar Kunst en Cultuur, III, Centrum voor Kunst en Cultuur, Gent*.
1980-81: *Art Nouveau België, tentoonstelling Europalia 80 België 150. Paleis voor Schone Kunsten, Brussel*.
Een grote retrospectieve van Geo Hendericks werk is gepland voor 1982-83, ter gelegenheid van zijn 25 jaar overlijden.

Deurtrekker in de vorm van een zeepaardje (Godshuizenlaan nr. 1-7). (Tekening G. Deseyn)

Een aanzet tot een beheersplan voor een gerangschikt landschap, het Staatsbos Berlare-Broek Luik I: de natuurwetenschappelijke waarde

Paul van den Breemt en Regi de Meirman

R.M.L.Z.

Het staatsbos Berlare-Broek is een deel van het landschap Berlare-Broek, dat bij Koninklijk Besluit van 18 september 1981 gerangschikt werd om reden van de esthetische en de wetenschappelijke waarde.

Dit landschap, gelegen op de linkeroever van de Schelde, bevindt zich op het grondgebied van de gemeente Berlare in het arrondissement Dendermonde. In de omgeving liggen de woonkernen van Zele, Berlare, Wichelen, Uitbergen en Overmere-Donk.

De gerangschikte landschappen, het Donkmeer (K.B. 6 juli 1956) en de Turfput (K.B. 26 april 1977) maken, samen met het hier besproken landschap deel uit van een zeer oude meander van de Schelde. In een eerste luik van dit tweedelig artikel worden het ontstaan en de latere geschiedenis van deze meander toegelicht. Verder wordt nader ingegaan op de biologische en geomorfologische waarde van het gebied.

In het tweede luik (zie volgend nummer) komt het beheersplan aan bod.

Deel I: Geomorfologische waarde

Ontstaansgeschiedenis

Het Berlare-Broek is een deel van een uitgeveende meander van de Schelde. Door deze uitvening kan men op de stafkaart (fig. 1) de specifieke vorm opmerken van het Donkmeer, de Turfput en het Berlare-Broek. Hierin herkennen de geomorfologen de hoefijzervorm, die duidt op de aanwezigheid van een afgesneden meander.

Naast deze vorm kan men op de bodemkaart (1) een bijkomende aanwijzing vinden, waaruit blijkt dat de meander niet steeds op dezelfde plaats lag. De meerdere veenachtige bodems, die op de vereenvoudigde bodemkaart (fig. 2) als lichtjes gebogen vlakjes met de aanduiding V ingetekend zijn, duiden erop dat deze meander een evolutie heeft doorgemaakt (2).

Een sprong in het verleden

Het tijdstip waarop de oorspronkelijke meander ontstaan is, kan gesitueerd worden in de overgangperiode na de laatste glaciële periode van het Würm-ijstijdperk (Weichsel) in het begin van het Tardiglaciaal.

Vóór deze overgangperiode — dus in de laatste glaciële periode — werd het noordelijk deel van Oost-Vlaanderen opgevuld met zandig materiaal afgezet door rivieren, die gevoed werden met afsmeltende sneeuw en/of aangebracht door sneeuwstormen.

Dit respectievelijk niveo-fluviatiel en niveo-eolisch materiaal bedekt nu nog steeds het deel van Oost-Vlaanderen dat ook de Vlaamse vallei genoemd wordt (3). De verwilderde rivieren en riviertjes uit deze glaciële periode evolueerden in de overgangperiode naar meanderende rivieren of riviertjes onder invloed van de verwarming van het klimaat (4).

De Schelde vormde hierop geen uitzondering. Door een constante aanvoer van water werden meanders gevormd, terwijl ze zich terzelfder tijd insneed. Het op deze wijze verwijderde materiaal werd door de rivier over honderden meters getransporteerd. Op diverse plaatsen werd dit materiaal gededoneerd, dat vervolgens weggewaaid kon worden door de overheersende westenwinden en waarbij stuif- of landduinen werden gevormd. Het ontstaan van de Donk van Overmere kan in deze periode gesitueerd worden; terzelfder tijd had de meander van Overmere een grote evolutie doorgemaakt, zoals geïllustreerd wordt door bijgaande tekening (fig. 3).

Er kan gesteld worden dat in het Alleröd (een warmere periode van het Tardiglaciaal) de evolutie van de meander van Overmere heel dicht bij haar huidige fossiele vorm stond. In het Alleröd had zich namelijk een relatief dicht plantendek ontwikkeld, wat nadien een snelle verandering van de geomorfologische kenmerken van het Vlaamse landschap in de weg stond (5).

Ongeveer 10.000 jaar geleden (6) heeft de Schelde haar meander afgesneden. Deze afsnijding had als gevolg dat deze meander een bijna stilstaand water werd (7). In deze rustige omgeving kon zich, naast een oevervegetatie ook

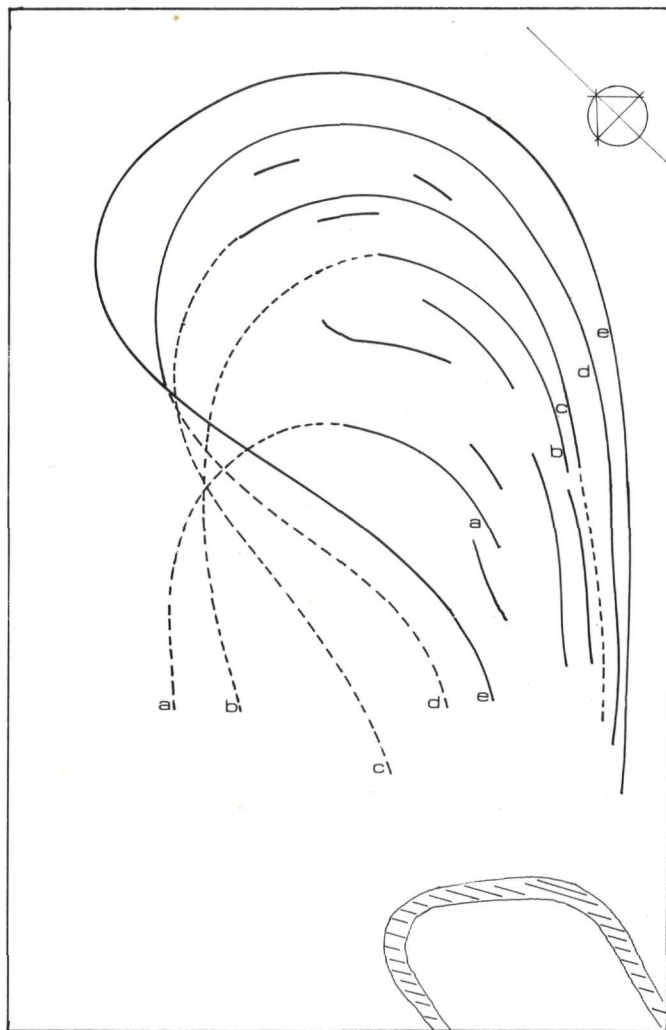
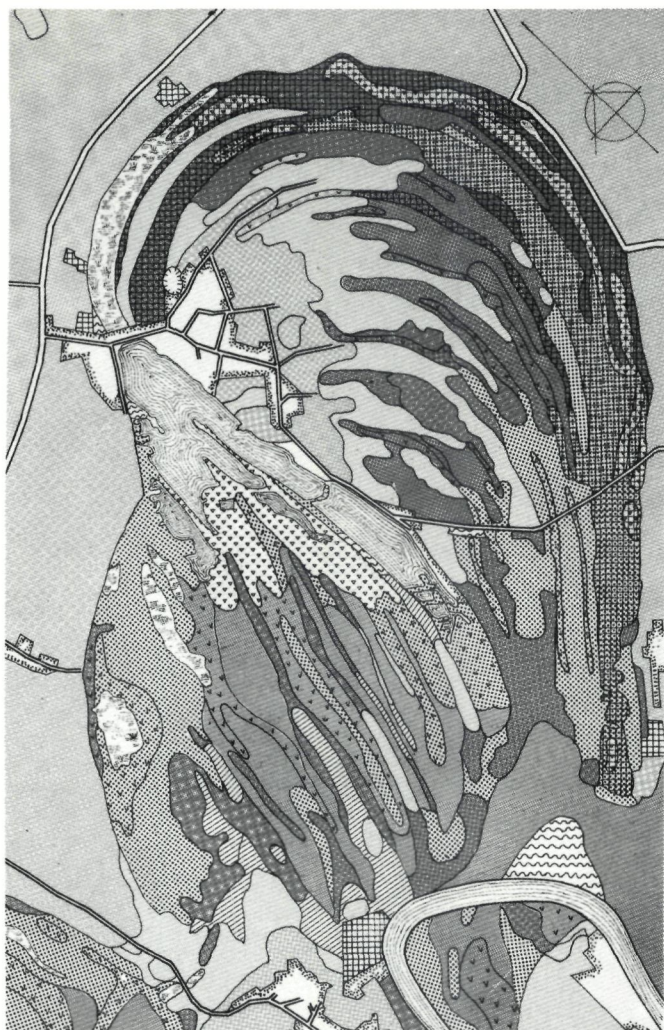

Fig. 3: de evolutie van de meander in de tijd naar de Bodemkaart van België, kaartbladen 56W (1960) en 56E (1963).

De verschillende veenachtige bodems werden als volle lijnen getekend, evenals de uitgevende meander (kromme e). De stippellijnen samen met deze volle lijnen geven de vermoedelijke plaats weer waar de meander zich bevond op een bepaald tijdstip. Zo stelt de kromme a de meander voor die het verst in de tijd terug gaat.

Hiernaast: Fig. 2: vereenvoudigde bodemkaart naar de Bodemkaart van België, kaartbladen 56W (1960) en 56E (1963). (G. De Winter)

een waterplantenvegetatie ontwikkelen. Afgestorven waterorganismen en plantedelen accumuleerden zich op de bodem van dit hoefijzervormig meer, wat leidde tot de vorming van veen. Duizenden jaren verliepen vooraleer de meander volledig opgevuld was ten gevolge van het verlandingsproces.

Ingreep van de mens

Tot vóór de 2de helft van de 17de eeuw bleef dit gebied praktisch onaangeroerd (Mijs, 1971). Een gedetailleerde kaart van Meysman (1676) laat hierover geen twijfel bestaan. Hierop zijn alleszins geen aanduidingen te vinden,

die zouden wijzen op turfsteken. Deze activiteit werd slechts ontplooid op het einde van de 17de eeuw. Stockmans (1946) vernoemt hieromtrent een document van 1696, waarin over turfsteken in dit gebied wordt gehandeld.

Graaf de Ferraris (8) tekent in de jaren rond 1775 vijvers in op de plaatsen waar nu het Berlare-Broek en de Turfput gelegen zijn, terwijl het westelijk deel van de meander onaangeroerd is en als moeras ingetekend is (fig. 4). Mijs (1971) neemt aan dat eerst in het oostelijk deel van de meander turfgestoken werd, omdat er in de onmiddellijke omgeving woonkernen voorkwamen.

De ontginning werd nadien in het Donkmeer voortgezet.

Fig. 4: situatie vóór 1775.
Uittreksel van het kaartblad 58 (W¹) (1) van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgenomen door Graaf de Ferraris (ca. 1775).

De kaart van Vandermaelen (9) geeft de toestand rond 1846 weer, waarbij het Donkmeer, de Turfput en het Berlare-Broek één aaneengesloten vijver vormen (fig. 5). Deze toestand bleef echter niet behouden. Er werd herhaaldelijk gepoogd het hele gebied droog te trekken (10). Tenslotte werd in 1862 een pompemaal gebouwd ter hoogte van het Schuitje. Wegens haar grote diepte kon het

Donkmeer niet volledig ontwaterd worden, de Turfput en het Berlare-Broek daarentegen wel. De militaire kaart van 1923 illustreert deze toestand (fig. 6). Sindsdien heeft het gebied weinig veranderingen ondergaan. De Turfput vormt nu weer een grote waterplas, terwijl ten zuiden van het Donkmeer een grote zandwinningsput werd gegraven (fig. 1).

Fig. 5: situatie vóór 1848.
Naar de kaartbladen 7^e en 8^e, Vandermaelen (ca. 1848). (Tekening M. Dierickx)

Fig. 6: situatie vóór 1910.
Uittreksel van het kaartblad 22/4, I.C.M. (1923).

Het Berlare-Broek. Zicht op een vijver. (Foto R. de Meirman)

Deel II: Biologische waarde

Flora en vegetatie (11)

Een systematische floristische inventarisatie werd tot op vandaag nog niet uitgevoerd. We beschikken wel over deelinventarissen, afkomstig van de v.z.w. Durme en de plantenwerkgroep van de Wielewaal (afdeling Denderland). Ook twee door tijd en middelen beperkte vegetatiekundige studies van het gebied werden gedurende de laatste jaren gerealiseerd nl.: een studie o.l.v. Prof. Dr. H. Gijssels (R.U.G.) betreffende de eventuele verwezenlijking van een natuurpark te Berlare en een oecologische survey van het zuidelijk deel van 'het Broek' in Berlare o.l.v. Dr. E. Kuyken (R.U.G.), uitgevoerd in opdracht van de gemeente Berlare. Aan de hand van gegevens van de hogervermelde oecologische survey (Rombaut & Kuyken, 1980) bespreken we nu kort de voornaamste vegetatietypen, die aangetroffen worden in het Broek, m.n.:

- de open water- waterplantenvegetaties
- de moerasplantenvegetaties

- de graslanden
- de struwelen
- de alluviale bossen en moerasbossen
- de populierenaanplantingen

Open water- waterplantenvegetaties:

Deze vegetaties komen voor in de talrijke vijvers en grachten, die het Broek rijk is. De meeste vijvers werden recent gegraven. De plantengroei die men erin aantreft is dan ook vrij arm in soorten. Men vindt er vegetaties met Gekroesd fonteinkruid en Gedoornd hoornblad. In een aantal gevallen worden deze soorten begeleid door Glanzig fonteinkruid, een soort die typisch is voor 1-5 m diep, open, niet stromend voedselrijk zoet water van grote plassen (Westhoff en Den Held, 1969).

In een aantal andere gevallen vindt men vegetaties met Stijve waterranonkel of met Witte waterlelie en Gele

plomp of met Kikkerbeet. Ook in een aantal grachten en vooral in de Broekse Vaart kan men vrij goed ontwikkelde waterplantenvegetaties aantreffen. Dit is vooral het geval op plaatsen die niet te sterk beschaduwd zijn door opslag van els en wilg. Het gaat dan om soorten zoals Watervio-lier en Stomphoekig sterrekroos, vrij dikwijls begeleid door een klein vertakt levermosje, nl. het Watervorkje, en om Klein kroos. Al deze waterplanten zijn karakteristiek voor voedselrijke wateren. Planten typisch voor niet-bemeste, voedselarme of stikstofarme omstandigheden, die vroeger nog in het gebied opgemerkt werden (Massart, 1912), ontbreken nu volkomen.

Vegetaties van moerasplanten:

Men kan onderscheid maken tussen de eigenlijke rietlan- den en tussen de Grote Zeggenvegetaties.

• **Rietlanden:** Fraai ontwikkelde rietlanden van enige omvang komen hier zelden voor, precies daar werden er vijvers gegraven.

Twee vegetatietypen komen voor:

1. Riet-Verbond: Plantengemeenschap kenmerkend voor zoet tot zwak brak water, doorgaans stilstaand tot zwak stromend, op venige of kleiige bodem (Westhoff en Den Held, 1969).

De dominante soort is Riet, vaak begeleid door Kleine en Grote lisdodde en Waterzuring.

Andere voor het Rietverbond kenmerkende soorten zijn: Cyperzegge, Wederik, Hennegras, Dotterbloem, Bitterzoet en Gele waterkers.

Op enkele plaatsen groeit op een dikke laag rottingsslib de Holpijp of het Liesgras. Dit gras is een plantesoort die wijst op vervuiling (hier wijst dit voornamelijk op een sterke voedselaanrijking, hoofdzakelijk afkomstig van nitraten en fosfaten uit landbouwafvalwaters).

Als karakteristieke soorten vermelden we verder: Gele lis, Grote waterweegbree, Kattestaart, Rietgras en Wolfspoot.

2. Waterkers-Vlotgrasorde: Vegetatietype gebonden aan de contactzone tussen water en land op plaatsen met een wisselende waterstand (Westhoff en Den Held, 1969). Dit vegetatietype groeit niet zo hoog op als de rietorde. Als typische vertegenwoordigers vernoemen wij: Moeras-vergeet-mij-nietje, Beekpunge, Kleinbloemige basterdwederik, Witte waterkers, Moeraswalstro en Glidkruid.

• **Grote Zeggenvegetatie:** Het verbond der Grote Zeggen is typisch voor min of meer voedselrijk water op week, organisch of mineraal substraat en wordt aangetroffen in de verlandingsgordel (12) (Westhoff en Den Held, 1969). In het Berlare-Broek duikt deze vegetatie hier en daar op: een typische plantengemeenschap is o.m. de vegetatie met Stijve zegge. Veelal zijn deze vegetaties hier verruigd, wat vermoedelijk te wijten is aan te sterke voedselaanrijking.

Graslanden:

Onderscheid kan worden gemaakt tussen vochtige, licht bemeste graslanden, natte ruigten met Moerasspirea, dro- gere graslanden met Frans raaigras en Schermbloemigen

en ten slotte graslanden met Engels raaigras en Witte klav- er.

1. Vochtige en licht bemeste graslanden.

Deze graslanden komen slechts fragmentair voor: het zijn de relicten van de vroeger één tot tweemaal per jaar gemaaide hooilanden. Door overbemesting en overbegra- zing wordt dit type van grasland steeds zeldzamer: de meeste van deze graslanden zijn nu verruigd. Enkele typische soorten zijn Dotterbloem, Moerasrolklaver en Koekoeksbloem.

2. Natte ruigten met Moerasspirea.

In de meeste gevallen betreft het hier de onderbegroeiingen van de vochtige populierenaanplantingen. Deze vegetaties wijzen op humeuze, matig voedselrijke, stikstofhoudende bodems op opgestapeld organisch materiaal (Westhoff en Den Held, 1969). Overheersende soorten binnen het gebied zijn Leverkruid of Hennegras. Veelvuldig komen voor: Moerasspirea, Smeewortel, Rietgras, Valeriaan, Pitrus en Moerasdoorn. Dikwijls treffen we in dit type soorten aan die overgangen vormen met andere vegeta- tietypen.

3. Drogere graslanden met Frans raaigras en Schermbloe- migen. Dit graslandtype treft men aan op de wat hoger gelegen, centraal in het Broek gelegen rug, en vooral op de hoger liggende, zandlemigere gedeelten aan de westzijde van het Broek. In de meeste gevallen vormt dit type de onderbegroeiing van de drogere populierenaanplantingen of komt het voor langsheen de paden van het Broek. De planten zijn karakteristiek voor vochtige, voedselrijke bodems op leem-, klei- en zandgronden. Vroeger werden dergelijke gronden regelmatig beweid of gemaaid (West- hoff en Den Held, 1969). Typische planten hier zijn: Frans raaigras, Glad walstro, Fluitekruid, Bereklauw, Mar- griet... Ook deze graslanden zijn sterk verruigd.

4. Grasland met Engels raaigras en Witte klaver. Dit type komt voor op enkele sterk gestoorde plaatsen, v.b. schier- eilandjes in vijvers. Het voorkomen is hier te wijten aan de zware betreding van voornamelijk vissers. Ook langs enkele paden vinden we soms een dergelijke vegetatie, vaak met meer stikstofminnende soorten. Kenmerkend zijn: Engels raaigras, Kruijpende boterbloem, Paarde- bloem en Grote weegbree.

Struwelen:

Als ondergroei van sommige natte populierenaanplantin- gen of als successiestadium in de verlandingsreeks, vinden we in het Broek een vochtig, voedselrijk wilgenstruweel met o.m. Waterwilg, Grauwe wilg en diverse hybriden of bastaarden van wilgesoorten.

Alluviale bossen en moerasbossen:

In de laagste gedeelten van Berlare-Broek groeit een elzen- broek op een erg natte alluviale bodem. In de vegetatie- kunde brengt men dergelijke bostypen onder bij het Ruigt Elzenbos, kenmerkend voor natte, voedselrijke, weinig

doorluchte (door de hoge waterstand), vaak venige klei- of zandgrond (Westhoff en Den Held, 1969). Typisch is de stikstofminnende ondergroei met in vele gevallen monotone vegetaties met Grote brandnetel en Kleefkruid. Meer interessante soorten die men hier aantreft, zijn: Aalbes, Vlier, Keverorchis en Gelderse roos. In bijna alle elzenbossen werd populier aangeplant, alhoewel het hiervoor vaak te nat is.

Populierenaanplantingen:

Veruit het grootste gedeelte van het gebied is hier onder te brengen. Op de vochtiger plaatsen vinden we gewoonlijk als ondergroei de reeds eerder vermelde vegetatietypen. Op de hoger gelegen drogere gronden vinden we enkele populierenaanplantingen met kenmerkende boomsoorten uit het Eikeberkenbos, zoals Ruwe en Zachte berk, Spokehout, Zomereik, Lijsterbes en niet inheemse maar echter goed ingeburgerde soorten zoals Amerikaanse vogelkers en Krenteboompje. Vanuit botanisch oogpunt beschouwd zou het wenselijk zijn waar mogelijk de monotone popu-

lierenaanplantingen te vervangen of te laten evolueren naar interessantere vegetatietypen. Hiervoor is een deskundig beheer noodzakelijk.

Avifauna

Enkel omtrent het vogelbestand beschikken we over een min of meer compleet overzicht. De gegevensgaring gebeurde door leden van de v.z.w. Durme en de Wielewaalafdeling Denderland.

De waarnemingen in ons bezit behandelen de periode 1968-1978 en bestrijken niet alleen het staatsdomein Berlare-Broek maar tevens de privé-enclaves en de Turfput. In totaal werden gedurende deze periode 135 vogelsoorten waargenomen, waaronder 78 broedvogels. Als meest zeldzame broedvogels kunnen we vermelden: Fuut, Dodaars, Woudaapje (tot in 1976), Zomertaling, Slob-eend, Kuifeend, Tafeleend, Waterral, Ransuil, IJsvogel, Klapekster, Cetti's zanger, Snor, Sprinkhaanrietzanger, Grote karekiet, Witgesterde blauwborst, Appelvink. Het Berlare-Broek is niet alleen van belang als broedgebied, maar tevens als fourageer- en pleisterplaats.

Het Berlare-Broek. Zicht op een vijver. (Foto R. de Meirman)

Het Berlare-Broek. Zicht op een vijver. (Foto R. de Meirman)

Voetnoten

(1) Bodemkaarten bevatten informatie over de bodemgesteldheid van een streek. De verschillende bodemsoorten worden door een reeks lettertekens voorgesteld. Deze tekens worden in het begeleidend bodemboekje nader uitgelegd. Daarnaast bevat dit boekje ook informatie over de landbouw van de streek.

Bodemkaart en begeleidend bodemboekje zijn te verkrijgen op het Nationaal Geografisch Instituut.

(2) In Pannekoek (1976) vinden we de evolutie van een meander. Een meander wordt gekenmerkt door opbouw en afbraak. Aan de buitenbocht (de concave oever) is de stroomsnelheid het hoogst en treden uitschuringsverschijnselen op (erosie). In de binnenbocht (de convexe oever) daarentegen is de stroomsnelheid klein, waardoor materiaal afgezet kan worden en de binnenbocht aangroeit. Door sterke veranderingen in het debiet (= hoeveelheid water per tijdseenheid) kan de aangroei van de binnenbocht schoksgewijs geschieden, wat te wijten is aan periodieke

verschillen in erosie en sedimentatie. Het schoksgewijs aangroeien geeft het ontstaan aan sikkelvormige depressies.

Deze depressies worden later opgevuld met:

- plantaardig materiaal, met later ontstaan van een veenafzetting;
- klei (wanneer de rivier regelmatig buiten zijn oevers treedt);
- of een mengsel van de twee voorgaande.

(3) De begrenzing van de 'Vlaamse vallei' (de naam werd door Prof. Dr. R. Tavernier voorgesteld) kan ruwweg naar De Moor & Heyse (1978) als volgt voorgesteld worden:

Haar zuidelijke grens wordt ongeveer bepaald door de loop van de huidige Schelde tussen Gent en Dendermonde, met uitlopers in de rivierdalen van Leie, Schelde en Dender. De westelijke grens kan door de lijn die de verbinding maakt tussen Gent en Maldegem, voorgesteld worden. In het oosten bevindt zich de 'Cuesta' van het Waasland, waardoor de Vlaamse Vallei vanaf Dendermonde het uitzicht van een breed rivierdal

krijgt. In dit dal zou eertijds de bedding van de Rupel gelegen hebben. Rupel, Leie, Schelde en Dender zouden toen via de Vlaamse Vallei in de Noordzee uitgemond hebben.

(4) Verwilderde rivieren ontstaan in aride klimaatgebieden (Pannekoek, 1976). Het klimaat van deze streken wordt gekenmerkt door twee seizoenen, een droogte- en een regenperiode. In de droogteperiode zijn de rivieren gereduceerd tot kleine beekjes ofwel komen hun beddingen totaal droog te staan. Slechts in de regenperiode hoeven zij belangrijke hoeveelheden water te vervoeren. Dit groot verschil in debiet ligt aan de grondslag van het optreden van verwilderde rivieren. Bij een massale wateraanvoer in het regenseizoen is het mogelijk dat de rivier zijn ondiepe bedding verlaat en een nieuwe bedding zoekt. Dit kan zich in dezelfde periode meerdere malen herhalen, evenzo in latere regenperiodes. Doordat de rivier geen kans krijgt zich in te graven, is het landschap weinig geaccidenteerder, praktisch geheel vlak tot licht golvend.

Het klimaat van een glaciële periode is te vergelijken met een aried klimaat. Het wordt gekenmerkt door een korte zomerperiode (= regenperiode), waarin het ijs smelt, en een lange winterperiode (= droogteperiode), waarin al het water omgezet wordt tot ijs.

De overgangperiode die op een glaciële periode volgt, wordt evenzo in het begin gekenmerkt door deze verwilderde rivieren. Wanneer het regime van de river constanter wordt, vormt de rivier meanders. Dit impliceert tevens dat de rivierbedding stabiel wordt, waardoor de rivier zich kan insnijden.

(5) Volgens Verbruggen (1971b) is de overgangperiode die op een glaciële periode volgt, de boetseerder van het landschap.

Volgende kenmerken karakteriseerden de overgangperiode na het Würmijstijdsperk (Weichsel) in de Vlaamse vallei:

— een afbrekend karakter (erosie) door zich insnijdende rivieren, doordat er los zand voorkwam;

— daarnaast een opbouwend karakter door het uitwaaien van gedeponeerd materiaal met vorming van landduinen. Het verhang van de rivieren in de Vlaamse vallei was te klein om al het materiaal snel af te voeren. Deze overgangperiode werd tevens gekenmerkt door een zeer snelle temperatuurstijging, met het gevolg dat deze periode zeer kort was. Deze stijging van de temperatuur bevoordeelde de ontplooiing van de vegetatie in de Vlaamse vallei in sterke mate. In het Bölling (de eerste warmere periode in het Tardiglaciaal) was het landschap half-open, de overheersende soorten in deze periode waren Phragmites (Riet), Nymphaea en Menyanthes. Reeds in het Alleröd (de tweede warmere periode in het Tardiglaciaal) werd de Vlaamse vallei gekenmerkt door een gesloten landschap, gekarakteriseerd door dichte bossen (overheersende soorten: Betula (Berk) en Pinus (Den)).

Deze dichte vegetatie betekende het einde van de overgangperiode of m.a.w. de vorming van het landschap was grotendeels ten einde. Het gebrek aan los zand door een permanent beschermde vegetatie verminderde de riviererosie zeer sterk.

In contrast hiermede bestaat er een andere theorie, die door de meeste geomorfologen aangehouden wordt. Deze theorie veronderstelt dat de rivieren zich in het Boreaal opnieuw insneden, nadat ze zich voor de eerste maal tijdens het Tardiglaciaal ingesneden hadden. Hierdoor zouden tevens de boreale stuif- of landduinen ontstaan zijn.

In latere perioden werden er wel invloeden genoteerd die het landschap veranderden, maar deze waren van een heel andere aard:

— door de stijging van de zeespiegel traden de rivieren buiten hun oevers met vorming van klei (rivieralluvium). Deze gebeurtenis trad op vanaf het einde van het Atlanticum, een periode van het Holocene.

— Door de opkomst van de mens onderging het landschap hiervan een directe of indirecte invloed (ontbossing gaf aanleiding tot erosie met vorming van colluviale afzettingen in de rivierdalen). Deze invloed deed zich gelden vanaf het Subboreaal.

(6) Voor de doctoraatsthesis van Verbruggen (1971a) werd een radioactieve koolstof- (C14-) datering op een veenmonster uit het Berlare Broek uitgevoerd. Hieruit bleek dat op 1 meter boven het begin van de veenafzetting, het veen een ouderdom van ongeveer 9 000 jaar bezat. De jaarlijkse aangroei van een veenafzetting wordt op 1 mm geschat. Met een klein rekensommetje bekomt men voor 1 meter veenafzetting 1000 jaar.

Dus 10.000 jaar geleden werd de meander afgesneden, met als gevolg dat deze afsnijding zich situeert in het Preboreaal of in het Boreaal.

(7) Dat het een stilstaand water betreft, blijkt uit het feit dat onderaan de veenafzetting gyttga wordt aangetroffen. Gyttga bestaat voornamelijk uit bezonken dood planktonmateriaal (plankton = microscopisch kleine

zwevende plantaardige en dierlijke organismen). Deze organismen kunnen slechts bezinken in stilstaand water, omdat hun soortelijk gewicht hen niet toelaat in stromend water te bezinken (Wetzel, 1975).

(8) Graaf Joseph de Ferraris was een Zuidnederlands militair en cartograaf. Als generaal van de artillerie leidde hij de uitvoering van de eerste topografische kaart van de zuidelijke Nederlanden in de jaren 1771-1778.

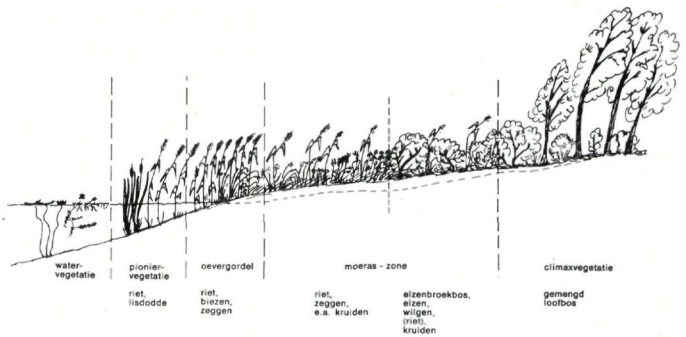
(9) Philippe Vandermaelen was een Belgisch cartograaf. Hij bracht o.a. een topografische kaart van België tot stand met schaal 1 : 20.000, uitgebracht gedurende de jaren 1846-1854.

(10) Voets en Versteijnen (1981) delen mee dat de gemeente Berlare in bezit was gekomen van het hele gebied waar turf gestoken werd, omdat de putten door de vorige eigenaars verwaarloosd werden. Het plan werd toen opgevat het hele gebied te verkopen met de verplichting het droog te leggen, waardoor vruchtbare landbouwgronden verkregen zouden worden.

Achtereenvolgens trachtten de Steenkoolmijnen van Hornu en Wasmes, de Gebroeders Van der Elst uit Brussel en baron Maurice de Hirsch de Gerenth die het op 16 augustus 1860 in handen kreeg, het gebied droog te leggen. Ten slotte slaagde Ir. Leysen in 1862 hier in door vier pompen te plaatsen aan het Schuitje.

(11) Flora: Totaal van het aantal taxa van een bepaald gebied, meestal gaat het daarbij om soorten. Men kan echter ook geslachten of families enerzijds en vormen en variëteiten bedoelen. M.a.w. een flora is een lijst, een opsomming van de taxa van een bepaald gebied, dus een abstract begrip.

Vegetatie: Een ruimtelijke massa van plantenindividuen, in samenhang met de plaats waar zij groeien en in de rangschikking die zij spontaan hebben aangenomen. In tegenstelling tot flora is het een concreet begrip.

(12) Schema van een verlandingsreeks.

Links open water, rechts de situatie eeuwen later met de climaxvegetatie: het gemengde loofbos (Van Stalle, 1978).

(13) Oudere koninklijke besluiten voorzien niet in de mogelijkheid een beheersplan op te stellen. Ze zitten vast aan starre verbodsbepalingen van erfdienstbaarheden.

In die zin verleent het beheersplan een grotere vrijheid aan de eigenaar, waardoor hij enigszins kan bepalen waar sommige erfdienstbaarheden al of niet gelden.

Een beheersplan wordt wel ter advies aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen voorgelegd door de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg.

(14) De Grote brandnetel groeit op plaatsen die zeer rijk zijn aan stikstof. Een hogere waterstand vertraagt de groei van de brandnetel (en andere stikstofminnende planten), doordat deze plant de aanwezige stikstof in deze omstandigheden onvoldoende uit de bodem kan halen. Planten die aangepast zijn aan deze plaatsen, ondervinden hiervan geen hinder.

(15) Het Donkmeer werd vroeger in droge perioden voorzien met water uit de Schelde. Daar de Schelde tegenwoordig eerder vervuild water vervoert, zal het biologisch leven van het Donkmeer onder een verslechterende waterkwaliteit lijden.

Het voorstel om het overtollige water van de landbouwgebieden van Zele en Berlare over te brengen naar het Donkmeer zal zeker ten voordele van dit gerangschikte landschap zijn. Het aangevoerde water zal minder vervuild zijn, terzelfder tijd zal het een doorstroming teweegbrengen in het Donkmeer, wat eveneens ten voordele van fauna en flora zal zijn. Het overtollige water zal dan in de Schelde geloosd worden op het punt waar het vroeger binnengelaten kon worden.

Ondertussen werd de zandwinning gestopt en werd Scheldewater in het Donkmeer gelaten.

(16) Men vertrekt vanuit het zuiden aan het in aanbouw zijnde rioolwaterzuiveringsstation en komt langsheen de Broekse Vaart en enkele vijvers aan de Blauwhofdreef. Na dwarsing van deze drukke verkeersader wordt er langsheen een vijftal vijvers gewandeld.

Verderop wordt een pad gevolgd dat doorheen monotone populierenaanplantingen loopt. Daarna wordt de wandelaar langsheen de westelijke rand van het Broek geloodst, waar de wijdsheid van het landschap kan bewonderd worden. Verderop komt men buiten de periferie van het gerangschikte landschap van het Berlare-Broek.

Bibliografie

Amerijckx, F. & Leys, R., *Bodemkaart van België + verklarende tekst bij het kaartblad 56W*, Gent, Centrum voor Bodemkartering, 1960.
De Moor, G. & Heyse, L., *De morfologische evolutie van de Vlaamse Vallei*, De Aardrijkskunde 2 (4), p. 343-375, 1978.
Heyse, L. & De Moor, G., *Fysische aspecten van Binnen-Vlaanderen*, Verslag van de excursie van 26 oktober 1977. De Aardrijkskunde 3 (1), p. 25-49, 1979.
Leys, R. & Louis, A., *Bodemkaart van België + verklarende tekst bij het kaartblad 56E*, Gent, Centrum voor bodemkartering, 1963.
Mijs, M., *De noordelijke denderstreek*, De Aardrijkskunde - La Géographie, 88, p. 175-200, 1971.
Nationaal Geografisch Instituut, *Topografische kaart van België*, N.G.I., 1981.

Pannekoek, A.J., *Algemene Geologie*, Groningen, Tjeenk Willink B.V., 1976.

Rombaut, E. & Kuyken E., *Oecologische survey van het zuidelijk deel van 'Het Broek' te Berlare (O.-VI.)*, Gent, R.U.G, 1980 (Intern document).

Stockmans, F., *Le gisement de tourbe de Berlare en Flandre Orientale. Origine de l'étang d'Overmere*, Brussel, Musée Royale d'Histoire Nationale de Belgique, 1946.

Van Stalle, F., *Natuurbeheer*, Brussel, Leefmilieu Documentatie nr. 9, Stichting Leefmilieu V.Z.W., 1978.

Verbruggen, C. *Postglaciale Landschapsgeschiedenis van Zandig Vlaanderen. Botanische ecologische en morfologische aspecten op basis van palynologisch onderzoek*, Gent, R.U.G., doctoraatsthesis 1971a.

Verbruggen, C., *La morphogenèse de la vallée flamande. Bref aperçu et quelques aspects nouveaux*, Hommes et Terres du Nord, 1971b, p. 61-68.

Voets, E. & Versteynen, A., *Staatsbos Berlare-Broek. Beheersplan*. Inspectie en Houtvesterij Gent 1980, (Intern document).

Westhoff, V. & Den Held A.J., *Plantengemeenschap in Nederland*, Zutphen, J. Thieme & Cie., 1968.

Wetzel, R.G., *Limnology*, Philadelphia London Toronto, B. Saunders Company, 1975.

Zagwijn, W.H. & Van Staalduinen, C.J., *Toelichting bij de geologische overzichtskaarten van Nederland*, Haarlem, Rijks Geologische Dienst, 1975.

BOUWEN DOOR DE EEUWEN HEEN IN VLAANDEREN

Provincie West-Vlaanderen - Arrondissement Veurne

Deel 8n van deze onvolprezen reeks is nu ook verkrijgbaar bij uw boekhandelaar

Meer dan 700 bladzijden grondige informatie, opgeluisterd met prachtige kleurenfoto's, plannen, tekeningen en honderden zwart-wit opnamen

Prijs: 1.350 fr.

Mocht u deze werken niet bij uw boekhandelaar vinden, richt u dan tot de uitgever, waar trouwens ook de andere delen van de reeks, met uitzondering van Leuven en Nijvel, nog verkrijgbaar zijn.

Snoeck-Ducaju & Zoon,
Begijnhoflaan 464, 9000 Gent, tel. 091/23.48.97.

Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen

Provincie West-Vlaanderen
Arrondissement Veurne

8n

OUDE KERK DOOR EN DOOR
GESCHEURD. SCHADE GENOEG OM
HET GEHELE KUNSTWERK VOLLEDIG
TE SLOPEN EN TERUG OP TE BOUWEN.

Slopen hoeft niet: **EMERGO CHEMICAL COATING N.V.**
restaureert oude metselwerken, houten balken, natuur-
steen, enz... Lost extreme problemen probleemloos op.
En brengt tevens het herstelde op zijn oorspronkelijke
sterkte terug. Zonder hak- en breekwerk. Snel en zeker.

***NEEM LIEVER DE TELEFOON EN
BEL EMERGO N.V. 03-828.10.15 (5 L.)***

N.V. EMERGO CHEMICAL COATING
Terbekehofdreef 50-52 - 2610 Wilrijk
Tel. 03/828.10.15 (5 l.) - Telex 32641